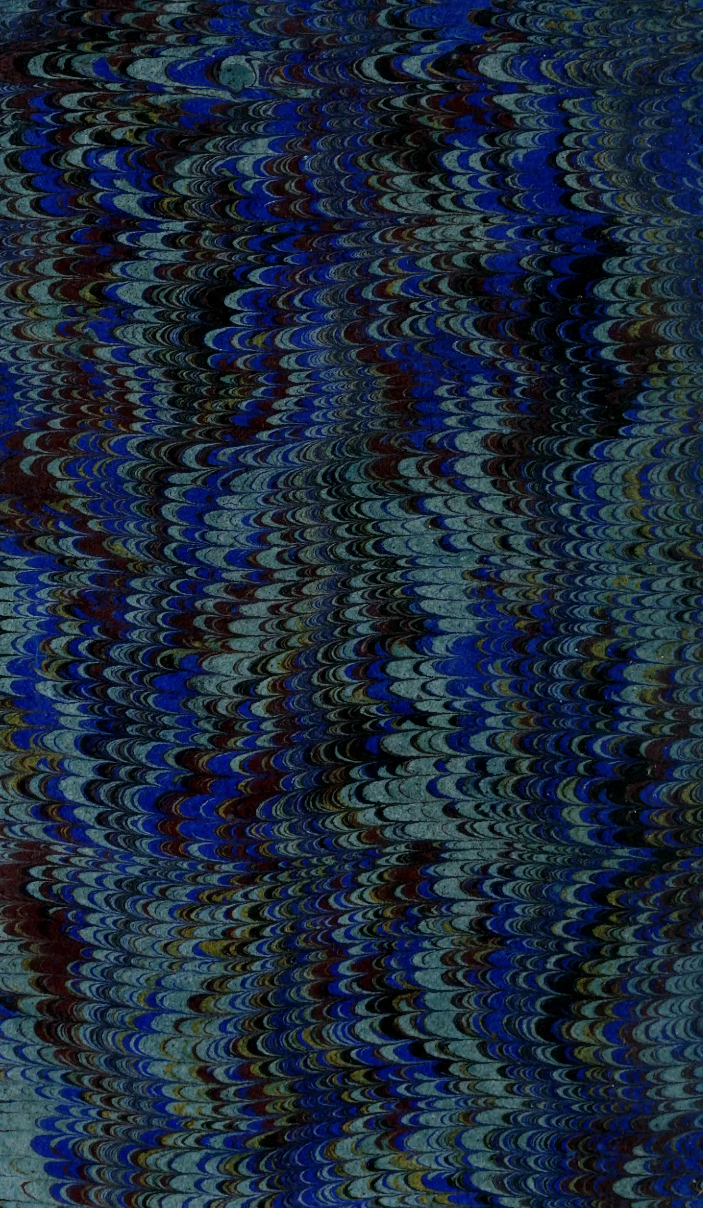

[illegible]

זכרון בספר

Mémoiren

von

Dr. M. LETTERIS.

Ein Beitrag zur Literatur- und Cultur-Geschichte
im XIX. Jahrhundert.

Erstes Bändchen.

WIEN,
Verlag des Verfassers.
1868.

Dem

hochverehrten Menschenfreunde, dem eifrigen Beförderer der Wissenschaft des Judenthums,

Herrn J. W. Gutmann,

sowie seinem hochherzigen Bruder

Herrn D. Gutmann,

Grosshändler in Wien,

in dankbarer Verehrung gewidmet

vom

Verfasser.

Gedruckt bei Josef Stöckholzer v. Hirschfeld.

— Que la trompette du jugement dernier sonne quand elle voudra, je viendrai, ce livre à la main, me présenter devant le souverain juge. Je dirai hautement: Voilà ce que j'ai fait, ce que j'ai pensé, ce que je fus. J'ai dit le bien et le mal avec la même franchise. — Je me suis montré tel que je fus. J'ai dévoilé mon interieur tel que tu l'as vu toi-même, Être éternel!

J. J. Rousseau.

Einst wird kommen der Tag, und die Glut in meinen Adern ist erloschen, in meiner Brust wohnt der Winter, seine weißen Flocken umflattern spärlich mein Haupt, und seine Nebel verschleiern mein Auge. In verwitterten Gräbern liegen meine Freunde, ich allein bin zurückgeblieben, wie ein einsamer Halm, den der Schnitter vergessen, ein neues Geschlecht ist hervorgeblüht mit neuen Wünschen und neuen Gedanken, voller Verwunderung höre ich neue Namen und neue Lieder, die alten Namen sind verschollen, und ich selbst bin verschollen, vielleicht noch von Wenigen geehrt, von Vielen verhöhnt, und von Niemanden geliebt! Und es springen heran zu mir die rosenwangigen Knaben, und drücken mir die alte Harfe in die zitternde Hand, und sprechen lachend: Du hast schon lange geschwiegen, Du fauler Graukopf, sing' uns wieder Gesänge von den Träumen Deiner Jugend. Dann ergreif' ich die Harfe, und die alten Freuden und Schmerzen erwachen, die Nebel zerrinnen, Thränen blühen wieder aus meinen todten Augen, es frühlingt wieder in meiner Brust, süße Töne der Wehmuth beben in den Saiten der Harfe — es wird mein letztes Lied sein.

H. Heine.

כאשר בימי קדם נִגְלֹה נִגְלָה מלך הכבוד ברחמיו וברב חסדיו אל עם בחר לנחלה לו על ההר חמד אלהים לשבתו, לתת להם ביד משה נאמן ביתו חקים ישרים ומשפטי צדק, הכתובים על ספר התורה עד דור אחרון; וכאשר במראה יתודע ממכון שבתו מדור דור ביד כל נביא וחוזה אל עמו ואל נחלתו, כן יִגָּלֶה כבוד הדר מלכותו מראש ימות עולם עד היום הזה אל כל גויי ארץ במכתב אש לוהט חרות לנצח נצחים בספר השמים והמכתב מכתב אלהים במאורי אור, ובאין אֹמֶר ואין דברים בכל הארץ

יצא קום ובקצה תבל מליהם. גם זאת התורה תופיע לדור ודור עד קץ הימים, להורות לבני אדם המסלה העולה בית אל, מקום שם ישב על כסאו שופט צדק עד העולם. כי הכוכבים ממסלותם יאירו נתיב לכל יצירי תבל לדעת את ה׳ ונפלאותיו. ושמש וירח קרנים מידו למו ויגידו אור חביון עזו ויעידו תפארתו לנצח נצחים.

גם בתולדות עמי הארץ ודברי הימים רוח ה׳ דבר לבני אדם מדור דור, קול גדול ולא יסף כקול רעם בגלגל. ימים ידברו ורוב שנים יודיעו בתולדות חיי האדם גדולת אל רם ונשא המשפילי לראות בשמים ובארץ. כי כל מסבות החלד וכל אשר נעשה לעם ועם ממלכה וממלכה כראי מוצק המה לְרָאות בם מחזה שדי, המתהלך לרוח העת במרחבי חלד, וכחומר חותם מְחֻקֶּה בם רצון אלוה ממעל. כל המעשים אשר יֵעשו בקצות הארץ — מלאכיו עושי רצונו המה, להשלים חפצו ומשפטי פיהו, כאשר גזר אֹמֶר בסוד קדושים.

ובלעדי זאת, כל איש איש לבדו עולם קטן הוא, אשר רוח ה׳ נוססה בו, ובכל דרכיו ובכל מעשיו ובכל אשר יקרהו, פעולת שדי ודרכי ה׳ יֵרָאו, המשגיח על מעללי אנוש ממרום שחקים, ואותותיו לא יִנָכרו כל מטיבי לראות פֹּעַל ה׳ אשר שָׂם בפעולות אדם והגית לבו. מי חכם ויבן זאת, מחזה שדי יחזה ונפלאותיו יום יום. ועל זאת העמיק הרחיב חקירתו ואמונתו החוקר עד תכלית מארץ עוץ במאמרו הנשגב רב ההגיון בקוצר מלים לאמר: „ומבשרי אחזה אלוה״ (איוב י״ט כ״ו), כי אף אם תַּכֶּה עין בן תמותה להביט תמונת ה׳, אשר לא יראנו אדם וחי, הנה בחשבו מחשבות על נפלאות פעולות גוו, בית החמר לְנָוַת בית היא נפשו האצולה ממרומי שחק, בעיניו יראה ולבבו יבין כי יד ה׳ עשתה זאת, וכל יצרי מעללי איש, פעולותיו ותחבולותיו, רוחו הוא קבצם לתכלית הנועדה מאתו מני שים אדם עלי ארץ, ומבשרו יחזה אלוה!

הנה זאת חקרנוה, כן היא: אנשי שם אשר עשו תושיה בקרב עמם, כלי יקר המה, אשר גדולות ונפלאות תעשה בהם

יד עליון יוצר כל על פני האדמה. וכמו עושה מלאכה על האבנים בבית היוצר, מני חומר ורגבי עפר יעשה כלי נחמד כליל בהדרו ותאוה לעינים: כן איש חיל מורם מעם, בחכמה, בגבורה או במלאכת מחשבת אמן, חומר ביד יוצר כל הוא לעשותו כלי למעשהו, לטוב לו וליושבי תבל כל הימים. וכל הקורא בספר תולדות איש יקר כזה, הנה הוא בא אל בית היוצר, רואה את המלאכה מלאכת ה׳ על האבנים, איך גוש עפר היה לצלם אלהים לנפש חיה, לְדֵעָה דעת עליון ולהיות לנס עולם למהלכים בחיים אשר יבואו לאחרונה, בפיו יקרא תולדותיו — ולבבו יבין דרכי אלהים ורוב חסדו כי רב עליליה הוא בקרב הארץ *).

עד כה דברנו מתולדות איש, אשר יכתוב איש אחר על ספר למען הזכיר שמו ותהלוכות חייו לדור יבוא. ויש אשר יכתוב איש איש לבדו את קורותיו ומפעלותיו בימי חייו. וכאיש הולך והכין את צעדו נגד השמש וצלו נטוי לו מאחריו, ובאשורו אחזה רגלו וצלם דמות תבניתו הנלוה עמו קו לקו יתארהו וישוה לו וילך עמו לשלחו. כן כותב תולדותיו לבדו בגפו יבוא לְסַפֵּר מעלליו ויעשם כצל לכל אשר פעל ועשה בתבל למען יֵרָאֶה בדמותו וצלמו לעין הקורא, וכח מעשיו יגיד לעמו.

והנה תולדות ימי חייו אשר יכתוב אדם בספר, שונים המה מספר דברי הימים בכלל, באשר יספר לדור את אשר היה לו ולאנשי בריתו הנלוים אליו, ומעשהו כמעשה הַצַּיָּר המושח בששר ובשלל צבעים במלאכת מחשבת על גליון תבנית ודמות איש חי ותאר פניו קו לקו למקטון ועד גדול לא נעדר דבר, כתפארת אדם לשבת בית, למען יכירהו כל אדם יחזה בו. כי הסופר תולדות חייו וקורותיו, הוא יספר אך הדברים והמעשים אשר קרו לו ואחוזת מרעיו ומיודעיו הנספחים אליו, או מפעלות האנשים אשר חיו בדור ההוא. הוא יובילמו ויציגמו צמדים יחד נכח פני הקורא ויודיע באר היטיב איך נהגו לעשות מעשיהם בקרב ביתם

---

*) ראה תולדות הרנ״ק אשר כתבתי וספחתי לראש ספרו דספואר, מורה נבוכי הזמן (מהדורה שנית).

יבכתר אדלם, ובהודיעו מפעלותיהם בקהל רב היה יהיו לנפש חיה, וכל קוראי מעשיהם ידעו ויבינו משפטם, תכונתם וְשִׂחָם ומה דמית יערכו למו. עת דברי הימים לעם ועם יסיפו מלתם בכלל על קורות העתים ומסבות הלד, מה היה לממלכה וממלכה ולמלכי ארץ, אשר במקל נועם או במקל חובלים משלו ממשל רב. יכתוב הסופר תולדות חייו רק דברים הנוגעים אל אישי הפרטים, הנכונים להיות מקור נאמן בימים הבאים אל סופרי דברי הימים בכלל.

בימי קדם עת היו יון ורומי לראשי עמים בחכמה ומלאכת מחשבת או בגבורתם ואומץ רוחם במלחמה, אך אנשים שנים הנשאים בגדלם ותכונתם מרבבות עם. הלא המה הסופר הנפלא קסענאָפאָן היוני ומושל האדיר יוליאוס צעזאר הרומי, כתבו דבריהם לזכרון בספר באופן המְדבר בו. הראשון, תלמידו של סאָקראטעס, אשר הורה לעמו נתיבת אַל־מות לנפש אדם, כתב מלבד ספרי דברי הימים בכלל גם תולדות מורו ותהלוכות חייו ואומץ רוחו ומערכי לבו, עדי בא יומו ויקח קבעת כוס התרעלה מיד שונאיו ורודפיו וישת וימת — ותחי רוחו עד העולם. והשני הוא המושל באדם בגבורתו ובהכמת לבו יוליאוס צעזאר הניח בין המון כתביו אשר כתב במועצות ודעת להפליא, עוד שני ספרים רַבֵּי הערך המספרים קורות מלחמותיו ודברי ריבות ושערורה בקרב עמו *). בספרים האלה הפליא עצה הגדיל תושיה בתבונות כפיו וצחות לשונו, ובם צלם דמותו וחותם תבנית רוחו יצר וכתב בחרט אנוש, ובעט סופר מהיר התוה לו תָו עולם לתהלה ולתפארת עד קץ הימים.

במדינת בריטאניא בעת אשר משלה ותצלח למלוכה הגבירה עליזאבעט בכבוד ועוז על עם חכם ונבון; ובפרט לעתות בצרה ומריבות קושרי קשר בשנות מאה שבע עשרה למספרם, כתבו גדולי ארץ יועצי המלכה ואדיריה את ספרי זכרונותיהם,

*) האחד נקרא: Commentarii de bello Gallico : והשני: De bello civili

וכלם נאספו יחד בימינו והיו לאחדים על ידי החכם הנודע גויצאָט יועץ מלך צרפת עד שנת 1848 *).

בארץ צרפת, מקום שם הפליאו לעשות כותבי דברי הימים מדור דור, קמו אנשים רבים ונכבדים הנשאים בחכמתם ובגבורתם ומועצותיהם על כסאות למשפט, את תולדות חייהם, ובספרי זכרוניהם תושיה לרוב הודיעו, אם במנהגי חצרות מלכים ותחבולות שרי המלך, או בפעולות רַבֵּי העם בטובם והסדם או בתרמית לבם, לנחות לְאֻמים בשבט מישור או בשבט הנוגש בם.

בארץ אשכנז המלאה חכמים וסופרים מדור דור, אשר בכל חכמה ויתרון הכשר דעת חקרו עד תכלית ושרש כל דבר בחקר לבבם, עוד ספרי זכרונות כאלה למצער יצאו לפעולת אדם, ואך מה מעט מהם הנוגעים לתולדות ספרי חכמה ומליצה הוציאו חכמי לב לאור לעת מְצוֹא, ובראשם המליץ האדיר גאֶטהע בתולדות ימי חייו אשר קרא בשם: Wahrheit und Dichtung והסופר הנכבד ווארנהאגען פֿאָן ענזע, אַרנדט, האָרמאיער ועוד בעלי אסופות מעטים אשר עשו להם שֵׁם בארץ.

גם בין סופרי עמנו לא רבים נמצאו אשר כתבו תולדות ימיהם וקורות בני דורם הנלוים עמם על ספר, ואשר עיני חזו לי הלא המה: ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן בספריו הגדולים וקורות הרמב"ם מה מעט באגרתו אל הר"י אבן תבון מעתיק ס' המורה, ומעט קורות מסעי האדם הגדול ר' יהודה הלוי באגרותיו אשר כתב בנסעו אל ארץ הקדושה, ואיזה שערים בס' תחכמוני להר"י אלחריזי, המודיעים את אשר קרה לו בלכתו למסעיו, דברי ההולך נדוד לקצות הארץ, ר' בנימין מטודילה בספרו מסעות ר' בנימין, וקורות דון יצחק אברבנאל בעיר ליסבונה בירת מלכות פורטוגאל, ואת אשר נגזר עליו ובני עמו מאת המלך דון יואן האכזר בן המלך דון אלפונשו מלך גבור חיל ועושה טוב, ואחריו החכם ר' יוסף הכהן בספריו דברי הימים ועמק הבכא, ר' עזריה מן האדומים כתב במאמר הראשון מספרו המפואר מאור

*) קובץ הזה נקרא בשם: Collection des mémoires relatifs à la révolution d'Angleterre, Tom. 33, Paris, 1823.

עינים, אשר קרא לו בשם: קול אלהים, את דברי הרעשים
בפיראַרה בשנת של"א ואת אשר היה לו ולביתו ומיודעיו בעת
הרעש. ואחריו קם סופר אחד ושמו לא נודע לנו, אשר שם
נוספות לספר עמק הבכא לר' יוסף הכהן בכתב יד, וכתב
קורותיו וקורות עמו בימיו. הדברים האלה הלא הם כתובים בסוף
הספר ההוא *). גם הרב החכם ר' מנשה בן ישראל, ר' יצחק
חיים קאנטאריני אב"ד בק' פאדובה, כתבו תולדות חייהם על
ספר; וביתר שאת הרב הגאון מוה' יום טוב ליפמן העללער בעל
תוספות יום טוב ז"ל כתב קורותיו ותלאותיו בבית הסהר
במחברתו מגלת איבה; ובדור שלפנינו הרב יעב"ץ בספריו
הרבים אשר רב בהם את יריבי האמת בכח גדול וביד חזקה, כי
במו יספר לדור הולך ולדור הבא מה פעל ועשה ואת אשר יְאֻנֶּה
לו ממשטמת שוטניו ולוחציו בהלחמו בם מלחמה לה'. וזה
האחרון השאיר אחריו גם ספר תולדותיו בפרט, בו יטיף מלתו על
ילדי ימיו וקורות אבותיו ומשפחתו, ודוגמה אחת ממנו נדפסה
בס' המאסף לשנת תק"ע. גם החוקר שלמה בן ישוע המכונה
מיימון, כתב תולדותיו בל"א. ובימינו כתב החכם יש"ר קצות דברי
תולדותיו במחברת מזכרת יש"ר, והחכם המליץ המפואר ר'
שד"ל במכתביו תולדות שד"ל, אשר באו אחת אחת במכתב
העתי המגיד. ועוד נמצאו דברים אחדים כהנה וכהנה ממשכילי בני
עמנו, אשר שגבה ממני להזכירם בשם, כי אין ספריהם כעת לנגד עיני.

ועתה קורא אהוב! בגשתי אל המלאכה אשר נכח פניך,
דבר לי אליך, למען תחזינה עיניך אנה פני מועדות בספר
זה. — ידוע תדע כי בכל דברי אשר אספר באזני אחי ועמי אך
האמת תהי נר לרגלי ואור לנתיבתי. ידעתי מאד ידעתי כי סופרים
רבים לא אחת ולא שתים נטו מני ארח האמת בְּחָקְקָם תולדות
חייהם וכל המוצאות אותם על ספר, כי תשיקה עזה נטועה בנפש
האדם מימות עולם להתפאר במתת שקר וְלֵרָאוֹת בקהל רב במראה

---

*) ואני הצעיר הוצאתי ראשונה את הספר הזה עם הנוספות מתוך כ"י על הוצאות
האקאדעמיא של הקי"רה פה ווינן בשנת תרי"ב.

ותמונה אחרת מאשר הוא באמת. אמנם בקהלם לא תבוא נפשי; אנכי בכל מאמצי כחי אתגבר על תשוקה זאת ואשתמרה מהעלות עֲדִי שקר על פועל כפי, וּמִשִּׂים מסוה על פני להתהלל בתאר והדר לא לי, למען כַּחֵשׁ. ומדי דברי אזכור את אשר ספר לנו חכם אחד מאשר מצא רשום בספר מסעות בארצות אפריקא, ואותו אגיד גם לך, ידידי הקורא! כי הוא דבר בעתו, הנוגע לענין המְדֻבר בו. שמע לי! מלך אחד ממשפחת הכושיים התנכר במעלליו גם הוא, כי תשוקת מחסה כזב אשר הזכרתי נִטְעָה וְשׁוֹרָשָׁה גם בקרב לבו. ככל אדם כוזב. עת ציר מלכות בריטאניא שר צבא באָוודיטש שֻׁלַּח לחצר מלך זה מגבנוני הרי תקוה טובה, שם את לבו למצוא חן בעיני שרי המלך ובפרט בעיני השרות אשר יפות מראה היו למרות שְׁחוֹר עור פניהם, כמראה עור כל הכושיים; ולמען ישא חן וחסד לפניהם נסה למשוח בששר ולציר תאר פניהם על לוח במלאכת מחשבת. ויתמה המלך על תפארת מלאכתו, בראותו כי נדמו ציוריהם כאלו רוח חיים בדמותם וצלמם, וישאל מן האמן עושה המלאכה כי יתאר גם את דמות פניו על גליון, וישב מִמֻּלוֹ נכח פניו נכון למעשהו איזה פעמים לעתים מְזֻמנים. ויהי כפעם בפעם בעשותו מלאכתו קם מלך הכושי חיש מהר פתאום מִכֵּס מושבו כאיש אָץ ונמהר למען הביט אל תמונתו על הלוח, איך יתוה תָּוו לאט לאט קו לקו בטרם כלותו מלאכתו, ויבן שר הצבא כי דבר לו אליו, וכי מנהגו ומשפטו בחפזו, כאיש נדהם חושב מחשבות, בבלי מצוא מענה לשון ופתחון פה למערכי לבו, ולבל יסג כלמות ישים מחסום לפיו ומעצור לרוחו, ויבוש לבטא בשפתיו את מחשבותיו. וידבר שר הצבא על לב המלך ולא ירף ממנו למען דעת את שאלתו וְתֻעֲשׂ. ויען המלך בלאט כאיש יבוש מקול דברו, לאמר: אחלי! אולי יש לאל ידך לתאר את דמות פני — במראה לבן! — הוא הדבר אשר דברתי! מלך הכושי אשר לא יהפך עורו וחשך משחור תוארו חפץ להתראות בתאר אחר לא לו אשר לבן בו. אמנם אל נא תהתלו במושל אֻמְלָל הלזה. כי כל בני אדם כמלך הכושיים נדמו נמשלו; כל איש ממנו

חפץ לְהֵרָאֹה בקהל עם צבוע בצבעים שונים מאשר הוא באמת. הודות לאל כי ידעתי זאת, ואשתמר מאד לתאר את דמותי וצלמי בספר הזה; אמנם מדי אספר באזני בני עמי את אשר היה בימי אשר אני חי וילדי ימי האנשים אשר באו עמי בברית אהבה, אז כל איש יכירני גם אני וידע הרכי כדמות פני אדם הנשקף בראי מוצק או כמים הפנים לפנים. אל תראני כי אלבין מאד את עור פני, אף לא אפיל אור פני האנשים הנלוים אלי להפיך מראיהם כפני הכושים; איש איש בדמותו וצלמו אשר נוצר בו יתיצב לפני בני עמי ועור פניו לא ישונה. אך האמת, כאשר אמרתי, תהי נר לרגלי ואור לנתיבתי; וה' צורי המלמד ידי לקרב עם תועי לבב וסרי טעם, ואצבעותי לתפוש עט ולמשוך בשבט סופר את מחשבותי והגות לבי על ספר מועדי עד היום הזה, הוא יהי בעזרי וישמור הרכי מחטוא בלשוני לרגל המלאכה אשר לפני.

I.

בשנת ה' תק"ס בעשרים ושלש לחדש אלול (13. Sept. 1800) נולדתי בעיר הגליל זאלקווי, הרחוקה כשלשה מיל מעיר לעמבערג. אבי היקר הרב החכם מוה' גרשון ז"ל היה חטר מגזע משפחה מפוארה בעיר אמשטרדם, כאשר אספר בהרחבה בהמשך המאמר, ואמי היקרה מה' אשה משכלת מרת חוה, היתה בת הרב אב"ד דקהל מיליטין.

עיר מולדתי השוכנת על נהר סיין הרים גבנונים סביב לה, ועל גבעותם נשקפו עוד משואות וחרבות בנין מפואר משנים [illegible]ניות, אשר בנה לו המלך גבור החיל יאהאן השלישי סאביעסקי להיכל ענג, כי העיר הזאת אִוָּה למושב לו בימי הקיץ. בסתר ההר מערות צורים ומחלות עפר, אשר המון העם המשמרים הבלי שוא יאמינו כי מלאכי זעם ישכנו במעוניתם ושעירים ירקדו שמה.

הארמון הבנוי לתלפיות בתוך העיר עוד יעמוד על מכונו ועל משפטו ישב בימים האלה. במבוא החצר סביב יציע קיר הבית במעלות האולם, פסילים חצובים מאבני גזית תבנית תמונת מלכי ושרי צבאות עם פולאניא בעוד היותו חזק ואמיץ

ומשל מבשל רב. בטרם נכנע לסור למשמעת מלכים אחרים, אשר קרעו ממלכתו לקרעים ויחלקו את ארצו ויאחזו בה עד היום הזה. ההיכל המְדֻבר בו הוא כעת מעון ומקום המשפט לשרי העיר הממונים על עניני ומשפטי כל ערי וּכְפָרֵי הגליל. גנת ביתן המלך רבת תפארת בשנים קדמוניות, אין סדרים לה כעת, עציה יבולו וטרפי צמחה יבשו, וקוץ ושמיר תעלה, כי אין איש לעבדה ולשָׁמְרה.

עיר הגליל הזאת היתה לפנים עיר מבצר, ועוד נראו פרצות מצודותיה וחומותיה מסביב לְעֻמַּת ההיכל ושערי העיר. אלף ושמונה מאות מספר יושביה, ויותר מארבע מאות בתי אבות לבני ישראל למשפחותם ישכנו בה.

בתי תפלה לעמים ומגדליהם הגדולים ומפוארים בשיא גבהם ותפארת בניניהם במלאכת מחשבת כֻּרְבָּם נבנו בימי מלוך המלך סאָביעסקי. גם בית הכנסת בנוי בעז והדר לחמדת כל עין קרוב לשער העיר מצפון, והמלך הרם הלזה ואשתו הגבירה היו לו משען ומשענה לא מעט בְּהִבָּנוֹתו, כי מלכי חסד היו גם לבית ישראל *).

בעלית קיר גדולה הנשענה לחצר בית ה׳ נאספו ונועדו יחד מימים ימימה ראשי ומנהיגי הקהלה להמתיק סוד יחדיו על עניני וצרכי יושבי העיר ומעשה הצדקה לכל מחלקותיה. לא רחוק מבית הכנסת בנוי בית המדרש ישן נושן, לא תאר ולא הדר לו הנוטה לנפול מזוקן ורוע הבנין. ובכל זאת טובי העיר ונכבדיה אך בו יתפללו, תחת אשר בבית הכנסת רק דַּלַּת העב ימות חשוכים יבואו לשפוך שיחם לפני אלהים. ועד היום הזה ל.. נודע לי הסבה ופשר דבר מדוע יעזבו יקירי העיר בית גדול להפליא לחסות תחת קיר נטוי גדר הדחויה בהתאסף ראשי העם אל הרנה ואל התפלה.

בית המדרש מלא מפה לפה יומם ולילה מתופשי תורה

---

*) ראה מאמרי בלשון אשכנז על הענין הזה הנדפס במחברת: Jahrbuch für Israeliten von J. Wertheimer für das Jahr 1859—60.

ולומדיה, ובפרט בימי התורה. רבים יבואו להגית בתורת ה' מן הספרים הרבים הנאצרים שמה מדורות קדם שנות עולמים. ואשר לא ידעו ספר עניים ומרודים אשר לא יעשו כל מלאכה בעצלתים ומחוסר דעת ותבונה, יבואו בצל קורת הבית הזה להסות בו מקרה וקרה ומדלף טורד ביום סגריר, הנחמים תחת התנור אשר ישיקו מאין הפוגות ואומרים תהלים או פולין וקורין בספר הזוהר באין הבין פתרון המלות. בהאמינם אמונה שלמה כי כל קורא קריאה כזאת בפיו ובשפתיו גם כי לבו רחק ממנו קדוש יֵאָמֵר לו, ואמרי פיהו יעלו עָל כנשר יעוף השמים לעשות עטרה לראש אלוה.

בבית הקברות ישן נושן אשר מחוץ לעיר, ינוחו שלום רבים מגדולי ארץ ומורי העם. כמו הגאון בעדמ"ה ס' תבואת שור, וראש שיר בגאון קְרָנים פסלו על לוח אבן מצבת קבורתי.

כזה היה מעמד ומצב עיר מולדתי לפני ארבעים שנה.

עתה אחי ועמי! על צור חֻצַבְתִּי ומשפחתי אסיף מלתי, שמעוני!

בעת דור הולך ולא ישוב, דור ענן וערפל, דור עקש ואין תבונה, דור אשר במקום ישכון שם עָנָוֹ, לשכנו ידרשו בני אדם גם בני איש יחד, ועם לא יבין בעד ערפל ישפוט משפט מְעֻקָּל בכל אשר היה בתבל ארצה — בטרם דור תהפוכות כזה יֻדַּד ואיננו, ובטרם דור חדש יופיע אורו לתורה ולתעודה, לתושיה ודעת: אזי אנשים מצוינים חקרי לב זעיר שם זעיר שם ילכו לפניו, כמו לסול המסלה לו, לשים העקוב למישור, וכמו מורי דרך לדור יבוא: אנשים הנשאים בהשכל ודעת האלה נדמו נמשלו לעפעפי שחר, הפרוש על ההרים בנגה זרחו, בעוד העמקים ערפל חתולתם, ושוכניהם בחשכה יתהלכו.

כדברים האלה נהיה גם בדור העבר על אדמת גאליציען. עוד לא כבתה אש זרה אשר הציתו ויבעירו חֲבוּר עצבים שבתאי צבי ומרעיו, והמתחסדים הבאים אחריהם, אשר אחזו דרכם דרך לא סלולה ברב כח, ובערים רבות בארץ ההיא, כמו בראדי, לעמבערג, זאלקווי וכהנה, פרו וישרצו ויעצמו במאד מאד *):

*) לדוגמא אחת מאלף אביא דברי הרב יעב"ץ בספרי לד"ש ת"ש ר"ק, הנספח

והנה פתאום לפתע הנצנים נראו בארץ בענפי עץ הדעת, אשר לא הכה שרש למטה ולא עשה פרי למעלה ימים רבים. כי מזה אחד ומזה אחד נִשָׂא וגבה איש מורם מעם במועצות ודעת, לבשר טוב לבית ישראל: כי הלילה חלף הלך לו ועוד מעט ויזרח אור לישרים בחסדי ה' על עמו ועל נחלתו.

האנשים ההם אשר היו הראשונים בדור הזה להגיה אור כמעט בבית ישראל כאשר היה לאֵל ידם, בישבם בין רבבות אלפי תועי לבב אשר לא ידעו ולא יבינו מהלך העתים ומסבותיהן לטוב בית ישראל בארץ אשכנז ואיטליא — הלא המה: החכמים היקרים ר' יהודה ליב בן זאב מקראקא, ר' אליהו ווילנא יליד לבוב, בעהמ"ח ס' הברית *), ר' יצחק ומנחם מענדל סאטנאב, אשר בשם עירם קראו שמותם עלי אדמות, ר' דוב בער גינצבורג ור' נחמן קראהמאל מבראדי, ר' ברוך נייא מורה בבית ספר הנאָרמאלי בזאלקווי, ובן אחיו ר' שמשון בלאך הלוי, ר' אורי צבי רובינשטיין, ר' ישראל בעל הנצח, ר' שלמה דובנא, ר' שלום הכהן ממעזריטש, ר' וואלף בער שיף בזאמושטש, ר' שבח מטארנאוו (אבי החכם ר' שמחה פינסקער נ"ע), ועוד אנשים יקרים מעט מזער בעיר ועיר. הם המה העלו את נר ישראל, נר החכמה והתושיה, ויסולו דרך תבונות להבאים אחריהם, לא בחזקת היד, כי אם לאט לאט וחדר בחדר יעצו להדיח הסכלות והמחזיקים במעזה בימים ההם מהסתפח עוד בנחלת עם אלהינו, וברבות הימים לא פעלו לריק וה' הצליח דרכם. שלשה מן האנשים

לספרו הגדול מבחר הביריו, היא ס' תורת הקנאות, באמרו: „שם נמצא ושם היה איש שדה יודע ציד משה מאיר מזאלקווי, שנעשה שליח לדבר עבירה להסית ולהדיח ישראל במכתבים שונים ומשונים שהיה מוליך עמו וכו'." ועוד יטיף מלתו שם על איזה מתעים אחריב האדוקים באמונת צבי מודה, כמו היים מלאך מזאלקווי ואחוזת מרעיו בלבוב, בראדי וכדומה.

*) השמר לך קורא אהוב! לבל תחלפהו ולא תמירהו בשם הגאון ר' אליהו מווילנא, אף כי בעל הברית המסתיר את שמו בשער ספרו אשר יצא שלש פעמים לאור התם את שמו בשיר קטן לפני הקדמת ספרו בראשי השורות: „אליהו מווילנא".

הנזכרים *) השכילו בשתים בתבונות כפיהם והגות לבם לטוב, כי הרחיקו נדוד מארץ מכורתם בימי נֹעַר לשאוב מי תבונות ממעין לא אכזב מעין הישועה הנובע בימים ההם בעיר בערלין, מקום בן־מנחם הופיע אורו אז לבית ישראל. ויהי הקשר אמיץ בין נפשות הנדחים מארץ מולדתם על דבר אמת ונפשות חכמי העיר ההללה הזאת, וכפלים לתושיה היו לברכה ולתהלה בקרב הארץ, בשוב איש ואיש מהם כפעם בפעם לארץ גאליציען, והיה הדולה למשקה, להשקות מים חיים לכל הצמאים לדבר אלהים.

אחד מן האנשים המציינים האלה בארץ גאליציען, אשר ראה איך כמעט בעוד חושך כסה ארץ מולדתו וערפל בני עמה היה גם אבי היקר, זכרונו לחיי עד, אשר דברים אחדים מתולדות ימי חייו אנסה לכתוב בזה על ספר לזכרון עולם; לא להגדיל כבודו ולהרימהו עד הוג שמים במשל ומליצה, כי אם בקול דממה ובענוה צדק ואמונת אֹמֶן, אשר במסלתם הלך לבו כל הימים בעודנו חי על פני האדמה, אספר באזני אחי ועמי מה היה לו, מה משפטו ומה מעשהו כל ימי חלדו. ובטרם כל על בני משפחתו אשים דברתי, להודיע לבני עמי דברים אחדים אשר היה למו, הנצמדים יחד עם תולדות ישרון בימי קדם.

משפחת בית אבי היתה אחת ממשפחות בית ישראל, אשר נמלטו על נפשם בימי קדם מגלות אדום אשר בספרד מחמת המציק וקנאת איש דת ביד הכמרים ששה ימים רבים. ותבוא גם היא בתוך פליטי אפרים באניות בטח למדינת האָללאַנד — אשר שופטיה ושריה קראו מאז דרור לכל נדח בעבור דתו, — ובנים יָולדו להם אחרי כן באשכנז והאָללאַנד ישבו ימים רבים בערי עמדען, אמשטרדם וראָטטערדאם שלוים ושקטים באין מכלים דבר. איזה מהם, רמים ונשאים בתורה ובחכמה ויראת ה׳, כדרך בני ספרד מימות עולם, היו למורי הדת והאמונה לבני עמנו בהאָללאַנד, לא בכסף ולא במחיר — אחרי ברך ה׳ את נחלתם ברכוש לא מעט אשר היה להם לפליטה בעזבם ארץ נוגשיהם —

*) הלא המה: ר׳ יהודה ליב בן זאב, ר׳ יצחק ור׳ מענדל סאטנאב.

כי אם באהבה וכבוד, להיות לעזר לבני גילם. אחד מבני משפחתי, ר' אהרן הלוי שמו, מל בידיו תשע מאות ושלשים אנוסים, אשר התחפשו וישימו סתר פנים ובשם ישראל לא יכֻנּוּ בישבם על אדמת נכר מפחד רודפיהם ולוחציהם, ובבואם להאָללאַנד לקחו המסוה מעל פניהם ויכתבו ידם לה' אלהי ישראל. אביו ר' אורי פייבש הלוי היה מדפיס ספרים בעיר אמשטרדם, ורב ומגיד משרים לקהל כנסת האשכנזים בעיר הזאת. גם אנשים אחרים מבני משפחתם רחש לבם דבר טוב לעת מצוא לקהלות בני עמנו בארץ ההיא עד היום הזה.

הדברים והאמת האלה הלא הם כתובים בס' קטן בתבנית 32. בל' האָללאַנד הנדפס בעיר אמשטרדם בשנת 1714 לתועלת בני משפחתי, ועיני ראוהו לא אחת ולא שתים בבית אבי ז"ל. גם נשאר זכר למו בס' שארית ישראל בקצר מלים *).

ר' חיים דוד, נין ונכד לר' אורי פייבש הלוי, נִקְרָא נקרא מאת המלך גבור חיל יאָהאַן השלישי סאָביעסקי מלך פולין, אשר הציל את קרית הממלכה וויען מאת התוגרמים בעת צרו עליה בשנת תמ"ז בחיל כבד מאד **) — לנטוע אהלו בעיר זאלקווי (אשר היתה למושל תמים זה לעיר מושב שעשועים וגן עדנים בימי הקיץ בכל שנה ושנה), וליסד שמה בית דפוסו. ויהי בית הדפוס הזה הראשון לבני עבר במדינה הזאת, ובטרם הִבָּנותו ועמד על מכונו, הציב לו המלך יד בהיכלו, לכונן שמה כל כלי למעשהו ולמלאכת עבודתו. ויהי בית הדפוס הזה יְרֻשָּׁה מאב לבן, עדי היה לנחלה לאבי זקני התורני מוה' זאב וואלף הלוי,

---

*) ראה ס' היקר בלשון אשכנז, הנקרא בשם „ספרדים" מאת החכם ד' קאיזערלינג צד 168 ומאמר אחד יקר בלשון עבר, מאת החכם ד' מולדר, הנדפס במכתב עתי המגיד לשנת 1858 נומר 6, אשר יסיפו דברים אחדים על בני משפחתי.

**) את הרב גבור חיל הלזה ירש קיסר נאפאָלעאָן הראשון ותהי מְצֻמֶּדֶת על מתניו ביום קרב בעיר Abukir היושבת על מבואת ים בארץ מצרים הנמוכה, בשנת 1898, ואת החרב הזאת הזכיר הקיסר בהצואה אשר כתב בטרם מותו על האי בס' העלענא לתתה ירושה לבנו יחידו.

אשר על ידו נדפסו ספרים רבים ונכבדים בבית דפוסו, והציב להם ציונים בשעריהם לאמר: כי נדפסו „באותיות אמשטרדם“, ובאמת נדמו נמשלו בראשיתם בתוארם ויפים לספרים הנדפסים בעיר אמשטרדם לפנים לתהלה ולתפארת. — מלבד מלאכתו זאת מלאכת הדפוס, אשר פעל ועשה בהשכל ודעת, היה גם סוכן בבית מסחר הגביר המפואר קריעגסהאַבער, אשר ביתו יכון לשם ולתהלה גם בימינו. לנסיע ארצה בני קדם מימים ימימה לערוב מערכו שם במצות אדוניו. ויהי בבואו כפעם בפעם לעיר סמירנא בלכתו למסעיו חלה חלי רע ומר שמה, ובקרב ימים אחדים מת ויאסף אל עמיו בי״ד לחדש תמוז בשנת תקל״ה.

בשנת תקל״ל היתה מגפה בעיר זאלקווי ומסבותיה, ויושבי העיר הזאת עשו להם סכות במגרשי העיר על ההרים הרמים, הנקראים Harai עד היום הזה — בעצת הרופאים למען ישאפו שמה רוח צח שפיים ואויר טוב ונקי. שמה פקד ה׳ את שרה מישאַרני, היא אמי זקנתי, עטרת בעלה, ותהר ותלד בן ורך הוא יחידי לה, ותקרא את שמו גרשם, כי כגרים השכוני באהלים היו אז יושבי העיר לעתות בצרה *). שרה היתה אשת חיל מה׳ אשה משכלת, מנשים באהל תבורך בצדקתה. ובלתי הֶרֶב אמרים להלאות את הקורא, אזכיר רק פעולה אחת ממעשי צדקתה בה עשתה לה שם עולם על פני חוץ. וזה מעשה הצדקה: בכל ערב שבת נאספו בביתה עניות העיר ותחלק להן חלות לחם סלת ובשר ומעט כסף לכל אחת ואחת למצוא די מחסורן אשר יחסר למו. כה היה משפטה כל הימים, עדי נקראה לבוא בצל שדי, להיות נפשה קשורה בצרור החיים עד העולם, ותהי נכבדה ומהֻללה מכל באי שער עירה, כנשי חיל מימות עולם אשר בנו בצדקתן ואמונתן את בית ישראל.

אבי הנכבד בהיותו נער יתום נעזב, כי אביו מת בהיותו בן חמש שנים, כנזכר למעלה, גדל על ברכי תופשי תורה בעיר זאלקווי, אשר היתה כקן ללומדים המצוינים בהלכה מימות עולם.

---

*) אבי זקני, אשר שמו גם הוא גרשון מת במגפה הזאת כנזכר על מצבת קבורתו.

גם למד ימים רבים בבית המדרש בעיר סאטנאב, אשר שִׁלַּח שמה לשמוע לקח מפי רב אחד מפורסם בימים ההם, ושמו לא נודע לי.

ויהי כשובו אל עירו ואל ארצו, וישם פניו אל בית הדפוס, אשר על שם אמו אלמנת ר׳ זאב וואלף הלוי ז״ל יִקָּרֵא בנחלתה, ובשום שכל ומועצות ודעת שם לבו לתקן כל מְעֻוָּת ולמלאות כל חסרון בכלי המלאכה כאשר היה לאֵל ידו. כי תפארת בית הדפוס ההוא ירדה עשר מעלות אחורנית מאשר היתה בימים הראשונים, בעת הובאה מאמשטרדם בכבוד הדר מלאכתה; גם נפלה ממדרגתה מאשר נמנע בעליה אבי זקני ז״ל לענות בעניניה לשים עינו עליה לטוב יום יום, בלכתו למסעיו למרחקים בעניני מסחר לא לו, כאשר הזכרתי, ובית הדפוס לא אדונים לו ימים רבים. וה׳ ברך את אבי הנכבד, כי חננו מימי נעוריו ברוח חכמה ודעת ובכל מלאכה, וידע לפתח צורות אותיות הדפוס עלי ברזל מלוטש (המה אבות הָאֲבָנִים (Patricen) התחובים וּמְחֻקִּים ביתדות נחשת קָלָל (Matricen) ויצוקים ביצוקתם ציוני האותיות בעופרת נתכת, כידוע לעושי המלאכה הזאת). הן אמנם, אף כי לא שִׂכֵּל את ידיו למרבה להצליח במלאכתו ולהרימה בתור המעלה כאשר הורמה מלאכת הדפוס בדורנו, הלא הטיב לעשותה ולתקנה באמצעים נכונים ומועילים לרגל העת המאחרה לכת בימים ההם בכל מלאכת מחשבת.

אבי ז״ל הלך בדרך תופשי תורה העתיקים, אשר גם בתפשם מלאכה נקיה וקלה המחיה את בעליה, לא נמנעו בעבור זאת מלהגות בתורת ה׳ בתלמוד והנספחים אליו בכל נפשם. אמנם בדרך אחד נטה מדרך הלמוד הנהוג בין הלומדים בארץ גאליציען, לא רק לדלג ולקפץ על ההרים התלוים בשערה בחריפות נפלאה, כי אם הואיל הלך אחרי חוקרי עד תכלית דבר, לבאר דברי קדמונינו כפעם בפעם על פי חכמות החיצוניות, כי הוא אסף רוח חכמה בהפניו לרוב מספרי חכמי ישראל, גם מה מעט מספרי החכמים אשר לא מבני ישראל המה. הנה כן אהב לפרש ולבאר סוגיות רבות בתלמוד כמו דיני סוכה וקידוש החדש על פי חכמת המדידה והתכונה, אשר השכיל מאד בהבנתם, ופעמים רבות גם

רבני עירו תורה יבקשו מפיהו בכמו אלה. ולתכלית הזאת עשה לו, בעזרת חרש וחושב עושה מלאכה בגלילי עץ ועצם, כדורי ארץ ומזרות השמים והגלגלים על פי התכונה הישנה בדעת ובתבונה להבין בם למראה עין כל דבר דבור על אפניו בחכמה זאת. ובכל אלה היו לו ספרי תכונה הקדמונים, כס׳ תכונת השמים, נחמד ונעים, אלים וכהמה למורי דרך אף כי שם לבו גם לספרי המשכילים החדשים בחכמה זאת.

את ספרי חכמי ספרד אהב מכל ספרי חכמי ישראל הבאים אחריהם, ובם יהגה יומם ולילה. ספרי הראב״ע, ובפרט פירושו על התורה, ס׳ הכוזרי וחובות הלבבות, ס׳ הי״ד והמורה להרמב״ם ופי׳ הרמב״ן על התורה לא ימושו מפיו כל הימים*). גם שירי ופיוטי הספרדים היו שומים בפיו וישא בהם רנה ותפלה לאלהים בימי מועד וחג, ובפרט פיוטי הראב״ע, בן גבירול ור׳ יהודה הלוי. אמנם בכל אהבתו הרבה אל חכמי וסופרי הארץ ההיא, לא הלך בעינים עצומות אחרי כל תופש עט ועושה חרוזים בספרד, בידעו נאמנה כי בכל ארצות תבל זה רעה חולה בבעלי אסיפות, אם יקום איש חיל רב פעלים ומפליא לעשות בתבונות כפיו בעט סופר על דרך חדש, ויהי לתהלה בקרב הארץ, עד מהרה יתלקטו וילכו אחריו אנשים קטני נפש לעשות כמעשיהם, אמנם ישפילו ערכם בעשות העיקר טפל והטפל עיקר, והמה כקופים העושים מעשה בני אדם למראה עין, אך להשחית ולְהָרֵעַ. הנה כן חרץ משפטו אבי ז״ל על פעולת חכמי ספרד על פי דרכם וערכם, כקטן כגדול, ושם הארץ הַהְלֻלָה הזאת לא היה לו נֵס להתנוסס בו לכבד ולפאר כל איש אשר בשם ספרדי יְכֻנֶּה וכתב בספר את מחשבותיו וחקרי לבו בארץ ההיא, יהיה מי שיהיה: כאשר יעשו בימינו איזה חכמים בעיניהם כי יפריזו על המדה בזאת מַחְסַר מאזני משפט למו, לשפוט כל דבר כפי ערכו; ובראותם

---

*) כאשר יעיד מאמרו בשור דבר, הוא בתוך החידה של הראב״ע בגימטריאות על הקירות שיטתי (היוצאת לאור בש׳ תרכ״ח בווין) ובהערות זול הספר לאברהם אשר אתי בכתובים בלתי נשלם.

כ"י ישן נושן ובלואי סחבות עתיקים מאיש אחד משנים קדמוניות בטרם הלכו בני עמנו בגולה מארץ ספרד, ומה גם אם היה מבני דורו של הראב"ע או הרמב"ם וכדומה, חיש קל ירימוהו ראש משפל המדרגה לתתו עליון על חכמים מאוחרים בזמן, אשר לא זכו לדרוך עפר ארץ ספרד, ארץ מולדתם, ולמצוא שם קבר. — והנה על ענין זה דברתי דברי ואחוה דֵעִי גם אני במקום אחר *), ופה אשנה לך איזה דברים בקצר מלים לרגל המלאכה אשר לפני, כי הוא דבר בעתו. ואלה הדברים אשר דברתי אז: „האנשים ההם אשר אותותם לא יְנַכֵּרוּ כל יודעי בינה, לא יכבדו ספרי חכמה ושירי עבר בלתי אם כותביהם כבר נמו שנתם, ובארץ רחוקה חצבו להם קבר ורמה תכסה עליהם משנות דור ודור, אזי קדוש יאמרו להם, והנקבר בארץ ספרד לו עשר ידות! אמנם אנשים אשר לא הצליחו עוד להיות פגרים מתים על אדמת נכר, כי אם עוד יָעֵזוּ פנים להתהלך בין החיים ולהתענג בנועם ה' בתבל ארצה ולכתוב הגיון לבם על ספר בארץ מולדתנו, אותם כלה גרש יגרשו מהסתפח בנחלת בעלי אסופות וכהתל באנוש נבזה יהתלו בם — בלי שום לב כי התוליהם על קדקדם וכלמתם אל חיקם תשוב! — ידידי הקורא! אשר רוח נכון לך לשפוט משרים, אתה תשפוט ולא אני אם לא השחוק היו לבית ישראל להוציא משפט מְעֻקָּל לאמר: אחרי כי מארץ ספרד יצאו לפנים מאורות החכמה וגדולי המשוררים: בן גבירול, יהודה הלוי, משה ואברהם אבן עזרא ומעטים כערכם, לכן איש ואיש יולד בה כותב ספרים ושר בשירים יקר ונעלה הוא מכל שאר המחברים לארצותם! מי ישמע הבלים כאלה ולא ימלא שחוק פיהו? ונמשלו בעלי בקורת אלה לאיש בא בגן המלך, וישלח ידו לקחת מפרי עץ הגן, תפוח זהב נחמד למראה וטוב למאכל, ויקרא בגרון: האדמה הזאת פוריה ושמנה היא, לכן אגזור אומר ואחרוץ משפטי כי גם תפוחי האדמה אשר יחפרו בעמק מתחת רגבי עפרה ומגרפותיה, טעמם כטעם תפוחי זהב ופרי עץ החיים."

---

*) במבוא לספרי „תום" כנור ועוגב" (ווילנא 1860).

כדברים האלה דברתי אז בתוך קהל ועדה, ועוד היום אחזיק במעזי להתלונן ולהתאונן על רעה חולה זאת, אשר פשתה כמספחת בקרב ישראל בדורני. ועתה אשובה נא אל תולדות חיי אבי ז"ל.

בשנת תקמ"ט נשא אשה אשה טובת טעם יראת אלהים בת הרב מו"ה אריה אב"ד בקהל מיליטש ושמה חוה. וירא עמה חיים נעימים שנים רבות, ותלד לו שנים עשר ילדים, בנים ובנות, ורבם מתו בנֹּעַר, ואני נשארתי לבדי, יחיד לאבי ולאמי ז"ל, אשר באהבה עזה טפחוני ורִבּוּני ויהיו לי למשען ומשענה ימים רבים, כאשר אספר עוד.

בשנת תקנ"ה כרת ברית עם החכם המהולל מו"ה ברוך צבי נ"יא, מורה בבית הספר הנאָרמאַלי, ונפשותם בעבותות אהבה נקשרו יחד: ומלבד זאת היה להחכם נ"יא אוצר ספרים יקרים במאד מאד בלשונות שונות ובפרט ספרי לשון עבר עתיקים וחדשים מקרוב באו, והוא היה למעין ישועה לא מעט גם לאבי כל ימיו. בבית החכם ההוא מצא אבי ז"ל, בבואי פעם בצל קורתו לראות פניו, עלם נחמד, רך והליש, נופה יאין כה, אשר חכמת לבו על חן שפתיו תנוח, ומאישון בת עינו נר נשמתו יופיע. הנער העלם הזה היה לאיש מפואר אחרי ימים ושנים, ושמו החכם הגדול ר' נחמן הכהן קראָכמאַל ז"ל. בת גביר אחד בזאלקווי היתה אז מאורשה לו, והוא נקרא מאבותיה לחוג חג הסכות בביתם, ולשאת משאת מידם, כי כן יעשו הבחורים בארץ ההוא בהגיע התור לקחת להם נשים אשר בחרו למו — יורידם! ויתנבאו עליו כשמעם יושר דברי הנער הזה ישכיל מליו, כי כארז בלבנון ישגה בימים יבואו, אם לא ימצא אבן נגף וצור מכשול בדרך ילך בה להשכיל להטיב.

אף כי היה אבי ז"ל מידע לבינה באמת ובתמים ורֵעַ נאמן לכל שוחרי תושיה, בכל זאת עמוד הימני אשר עליו נשען כל ימי חייו היה עמוד אש דת ותורת אלהים מפורש בדברי קדמונינו התלמודים. כמעשה החכמים הראשונים התורה היתה לו לגבירה והחכמות לרקחות ולאופות העומדות בפרוזדור לשרת לפניה.

ויהי כבוא הרב הגאון מו"ה צבי חיות לעיר זאלקווי בשנת תקפ"ה, כי נבחר לרב העיר והגליל, אז עד מהרה בא בברית ויעשה חוזה עם אבי ז"ל איש חסדו, אשר דרכו אחז גם הוא בחקרי לבבו. בין המון המכתבים אשר הריץ אלי הרב במשך שנים רבות, אין גם אחד אשר לא יעלה בו את זכרון אבי ז"ל על שפתיו לתהלה ולתפארת כרוב גָדְלוֹ ויקר ערכו. ומן הרב הזה היתה נְסִבָּה, כי שם אבי ז"ל את לבבו להגות בתלמוד ירושלמי בהשכל ודעת ובחריצות נפלאה יותר מאשר יעשו תופשי התורה בארץ גאליציען עד היום הזה. על ידו נודע אבי ז"ל עוד בטרם נבחר הגאון חיות לרב, גם להחכם הגביר מוה' יעקבקא סג"ל לאנדא בן המצלה ונודע ביהודה, ומכתבים רבים הריצו איש אל אחיו ימים רבים בעניני חכמה, ויֵיקר ענינם להיות מְחֻקָּק בעט ברזל ועופרת. אולי בבוא היום אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל ע"י הדפוס.

אבי ז"ל היה סופר מהיר בלשוננו הקדושה, אף כי כתב דבריו על ספר בַּדְיוֹ רק לעת מְצוֹא; אמנם אז היה נִכַּר לעין כל יתרון הכשר דעתו במשל ומליצה, תושיה ומזמה, אשר חננו אלהים. אכן, כאשר אמרתי, לא להתפאר בחכמתו ובצחות לשונו ולבוא בסוד בעלי האסופות אחז שבט סופר בידו, כי אם לעתים מְזֻמָנים, כאשר הקרה ה' לפניו עת נוססה בו הרוח. הנה כן חבר במועצות ידעת „פירוש מספיק" אל הסליחות, אשר יצא לאור בדפוסו בשנת תקע"ה, והוא כתב את פירושו זה גליון גליון בעת ההדפסה, ויתן אל מסדר האותיות לא בפעם אחת כי אם יום יום עָלֶה אחד לרגל המלאכה אשר לפניו. הפירוש הזה המבאר כל דבר הקשה במליצה צחה וקלה להבין בקצר מלים, לא נקרא שמו עליו, כי קטן היה פעלו זה בעיניו. — שירו הנדפס בס' הצפירה בשם: „למנצח לבני לוי מזמור שיר" וחתום תחתיו בראשי תיבות „נ-ל-ס" יעיד על תקפו וגבורתו במלאכת השיר, והוא כתב אותו למענהו, לשפוך בו שיחו לפני ה' יום יום; ומאשר יקרו לי מתק לשונו וסדר הגיונו, מצאתי אז נכון להוציאו אור לתת בו חלק לכל אוהבי לשון וספר.

*

אמנם האבן הראשה בין אבני חפץ תבונות כפיו, הוא ס׳ ׳פשר דבר׳ פי׳ עמוק ונכבד על הודת הראב״ע הבאה בראש פירושו על התורה. בו תמצא, קורא אהוב! לא לבד כאיר ההודה להבינה על בוריה, כי אם במעט כל שיטת החכם ר׳ אברהם תמצא שמה ומה פשר דבר נמצא בה. ואני הוצאתי לאור את המאמר היקר ההוא, אשר לא נדפס עד היום הזה, כי הוא אבן חן לראש פנה ולזכר עולם לאבי הנכבד ז״ל, והוא יעידהו ויפארהו ביתר שאת יתר עז מכל ציוני תולדות חייו אשר הצבתי פה לעיני בני ישראל.

אבי ז״ל היה במשך שלשים שנה ראש הקהל בעיר זאלקווי וקורא בתורה בבית המדרש בימי מועד ושבת בתוך קהל ועדה, וידיו עשו תושיה פעמים רבות לטובת הכלל. ובפרט בימי המלחמה בין צבא מלכנו ובין חיל עם צרפת והנספחים אליו, כי אז הציל ממונם של ישראל מיד עושק בעצתו וחכמתו. הוא היה אהוב ונכבד לראשי פקידות הקיר״ה בעירו ובלעמבערג, כי ידעו יקרת נפשו, תום לבו וצחות לשונו לדבר נגד שרים ורוזני ארץ דבר דבור בעתו בחן ושכל טוב.

פעם אחת בא אליו שר צבא אחד בחיל מלכנו (General) וישאלהו אם יש את נפשו להורות לו את חכמת הפילוסופיא כאשר נמסרה בספרי חכמי ישראל? ויתמה אבי על שאלתו זאת ויען ויאמר אליו: בי אדוני! מי אנכי כי באת אלי לבקש ממני דבר נשגב מני לא אוכל לו? אמנם השר לא הרף ממנו באמרו, כי חכמים הגידו לו כי אין איש כמוהו בעיר ההוא אשר החכמה כזאת באה בלבו, וכי הוא ילמדהו להועיל ולא יגע לריק בעמלו. ויהי כראות אבי כי אין דרך לנטות ימין אי שמאל לבלתי תת שאלתו, ויחל ללמד אתו את ס׳ הכוזרי בעל פה, והשר שמע את דברי חכמתו בכל נפשו ומאדו, ונפשו קשורה בנפש אבי ימים רבים, עד עת בא דבר המושל להעבירהו עם כל חילו לתחנות עיר אחרת. וכל הימים אשר שמע שר הצבא לֶקַח כפיהו היה לפלא בעיני כל יושבי עירנו לראות איש יהודי זקן ולָבָן שער לבוש מחלצות אנשי פולין יורה דעה ויבין שמועה

אל שר וגדול הלובש בגדי גבורי חיל, המעלה עדי זהב על לבושו וציוני מלכו ואותות חסדו יישא על לבו לכבוד ולתפארת.

II.

בית דפוס אבי ז"ל היה נשען לבית דירתנו, וחדר בחדר הלכו בני הבית לעת מצוא מן מעוננו אל חדרי עושי המלאכה. לכן מנוער הרגלתי גם אני בעניני מעשה הדפוס. וזכור אזכור כי בימי ילדותי בעוד היותי אמון וְנִשָּׂא בין זרועות אומנתי, הורני אבי צורות האותיות כאשר הטה יצוקים ביצוקתם על העופרת מְיֻשָּׁר על הַמְּחֻקָּה. וכה למדתי ראשונה את תואר ודמות האלפ"א בית"א, בטרם נודעה לי תמונת אות מעל הספר. החכם ר' ברוך נ"יא, מודע לאבי ויוצא ובא בביתנו ימים רבים, נסה אותי פעם אחת בדבר הזה והתפלא על כח זכרוני ועוצם דמיוני עד מאד.

ומדי דברי בזה, אודיעך קורא אהוב! כי אחרי ימים ושנים בעוד היותי על אדמתי בבית אבי, הנה ראשית מלאכת עבודתי בלשוננו הקדושה הנועדה לצאת לאור, אך מה מעט כתבתי ראשונה על הספר בְּדְיוֹ, כי על פי הרוב ערכתי וסדרתי מחשבותי ומערכי לבי על ידי אותיות הדפוס בעמודיו, והיה לי ברזל הָאֲבָנִים לקסת והעופרת לְעֵט סופר מהיר, כי ימהר יחישה מעשהו. בדרך זה יצא ספרי דברי שי"ר לאור, ואחרי נשלם הס' בדפוס, העתקתיו במכתב ידי לשלחו אל משפט הבקרת מטעם המלך (Censur) להשיג הרשיון להדפיסו ולהפיצו בישראל, ובזה נמלטתי מן העמל לתקן ולשנות איזה דברים מאשר היו בתחלה כדרך בעלי האסופות בגשתם בכתב ידם אל מלאכת הדפוס, ויד המבקרים קשתה עלינו בימים ההם לבלתי ישנות דבר בדפוס מן הכתוב בספר מאת המחבר, ואשר יעבר חק וישנה דבריו אחרי כן ענש יֵעָנֵשׁ. ועוד לי מלים על הדבר הזה, אשר אודיע ברחבה בהמשך הספר אל הקורא המבין.

בן חמש שנה הביאני אבי ז"ל אל חדר בית הספר, והייתי גם אני כאחד הילדים אשר כגילי המצפצפים והמהגים דברים הנעלים מרוח בינתם, כאשר ישים בפיהם מלמד ללא הועיל

פושק שפתיו בלי סדרים בלהג הרבה למורת רוח הילדים. ואני לא לבד בילדותי כי אם גם בהיותי לאיש את מורי ומלמדי אהבתי אהבה עזה ונאמנה, על כי יקדישו כל ימי חייהם, כל ישעם וכל חפצם להטיב לילדי בני ישראל ולנהל הניכדים בדרך חכמה כאשר לְאֵל ידם כל הימים. אמנם האמת אגיד ולא אכחידנה תחת לשוני, לא למרבה הוספתי לקח ודעת מתורת פיהם. כל דבר אשר הורוני אף כי בא אל קרבי יכה וכיוני השיגתיו ויאבפדו אליו, בכל זאת היה לי למשא ולטורח, ויהי בעיני כדבר מוזר לי, לא לעזר ולא להועיל. אפס כשובי הביתה מבית הספר אזי בכל נפשי ומאדי שניתי ושלשתי כל אשר למדתי בחברות ובלי חמדה בבית הספר, ויהי לי כהון יקר ונעים אשר השכרתי לי, וכרכוש אשר רכשתי בעמלי יגיע כפי, ושמחתי עליו כמוצא שלל רב.

כן היה משפטי כל הימים, אם בחדר בית הספר בימי נעורי ואם בבתי מדרש החכמות הגדולים בהיותי לאיש ומכל מְלַמְּדַי השכלתי; אך בְּקִרְבָּם היו רמה המעירים את הגיון לבי יכחית נפשי מתרדמתם. ונדמו נמשלו כצפור נודד כנף המניע בעופי כמעט קט פאתי שלג לבנון במרום הרים, וממני נִסְפָּה כי יתגלגלו ממרומים רבים חמרים שלג וכפור וקרח אל העמק מתחת. הנה כן הוספתי על השמועה אשר שמעתי מפי מוֹרִי אחרי ביאי לאהל ביתי ודרשתי וחקרתי היטב לבדי דבר דבור על אפניו לבוא עד תכונתו. כל הדבר הקשה לי לשמוע ולהבין ביצאו מפי המורה בחפזון ובלי סדר וטעם, על נקלה בינותי בפתחי הספר לפני והגיתי בו בשום שכל, ותאורנה עיני מכל הכתוב בו; כאשר יאמרו המושלים: „איתיות מחכימות.“ ולנגד השמש אוכל לגזור אומר ולהוציא משפט אמת, כי מעט המדעים אשר חנני אלהים ברוב חסדיו, לי הם ואין לזרים חלק במו, ואף הענין אשר יגעתי בו למצוא פשר דבר לבדי נשאר חרות על לוח לבי תמיד, אחזתיו ולא ארפנו, ויהי לי לישועה.

גם בעודני נער היו לי בבתי ספרים שונים בלשון עבר אשר הגיתי בם לעונג ושעשועים בעתותי המרגוע כשובי מבית הספר.

ובעת עזבו הנערים אשר כגילי את החדר לפנות ערב וכבני לביא התפרדו בין עצי היער ונאות שדה וארחו לחברה יחד לשעשועי הילדים, אני נשארתי לבדי במעוני וקראתי עונג לספרי חכמה משל ומליצה או שמתי ספר בחצני בלכתי לשוח בשדה, לשים עיני בו ברגעי המרגוע. איזה ספרי שעשועי אזכיר בשמותם, הלא הם: יוסיפון בן גוריון, ספר הישר על התורה, מדרש עשרת הדברות, ראשית למודים, פהעדאן הוא ספר השארת הנפש להרמב"מן ז"ל בלשון עבר מאת ר' ישי בער ממיין, מכתבים מאת רנה"ו, וכהמה. בימי ילדותי גם בישבי לאכול ארוחתי דבר יום ביומו, ספר אחד היה פתוח לפני מֻנָּח על השלחן, ואמי ז"ל התקוטטה עמי באהבתה אותי פעמים רבות באמרה: כי חכי לא יטעם האוכל, וכח האכילה יאבד אם עשתנותי משוטטות על הכתוב בספר. והנני מבטיחך, ידידי הקורא! על דברתי, כי הבנת ספרי עברית באה לי פתאום כמו נוססה בי רוח ממרום, ולא ידעתי אי זה דרך עברה משכיות לבבי. אמנם האמת היא, כי אבי היקר זכרונו לברכת עולם הוא ירה אבן פנתה בקרב לבי בעודני כיונק בארץ ציה בטל ילדותי. הוא ידע את נפש הילד, ומה יטהו לנחותו דרך הישרה. הוא הורני דעת כמשעשע וינהלני לאטי אל היכל הקדש פנימה ברוב חכמתו.

עוד זכור אזכור ראשית דבר אשר למדני, הלא הוא דבר החזון אשר היה אל שמואל בהיותו נער משרת את ה' לפני עֵלִי הכהן (ש"א ג'). אבי בחכמתו ראה וידע, כאשר אמרתי, את נפש הילד, מה יעיר לבבו ומה ירימהו משפל עֶמְדָּתוֹ למרום, לכן בחר המעשה הזה ונפלאותיו לשומו נגד עיני. איך פחד ורחב לבי בקרבי בשמעי ראשונה הדברים האלה! קול החזיון הזה בא באזני ובקרב רוחי כְּהֵד דבר אלהים ממרום שמים. הגיון לבי וכח המדמה החזק ואמיץ בלב ילד רך חושב מחשבות, הגביהו עוף, וכשלהבת יה להטו אז כל חיי רוחי. כמו בחזון ראיתי אז כל הנעשה והנשמע. עיני ראו לי במחזה נר אלהים טרם יכבה, רגע נרעך ויהי השך ורגע עלתה שלהבתו ויהי אור. ושמואל שוכב בהיכל ה' ושנתו ערבה לו כמשפט בני הנעורים אוהבי

לנום — והנה קול דממה דקה בא באזניו לאט לאט, כקול שדי אחר הרעש ובצלצלי שמע מיתרי כנור ונבל ביד נוגנים מנצחים בנגינותם בנועם חן והדרת קדש, ויקרא אליו: שמואל! — הנער העלם ישן ולבו ער, ומאשר לא עלה על לבו עוד איך חזון נפרץ ללבב אנוש ואיך יגלה דבר ה׳ לבני אדם, חשב בתום ילדותו כי עלי אדוניו קרא לו, וירץ אליו ויאמר: הנני כי קראת לי! הנה כן פעמים ושלש שכב ויקם ולא ידע עד מה, עדי גלה הכהן את סוד ה׳ להודיעו כי במראה אליו יתודע, ויורהו דעת לענות בענוה צדק לקול הקורא בלי ראות כל תמונה: דבר ה׳ כי שומע עבדך! — לא אוכל להביע במו פי מורשי לבבי בשמוע דברי אמת הדם הכתובים בספר יוצאים מפי אבי בנחת ובטוב טעם! זכור נא, קורא אהוב! את אשר יחוש לבך בימי הילדות והשחרות בראשית שמעך הדשות ונצורות כאלה, וידעת מה המה לבבי אז ומה פעל ועשה הדבר אלהים בקרבי.

כן עשה רושם גדול בלבי בקרוא אבי לפני איך נראה ה׳ אל שלמה בגבעון בחלום הלילה (מלכים א׳ ג׳ ה׳) ויהי כהתימו את דברי אלהים לאמר: שאל מה אתן לך, ושלמה ענהו: הנה אנכי נער קטן לא אדע צאת ובוא, תנה נא לי אלהי הסדי! לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע, אזי אבי היקר במוסרו יחתם לקחו ויען ויאמר לי: ראה בני! יתמך דברי לבך; הילד הזה יהי לך למופת כל ימי חייך, לא עושר אף לא כבוד אשר בעפר יסודו תשאל לך, כי אם לב יודע להבין בין טוב לרע, אזי כל טובה תבואתך וכבוד ופאר ישיגוך לארך ימים. — מה טוב ומה נעים, אם מורי ילדי בית ישראל בדרך זה יורו דעה ויאלפו חכמה לתלמידיהם בבית הספר לא בחזקת היד, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח חכמה ונעימות חן כאשר אהבה נפש הילד, אשר הסכו לא הסכינה עוד ללכת בגדולות ובנפלאות ממנה; אזי ייחקו דבריהם על לוח לבם בעוז ותעצומות ולא ימישו מפיהם ומלבבם כל הימים.

ומדי דברי בזה לא אוכל התאפק להודיעך, קורא אהוב, אשר קרני פעם בלקחי מפיו לקח ומתורתו ילמדני. אני מעודי עד

היום הזה נעלה נפשי בכל דבר אשר יטה מדרך היושר כמעט קט. וחם לבי בקרבי בשמעי דבר לא טוב נגד חק המוסר והצדק, ולא אשקול אמרי בפלס מחטוא בלשוני בשפכי חמתי על עושה אלה, יהיה מי שיהיה, ולא אחת ולא שתים נוקשתי באמרי פי, ורבה המשטמה אשר ישטמוני על זאת המתקדשים והמטהרים. והנה בלמדי מעשה אוריה החתי מפי אבי, עניתי ואמרתי בחפזי, בלי שום לב כי על מושל באדם צדיק אשפוך זעמי, כדברים האלה: השופך דם נקי, יהחושב מחשבות להרוג במסתרים תם בחרב בני נכר הוא רע מעללים. — אבי לא השיב דבר, אך נטה ידו ויכני לחי, ויקם בזעם אפו ויפן וילך בחמה. ימים אחדים היו פניו זועפים, ולא דבר עמי מטוב עד רע, ויהי כשוך חמתו כמעט, שאלתי אותו: אבי! מה כל הרעש הזה כי הכיתני על לא דבר? קום קרא נא את דברי נתן הנביא על מעשה אוריה ותדע תֻמתי כי האמת יהגה חכי. הלא כה דברי הנביא בשם ה' לאמר: מדוע בזית את דבר ה' לעשות הרע בעיניו? ויענני אבי במענה רך: אם הנביא הוכיח את מלך ישראל על פניו, לו המשפט לדבר קשות ליסר ולהוכיח, כי בשם ה' אֵל שופט צדק דִבֶּר. אמנם אנחנו אנשים קטני נפש בלי דעת ותבונה לדעת כל דבר סתר לבוא עד תכליתו, איך נָעֵז פנים לדבר סרה על משיח ה' בעשותו אחד מכל חטאות האדם במשוגתו? כי יצר לבו הוליכהו שולל? גם דע לך בני! את אשר אמרו חכמינו הקדמונים להצדיק כמעט את המעשה הזה, באמרם: „אוריה החתי מורד במלכות היה," כי לא שמר את מצות המלך אשר צוהו, ואחת דתו להמית.

בכל זאת לא שקטה נפשי ומעי עוד רֻתָּחוּ ולא דמו. אך שמרתי לפי מחסום מחטוא בלשוני שנית ולא עניתיו דבר. — עתה אחרי חלפו ימים ושנים זכור אזכור את דעת אדונינו הרמב"מן ז"ל על כמו אלה, לבלתי דבר דברים מרים למען האמת בכל מקום, באמרו באחת מאגרותיו: „אין מחובות האדם להגיד תמיד האמת הצפונה בחדרי לבבו; אבל מחובותינו היא כל הימים לבל נכזב בלשוננו להגיד היפך האמת." היוצא לנו מזה, כי אם יעיק

לבנו דבר אשר עשה איש נכבד מרם מעם וקשה לנו להצדיק מעלליו כדבר שפתים, טוב לנו להשות ולשים יד למו פינו מִדַּבֵּר דבר מר ולהוציא משפטנו לאור בלי שקול דברינו בפלס *).

מלבד תורת אלהים ונביאי קדשנו עוד למדני אבי מנעורי ראשי פרקים מקורות הדורות לעם ועם, יצירת הארצות והימים, חכמת המספר וכתב יושר ותכונת השמים ומהלך הגלגלים באופן קל להבין, כאשר יכול להשיגם שכל ילד רך אשר לא נסה ללכת בגדולות.

בימים ההם בא אֶבִי אמי הרב ממיליטין לעירנו, בנסעו מעיר מושבו להתראות פנים אתנו, וירא את דרכי אבי וארחו למדו עמי בבית. ויקצף מאד ויוכיחני על פניו כי ישגה הרבה מאד ללמדני „דברי הבל ורעות רוח — אלה הם דבריו כלשונו אשר הוציא מפיו ויבטא בשפתיו — ויען ויאמר בדאבון לבו: „אוי לי על שברי, כי ילדי נכרים אלה המוזרים לנו ולבנינו יהיו לנינו ולנכדו לאבן נגף בדרכי התורה והמוסר בימים יבואו ויעצרו אותו מבוא היכל התלמוד פנימה לחזור שכיית מחמדיו. דע לך חֲתָנִי, שאהבה נפשי! כי דבר צדיק עולם יקום לעד ולא יפול ארצה עד בלי ירח, באמרם כי הבוטח על שכלו וְיִשָּׁעֵן על בינתו לא יצליח דרכו. ובאמת מה יועיל נר בינת אדם בגאותו? הלא כאוד מוצל מאש עד ארגיעה יֵאָסֵף נגהו וימש חשך. אך נר אלהים בתורתו יופיע אורו לכל דורשיו, כשמש בגבורתו עד העולם.“ ככה דבר הזקן בחמת רוחו, ועינו ירדה מים. ולמען תת חוזק לדבריו, קם ויחפש באמתחתו בין הספרים אשר הוליך עמו בלכתו למסעיו ויוציא משם ס׳ דרישות מהרב המקובל מה׳ יוסף יעב״ץ בן אברהם הספרדי, נגד הפילוסופים, הנקרא בשם אור החיים וַיַּרְאֶה לאבי מאמר אחד אשר מצא בו לאמר: — „אלה האנשים, אחרי שהם מתפארים שידעו את השם בחכמתם, פורקים עול תורה ועול מצות, מתנכרים לאביהם שבשמים, מלעיגים ומשחקים במקיימי התורה והמצות; נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי כי אם אחד למאה מהם עוסק בתורה ומצות, ואיתו היחיד

---

*) כדברי החכם הצרפתי: „Toutes vérités ne sont pas bonnes à dire.“

פוסח על שתי הסעיפים. — וראיתי הנשים ועמי הארץ מסרו נפשם וממונם על קדוש השם, ורוב המתפארים בחכמה במעט כולם המירו את כבודם ביום מר"*).

לשוא הצטדק אבי ז"ל וידבר רבות אל חותנו הזקן, באמרו: „לא אשיב אמרים על דברי הקנא הלזה, כי קנאת הדת בחמה שפוכה תְּעַוֵּר פקחים, ואוסיף על הענין המְדֻבר בו כי גם אדירי התורה בעלי התלמוד הקדמונים, אשר עשו להם שֵׁם עולם בתורה וביראת ה' לא עזבו מכל וכל את תורת האדם, מדעי תבל והחכמות חשמושיות, בידעם נאמנה כי המה לפעמים רַבֵּי התועלת לְהָקֵל על ידם גם דבר הקשה בתלמוד והפוסקים, כמו חכמת הטבע ויסודי התכונה יפיצו אור לא מעט על הלכות סוכה וקדוש החדש: ותכונת בנין איברי גוף בעלי חיים ושאר המדעים יורו דעה להבין היטב הלכות טרפות הריאה, ונקיבת הושט, הלב, הכבד והקורקבן בבהמות ועופות, וכהנה רבות לאין מספר; כי התורה והחכמה קשר אל תמים דעים בקשר אמיץ כנפש קשורה בנפש, משולבות אשה אל אחותה, והוט של חסד זה לא במהרה יִנָּתֵק." לשוא היה כל עמלו ולחנם הכביר מלים, כי בכל דבריו ומופתיו לא הצליח אבי להשקיט חמת אבינו הזקן ולשית לבו לדעתו. הוא באחד ומי ישיבנו, כי קנאת אש דת אכלתהו, ובינת אדם אשר בעפר יסודו מאפס ותהו נחשבה לו, כי האמונה הנושנה מרוב ימים רבת אונים היא, תעש בדים ותשלח פארות בקרב איש ולב עמוק אשר לא הסכין לענות בעניני תבל ולא למד מעודו רק ספרי הדינים וההלכות ובם יהגה יומם ולילה. רק לשאת שֵׁם חכמה על שפתיו היה לו לְגֹעַל נפש ולדאבון לב, ומה גם לבלות ימיו בלמודיה! — אמנם אבי ז"ל עמד על עָמְדו וישמור עוזו לבלתי נטות מדרך אשר בחר בו ימין ושמאל, ודבריו בנחת נשמעים לאמר: „קנצי למלין. ראה אבי! ידעתי מאד ידעתי כי התלמוד והחוגים עליו המה הדברים העומדים ברומו של עולם ונגדם כל החכמות וידיעות תבל כאפס ואין נחשבו, כאשר

*) מלין אלה יוזמין על ירדיפת המת המציק (Inquisition) בארץ ספרד.

אמרת. אבל לבי יחשוב, כי הן הנה על כל פנים כמו ציוני אַל ואין (Nulles) במלאכת המספר, אף כי בעמדם לבדם אין בהם ממש ערך ויתרון כי תהו המה, בכל זאת אם יחוברו אליהם מִסְפָּרים אחדים יוסיפו אֹמֶן וירבון על ידם למאות ולאלפים ולרבבות! כן החכמות לְבַדָּנָה מאפע, אולם התורה עם חכמות החיצונות יחד בחוברת תֶּרֶב גדלתה למעלה ראש ותוסיף אֹמֶץ עד העולם." כה דבר אבי ז"ל, ויהי כמצחק בעיני הותנו אשר כמסמר נטוע עמד על דעתו.

אף כי שם אבי ז"ל את למוד התנ"ך לראש פנה בְּלִמּוּדַי, בכל זאת המטרה הראשה אשר אליה ירוצון ויכוננו כל מאויי לבו ומחשבותיו היתה למוד התלמוד והפוסקים ראשונים ואחרונים. ובהייתי בן שבע שנים לקחני מחדר בית הספר אשר למדתי בו מפי מורה משכיל את תורת אלהים מפירוש ביוה נכון — כי לספרי נביאים וכתובים אין דורש ואין מבקש בימים ההם בבתי כפר — והוא ידע להנעים לילדים שומעי לקחו לשון וספר בטוב טעם ודעת. ויביאני אבי אל מורה תלמוד אחד איש אכזר הולך שובב בדרך לבו בכל מעלליו, ואלה הצאן הילדים הרכים העביר תחת שבטו רועה אוילי וילזה אם נדמה לו כי לא יצליחו בלמודם, ולא שם אל לב, כי אך בנעימות חן ותירות חסד יטה המורה לב ילד רך וענוג אל כל אשר יחפץ, ולא אכזר כי יעירנו בחמה שפוכה ומכה רבה.

ולא ארכו הימים ויוציאני אבי מן המסגר הזה, אחרי ראותו פעם אחת חבורות פצע בבשר זרועי אשר נשכני בְּשִׁנָּיו המורה הנמהר בקצפו; ועמי יצאו הפעם ונמלטו מתגרת ידו חברים הנלוים עמי, כל הנשוך וכל אשר שניו נִתְּעוּ וכל אשר לו תבליל בעינו או פצע וחבורה בעור בשרו מן המכים אשר הכה המלמד בזעם אפו ילדים רכים וּרְפֵי כח אלה מבלתי יכולת לְהֵאָבֵק עמו ולעמוד על נפשם. — ויבחר לי אבי מורה חדש טוב לב ובעל נפש ויאספהו אל ביתו, ואך שני נערים זַכֵּי השכל בני עניים ארח לחברה עמי, למען לא תכבד העבודה על המלמד ועל תלמידיו, ויהי נקל לו לנטוע נטעי נעמנים על תלמי לב

הילדים לעזר ולהועיל. ארוחתו ארוחת תמיד נִתְּנָה לו על שלחן אבי וכל מחסוריו היו עליו וּמַשְׂכֻּרְתּוֹ בכל שנה ושנה חמשים זהב (50 Dukaten). וישב ימים רבים בבית אבי יותר מחמש שנים, ולא עמל לריק עם תלמידיו שומעי תורתו. ואני ברב תודה וברכה אודיע בקהל רב כי כל ידיעתי בתלמוד ופוסקים מידו נִתְּנָה לי ועד יום מותו בדמי ימיו היה לי מורה דרך ומנהל משכיל בכל דבריו. יהי זכרו לברכה.

אחרי מות המורה הנכבד הלזה, אשר ירה יסוד ללמודי המקשיבים לקולו שומעי לקחו, באתי לבית המדרש, מקום שם הכין ישיבתו בימים ההם הרב ר' עקיבא דין, והוא היה לפנים בן משק בית הרב הגאון ר"י אורנשטיין, אב"ד דקהל לעמבערג, ומורה לבנו יחידו הרב ר' מרדכי. ר' עקיבא היה חריף ובקי בכל חדרי תורה אף כי היה עוד צעיר לימים. תוארו כמלאך אלהים, אדמוני ויפה עינים, ומדי למד עם תלמידיו עיניו נוצצים כעין הבדלח ופניו פני להבים. בישיבתו נקהלו רק בחורים מופלגים אשר כבר התקינו עצמם בפרוזדור בתלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים, ואני וידידי מִנֹּעַר המשכיל וחרוץ ר' שאול מאירהאָפֶּער, מדפיס ספרים בעיר זאלקווי אחרי ימים ושנים, היינו אֲהוּבֵי נפשו מבְחָריו, ומאד הפליא עצה הגדיל תושיה בתורת פיהו במשך שנתים ימים.

אמנם פתאום לפתע כשוד משדי יבוא קרהו אסון, בשרו כחש משמן ויצוריו כצל כלם ורוח רעה מְבַעִתּוֹ כפעם בפעם. לשוא הכינו רופאים נודעים בשערים צרי לכאבו ולמחלתו הַמְּסֻתֶּרֶת, כי נסרחה חכמתם ולא מצאו רפואת תעלה לחליו הכמוס בחדרי נפשו פנימה. כל היום רוחו סרה ופניו זועפים וכאבו נעכר ויתנבא בתוך הבית כי הֻכָּה בשגעון ובתמהון לבב לאין מרפא. רוח עועים הוליכהו שולל להאמין בשוא נתעה, כי הגבעונים חוטבי עצים ושואבי מים בבית ה' בקרדומות יבואו עליו להכותו נפש בצדיה. פעם בא בקול פחדים לבית המדרש, ראשו פרוע ובגדיו פרומים ועיניו תמקנה בחוריהן, ויזעק זעקה גדולה ומרה ויכרע על ברכיו ויתחנן לכל הנצבים עליו: להחיש

מפלט לו מאיש רוצח אחד לבוש שחורים מכף רגלו ועד קדקדו אשר ישמיד צעדיו ועל שרשי רגליו יתְחַקֶּה מדי לכתו בחוץ וברחובות לעיני השמש. כי הנה האיש האמלל הזה ראה במשוגתו את צלו הנטוי לו מאחריו כאיש לביש שחורים זומם להשחיתו ולקחת נפשו.

וַיְהִי מִקֵּץ שנים עשר חדש ויתנו אותו מטעם פקודות העיר אל המשמר לבית המשוגעים בארמון אחוזת הכמרים הנקראים בשם Piaren בעיר לעמבערג, אשר הוכן ברבות הימים לבית הפשית ומשמר לְמֻכִּים בשגעון ותועי רוח עד היום הזה. ולא ארכו ימי שבתו שמה, כי הרופא לכל בשר, המעלה ארוכה לכל חלי וכל מכה, לכל יגון וכאב לב, הוא המות, בא פתאום עליו ויהפך משכבו בחליו, ויוציאהו ממסגר בית אבלו, וממעמקים קרא אותו אל עָל, להושיבו עם יקרי רוח תופשי תורה כמוהו להתלונן בצל שדי.

ואני אחרי כפרתי באזני בני עמי תולדות מורי ומלמדי עוד אוסיף מלתי להודיע דבר ממעמד בתי הספר בארץ פולין, אשר לא אוכל להכחיד תחת לשוני, כי הוא דבר נחוץ. — ואתה, קורא יקיר לי! אשר ראית חיים נעימים בארץ מבורכת בתושיה חכמה ודעת, והוד והדר וסדרים הוית בכל מקומות מושבותיה, ולא עברת מעולם בארץ ציה ושממה זאת, מקום שם עץ הדעת לא יכה שורש לנצח, כי נלוזי הדרך ועקשי לב יקטפו טרפי צמחו בְּאִבּוֹ ולא יתנוהו להעלות נצה ולעשות פרי — אליך אחי! אישים דברתי. אגידך אביאך אל בית מורה כזה, והתבוננת על מקומו והליכות ביתו, ותוכל לשפוט מישרים על תכונת רוחו ומשיבת דרכו, וגורל הילדים הנאנחים תחת ידו.

כבואך אל חדר בית ספר כזה כמעט תטבע בַּבֹּץ רגליך, כי רצפת הבית לא קרשי עץ אף לא לוחות אבן או לְבֵנִים, כי אם — טיט רפש, אשר מרום וממטר ירטבו הנוזלים כצנור מחוץ בעד דלתות השער אל הבית פנימה ביום הגשם, או מן כלי העץ וְדַלְיֵי המשאבים אשר אשת המלמד תעשה בם מלאכתה לבשל נזיד ולשפות המרק והבשר המבושל במים. כי התנור

והכירים ובית המבשלים לא יִבָּדְלוּ מן חדר בית הספר ויחד יהיו לאחדים. במקום ילמדו הילדים. שם יבשלו ויאכלו המלמד ואשת בריתו והטף, שם יפשטו בגדיהם ושם יכסו מערומיהם, ולא יתבוששו. שם יישנו שנתם ושם יעשו גם זר מעשיהם. שם יאבסו הברבורים, ושם ינתרו התרנגולים. שם ילושו בצקם ושם בתנור יאפו לחמם. והבית מלא צַחֲנָה וּבָאְשָׁה. עשן וחום בקיץ ובחורף עד יאנקו הילדים הרכים כאנוק חלל מקצר רוח וצר מעון. ובתוך ההמון הזה עוד קול ריב ומדנים וצעקה גדולה בין המלמד ואשתו ובניו יִשָּׁמַע וקול צלצל מכות לחי או סאון שבט מוסר על חשופי שת, קול גדול ומהומה כנהמת ים וגליו ברעש ורגש ובשצף קצף. זה המקום אשר ילמדו בו נערי בני ישראל — מוסר ולקח טוב! מורים חדלי אישים במערת פריצים כאלה יהיו להם למופת איזה דרך יבחרו כי יגדלו ויהיו לאנשים! הה, למחלה נושנה כזאת, אשר כאש צרבת כל חלקה טובה יכאיבו, וכל רגש לב טוב בקרב בני הנעורים ישחיתו וישרשו, ופרחם כאבק יעלה. הלא אבן מקיר תזעק על שערורה כזאת ואין איש שם אל לב לתקן הַמְעֻוָּת ולרפוא שבר בת עמי אשר עד לב ונפש יאכל כספחת לאין מרפא. —

אחרי מות ר' עקיבא באתי לישיבת הרב הגאון ר' יוסף יוזפא שטערן אב"ד דק' זאלקווי ותורת לקחו שעשועי ימים רבים עדי הלך לבית עולמו.

בישיבת הרב הזה, אשר גם הוא הכין לו בבית המדרש אחרי התפלה עטוף בטלית ותפלין, למד שעור עיון בתלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים עם בחורי חמד הבאים מרחוק ומקרוב לבקש תורה מפיהו, אחרי כבר עשו להם שֵׁם בלמוד התלמוד ונפלאות עשו בחריפות שכל נמרץ. בין תלמידיו אשר נודעו בשערים נמנו גם ר' שאול מאירהאָפּער, מדפיס ספרים אחרי כן בעיר זאלקווי, ר' אברהם גאָלדבערג, ר' אהרן לערנער וכהמה. ואני, אף כי שקדתי ואהי תמיד מן המתמידים לשמוע לקח מפי הרב הזה דבר יום ביומו משעה שמינית בבקר עד שעה שנית אחר הצהרים, והצלחתי בלמודי, בכל זאת נשגבה מני לחדש לבדי דרושים

ופלפולים כדרך הלומדים בערי פולין, המפליאים לעשות ככמו אלה; ואך הלמוד הישר ההולך נְכֹחו למשרים אשר לא יִלָּפְתוּ ארחות דרכו בתהו על בלימה, אך זה היה ישעי וחפצי כל הימים. ואחרי כי הסכנתי לדרוש בספרים ישונים לבדי, גם אשר דבר אין להם עם הקריאה אשר קרא הרב באזנינו דבר יום ביומו בחריצות נמרצה, מצאתי בדרך זה ענינים יקרים, וישמתים לעת מְצוֹא לפני הרב והחברים המקשיבים לקולו, ובתחבולה ומזמה שניתי בהם איזה דברים למען לא יִוָּדַע כרגע מוצאם וצור הֻצָּבוּ, ויחשבו כי אני המוליד ילדי שכל אלה ורוחי הוא קִבְּצָם. הנה כן ערום יערים לבי לא אחת ולא שתים, לבל אהיה נופל מן הרֵעִים אשר בגילי בחדשות ונצורות כאלה. וכל שומעי הדברים אשר חפרתי ממטמונים זרים יקרים מצאו מאד חן בעיניהם. ואני כשובי הביתה מבית המדרש, בסתר אהלי שחוק מלא פי על כי נלכדו ברשת זו טמנתי למו, כי כל דבר נפלא אשר חפשתי ומצאתי במכתרים כס׳ פני יהושע, אורים ותומים, מקנה והפלאה, מהר״ם שי״ף ושאלות ותשובות גאוני ארץ וכדומה, ישניתי מראהו כמעט קט והצגתיו לעיני הלומדים כבריאה חדשה אשר הריתי הלתי וגם ילדתי, וברוחי יצרתיו אף עשיתיו! לבי בטוח, קורא משכיל, כי לא תתנני למשגה עירים בדרך, כי באמת הלכתי בזה בדרך אנשים גדולים וטובים ממני, ובני ארץ אשר עשו להם שם על פני חוץ, אשר לקחו לפעמים דברים יקרים מספרים רבים ושמו בכליהם כדבר חדש אשר לא היה לעולמים: ואל נא תשכח, כי הייתי אז ילד שעשועים נער בן אחד עשרה שנה, ומאד שמח לבי בקרבי כי אנכי בערמה ותחבולה עשיתי נפלאות נגד זקני עמי, וכאן הבן תהלתי יספרו.

ומלבד אלה כח זכרוני היה לי לעזר לא מעט בלמודי הז״ל, ועוד זכור אזכור הימים עת בא הרב נַטַארטשין בן הרב ר׳ יוזפא, לראות את פני אביו, והוא נסה אותי בארח למודי. הספר חשן המשפט היה פתוח לפניו, ואני בפי ובשפתי הגדתי לו כל הנמצא בעלים שלמים בספר הזה עם כל המפרשים, לא נעדר דבר, ויהי לפלא בעיניו, ויאמר אל אבי בלכתו עמו לשלחו:

חזק ואמין וְאַשֵׁר את בנך את יהידך בדרך בינה, מובטח אני בו כי יהיה מורה הוראה בישראל. ובכל זאת שגה ברואה, כי נבואתו אשר נבא עלי בתום לבו ובאהבתו אותי לא באה ולא יצאה לפעולת אדם. כי מעודי לא הצבתי למטרה לי להתנשא על אנשים כגילי ולהשתרר עליהם במעט חכמתי אשר חנני אלהים בחסדו ולהיות להם לאב ולכהן; אף כי ידעתי רבני ארץ אשר עשו להם שֵׁם וימצאו חַיַת ידם בתורתם, בעשותם אותה כלי למעשיהם, אם כי אך למצער עשו תושיה בתורת ה׳ ובחכמת ישראל, ולבלתי הוריד כבודם לא אשא שמותם על שפתי, כאשר יאמר משל הרומי: Exempla sunt odiosa

בימים ההם באה הפקודה מאת שרי המלך, כי כל נערי בני ישראל אשר לא שקדו על דלתות בתי הספר הנועדים לילדי נכרים, ילמדו בביתם הידיעות הנצרכות לכל אדם באשר הוא אדם מפי מורים נכרים אשר להם המשפט ללמד ולהורות על פי חֻקֵי ודתי המלך. —

הפקודה הזאת באה גם ליד אבי כדבר המלך, וישלחני אבי אל בית המורה החכם געגזעגהויזען, אשר לו בית הספר בעירנו לילדים יודעי דעת ומביני מדע, וילמדני לשון וספר אשכנזי וידיעות השמושיות, וברבות הימים גם לשון רומי והעניגים אשר ילמדו כעת במדרש הגימנאזיום. ולמורה הלזה נִתַּן המשפט מאת הממשלה לתת עדות ותעודה לתלמידיו על כל אשר למדו בביתו, למען יוכלון לבוא אחרי כן בכח העדות הזאת באין מונע אל בתי מדרש החכמות (Universitäten). רבים רגנו על אבי ז״ל, כי שתים רעות עשה להרחיקני ממקור מים חיים (למוד התלמוד) לחצוב לי בארות נשברים אשר לא יכילו המים (הלא המה חכמות החיצוניות). אמנם הוא התנצל לפני שונאי הכמה אלה כי בפקודת שרי הממשלה עשה זאת, ודבר המלך אין להשיב.

והנה החכם געגזעגהויזען גר ימים רבים בעיר בערלין, והיה יוצא ובא בבית אדונינו הרמב״מן ז״ל, כאשר עיני ראו לי בס׳ מועדי שחר אשר נתן לו החכם המחבר למנחה עם לוית חן

אמרי נעם בראשו, בעזבו עיר ברלין עת נִקְרָא נקרא גענזענדרויזען מאת הקיר״ה עם חכמים אחרים יודעי בינה לארין גאליציען לַחֲנוֹךְ בני הנעורים שמה וללמדם לשון וספר. ועוד זכור אזכור דברי ידידות אשר כתב לו הרמב״מן בשער הספר הנ״ל כלשון צרפת; ולא אדע מדוע בחר שפת עם לועז, להביע הגיון לבו בזה.

III.

עד כה שמתי לפניך, קורא אהוב! את אשר היה לי בימי הילדות והשחרות, בעוד הייתי נע ונד בדרך החיים כאשר ינוד הקנה במים, ואל כל אשר הוליכוני מוֹרַי וּמְלַמְּדַי הלכתי ובאשורם אחזה רגלי. כנפי רוחי עוד לא הגביהו עוף, וכמו לנחישתים רְגָשַׁי כי לא נסו עוד להעלות אבר מעל לגבול צר אשר גבלו הראשונים.

עתה הגעתי אל העת אשר היתה לראש פנה לי מעידי עד היום הזה וליסוד מוסד לכל פעלי ועמלי והגיון לבי בתבל ארצה. מן הוא והלאה תראה יד ה׳, עושה נפלאות לכל בני אנוש כקטן כגדול, נטויה גם עלי בשפל מצבי, כי הנחני צורי גם אני בדרך אמת להציב לי יד ושם בין רבבות אלפי ישראל. קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשה עמדי, ועל כלמו כי הביאני אל בית אוהבי ואיש חסדי, הוא החכם הגדול, טוב לב ובעל נפש, מופת לחכמי לב לדור יבוא, מוהר״ר נחמן הכהן קְרָאחְמַאַל, יהי זכרו ברוך!

דתראית פנים הראשונה ביני ובין הגבר הוקם עָל הלזה היתה נסבה בעת הדרך כוכב השבט בשמים ויופיע נְהָרָה בשנת תקע א (1811). בכל לילה אשר שבתי מבית המדרש לביתי ומנורת העששית בידי לנהותי הדרך, נשאתי עיני למרום ואתפלא על הכוכב הזה ונוגה זרחו וזנבו המתוח אחריו במרחבי הרקיע ורבות מחשבות בלבי על מפלאות המאור הגדול מושל הלילה משמי שמים. בספרי תכונת השמים מצאתי דברים נפלאים על הכוכב הַמְדֻבָּר בו, ודברים אחדים אשימה לפני הקורא המבין, למען

דעת גדולת הבורא וכבוד הֲדַר מלכותו בשמים ממעל. זמן סבובו של הכוכב השבט משנת תקע"א יִמָּשֵׁךְ לדעת התוכן הגדול אַרגעלאנדער שלשת אלפים שנה; ואורך זנבו היה לפי חשבון החוקר האנגלי הערשעל לערך עשרים ושנים מילליאָנען פרסאות. ודבר נפלא הוא, כי בעד שערות או צנורות אור הזנב נראים לעין לפעמים נגוהות כוכבי שבת או כוכבי לכת הפזורים לאין מספר ברקיע השמים. כבואי אל חדרי לא שָׁלַוְתִּי ולא נַחְתִּי עדי קראתי בספרים הנמצאים תחת ידי על תכונת הכוכבים האלה, אשר גם הוברי שמים נבוכו עוד עד היום הזה להציב להם גבולות ולבוא עד תכליתם, לדעת זמן סבובם, צאתם ובואם לעמת פגינו. אולם לא מצאתי מנוח בכל אשר קראתי אודותם. ובאזני שמעתי פעמים רבות כי החכם רנ"ק תושב עירנו הוא האיש אשר כל יקר ראתה עינו ולו נבעו מצפוני כל חכמה וכל מדע; על כן אמרתי אל לבי: אלכה לי אל האיש הרם הזה ואשאלה את פיהו, והוא יורני תכונת הכוכב ההוא ומה שמץ דבר נשמע בו בקהל נבונים. באתי לביתו, דרשתי אתו ועגני וידבר אתי טובות, וימשכני אחריו בחבלי אדם בעבותות אהבה ומתק שפתיו. ומן היום ההוא באתי אליו כפעם בפעם בְּהֵחָבֵא — להתעלם עמו באהבים.

והנה זה המקום להטיף מלתי על האיש היקר הזה אשר זכרו לא יסוף מקרב לב המשכילים הישרים בלבותם כל הימים.

בוא נא, הקורא האהוב! אשר לבבך ישר עם החכם מנחם — כה אקרא בשם את החכם המנוח ז"ל אשר נכבדות מדובר בו בספר הזה, כי היה באמת מנחם משיב נפש בני עמו בארצו כל ימי חלדו — היושב כעת בסתר עליון, מקום שם חצי לשון רמיה לא ישיגוהו, וברכת שמים תעלה על ראשו; בוא נא אלי, אחי! תנה לי את ידך, אֲחַוְּךָ שמע לי, מי היה החכם הלזה ומה היו, מה משפטו ומה שיחו, איך היה לתהלה ולברכה בתבל ארצה, כי הפליא לעשות.

הוא הלך לאט לאט דרכו בתבל הלזו, לא בגדולות ובנפלאות ממנו. לפני כבודו ענוה, וכל נתיבותיו שלום. לכן

ידידי! אם אין את נפשך לשמוע מעשים נפלאים בִּדְבָרֵי מילדי ימי חייו, קול עֱנות גבורה כקול רעם בגלגל וכסער ביום סופה, כי אם קול עֲנות חלושה אשר ידגה לב אוהב אמת, כמימי שילוח ההולכים לאט — אם באלה חפצת, ודברי חפץ בלי שאון יקול עוז תכסוף לשמוע מפי, הטה אזנך ושמעני! אנהגך אביאך אל בית חומר לא תֹאַר ולא הדר לו, אל לב יודע מרת נפשו כי צר לו בצרת אחיו, אל לב טהור אשר קירותיו נטו לנפול כל הומים, כי הלאים רעים ונאמנים יקיפו עליו. שמה תשתומם לראות נְוַת בית, נפשו היקרה, כלילת יופי, כבת מלך יושבת בתוך הדיעה. ואם לא ידמו מעיך או, אתה איש הבינים! אשר לא ידעתו, כי נלקח מאתנו ארון האלהים זה ובו נצפנו לוחות לב טהור, והמכתב מכתב אלהים חרות על הלוחות) ואם לא תדמע בת עינך כי הלך ממנו מנחם ברגע הִגָּלוֹת לעינינו קצות דברי חכמתו מאשר פעל ועשה כל ימי חייו *): אם לא תבך במסתרים ולבך דַוָי ונפשך נוּגָה לקול שמועה זאת: וידעתי כי לב אבן לבך העשוי לבלי חַת ולבלי התנודד לכל צרה וצוקה ולכל שוד כי יבוא פתאום על בני חֱלוֹף, וכי לא למענך כתבתי על ספר תולדות איש חכם הלזה, למען יהי זכרו לברכה עד העולם.

אל נא יפלא בעיניך, קורא יקר לי! כי אנכי ערב לבבי לגשת אל המלאכה הזאת, לספר בלשון עבר את תולדות מנחם באזני בני עמי, אנכי לבדי מכל ההמון הגדול מכיריו יודעיו ומכבדיו. כי אני אני המדבר מנעורי עד היותי לאיש ארחתי לחברה עמו ואהי אצלו אמון יום יום; אנכי יצקתי מים חיים על ידיו בששון ממעיני הישועה ימים רבים זה ארבע עשרה שנה; עלי אָצַל מהודו באהבתו אותי עת כביר מכל בני גילו שומעי לקחו, אשר לאט כבני לביא התפרדו הנה והנה למצוא טרף לביתם ועזבו מקום משכן כבודו. בשבתו ובקומו

*) איזה מאמרים מספרי הגדול ומכתבים שונים יצאו לאור ראשונה בספרי הצפירה, הירחית, מכתבים, כתב העתי.

אני תמיד עמו. ונפשו היקרה נגלתה כספר השמים לפני וארא מאורות ברקיע עֻזָּה. לכן לי משפט הבכורה להגיד לעם נולד מה עשה. אם רחש לבי דבר טוב מעודי עד היום הזה להביא ברכה כמעט אל בית ישראל מאשר כוננו ידי. מידו זאת לי. הוא העיר לבבי וַיְאַמֵּץ אותי לבן לו כל הימים. כי נפשו היתה כמילדת לכל ילדי חֲצֵרֵי שכל ולכל עֲצָמִים בנפש המלאה. ולהוציאם לאור לפעולת אדם בטוב טעם ודעת מאין כמוהו! לכן אחי ורעי! פי הוא המדבר אליכם מאורח חייו העולה בית אל. שלומת תודה זאת לי אל נפש מורי וְרֵעִי כנפשי היושב בסתר עליון! שמעוני וישמע אליכם אלהים!

בשנת תקמ״ה בשבעה לחדש שנים עשר הוא חדש אדר (17. Febr. 1785.) יֻלַּד בן אל הגביר הנודע איש חי רב פעלים במסחר וקנין הר״ר שלום קראָחמאלניק. אחד מיקירי ושועי עיר בראדי במדינת גאליציען. ושמו מנחם. עיר מולדתו זאת. עיר מלאה חכמים וכנעני נכבדי ארץ. היתה מאז כקן לכל תושיה ומזמה. כי רק במקום עוני ומחסור קננו מימות עולם סכלות והבלי שוא. ובמקום יד חרוצים תעשיר בעיר מסחר וקנין. אשר ייטיבו לבעליהם את מעמדם ומצבם. שמה גם חכמה ומדע ירימו ראש. וזכר לדבר. כי במצור ובמצוק שם יצמחו סעפים והבלי שוא. ובמקום יצליחו אנשי לבב במעשיהם שם חכמות בחוץ תרונה ותבונה והכשר דעת ירימו קרן: כי גם שאול מלך ישראל אשר הכרית אובות וידעונים מן הארץ בהצליחו בכל דרכיו. הנה הוא שאל באשת בעלת אוב סרת טעם לקסם לו בצר לו. עת אויבי נפשו כתרוהו להלחם אתו — כאשר העיר בצדק איש חכם נודע לשם ולתהלה.

שלום היה איש יקר ונבון דבר. יודע להלוך עם החיים גם ידע תהלוכות עולם. כי הלך למסעיו פעמים רבות לערי אשכנז ברלין ולייפציג. אף ראה בימי עלומיו פנים על פנים את אדונינו הרמב״מן זצ״ל וריעו החכם ר׳ דוד פֿרידלענדער נ״ע. שלום היה לפנים פקיד על עניני הגביר ר׳ פֿייבל ציפרים. אחד

מכנעני ארץ בסחורות משי ושש בירקמה, מהולל מאד בארץ פולין, ואדונינו הרמב"מן גם לו היה בימים ההם בית מלאכת אורגים מטוה משי בברלין, לכן הלך בערב יום טוב בחברות רד"פ להקביל פני הגביר הנ"ל הבא לעיר ברלין בלכתו למסעיו. ור' שלום אשר היה אז עלם נכלם עומד מנגד בבואם בצל קורתו, ספר כי שמע דברים נעימים בנחת נשמעים יוצאים מפי הרמב"מן בבואו לאמר: הנה באנו סמוך ליום טוב לראות את פניך, יהיה לרצון כאלו ליום טוב באנו!"

שלום ממכון שבתו השגיח על כשרונות בנו העלם לתושיה ודעת, אשר עשו לו שם גם בעודנו נער, ויתן לו מורים להורות לו משפטי ה' ותורותיו וחכמת התלמוד על הדרך הנהוג בבני עמנו בארץ ההיא ולעת כזאת. ויגדל הנער ובכל דרכיו השכיל, ויצא שמו כי חַד השכל הוא, נעלה על כל הנערים אשר כגילו.

בימים ההם ישב החכם המפואר הנודע בשערים מוה' מנחם מענדל לעווין (המכונה סאטנאב על שם עיר מולדתו) שנית מקרית מלך רב ברלין המעטירה אל ביתו ואל ארצו כמובא למעלה. החכם הזה, ידיד נאמן להחכם התוכן הגדול מוה' ישראל מזאמושטש, בעל המחבר ס' נצח ישראל, המכונה כפי אנשי ארצו בשם הנצח על שם ספרו, והוא היה רבו של הרמב"מן. וזה לשון המליץ והחכם הנכבד הרא"א בתולדות הרמבמן: "בעת ההיא (בשנת תקי"ג) היה בברלין הרב ר' ישראל מחבר ספר נצח ישראל, איש פולניא גדול מאד בתורה ובחכמה, ולו רעיון זך ולב רחב, נרדף מארץ מולדתו מחרון אף המקנאים אשר שטמוהו על דבר אהבתו את החקירה, ויתחבר אליו משה לקחת לקח מפיהו. כבר אמרו חכמים: גדולה אהבת אחים לצרה מאהבת אחים ללידה, האמלל יבקש אמלל כמוהו לנחם מצרתו. לזאת אהב משה את רבו ישראל והרב אהב את משה וכו'." — מלבד פירושו על הכוזרי ועל מאמר רוח חן מהחכם אבן תיבון השאיר ר' ישראל אחריו ברכה ספר גדול בשם תכונת השמים עם ציורי הגלגלים (כ"י ועיני ראוהו בימי נעורי ביד איש משכיל בעיר יארסלויא, אשר קנה אותו בכסף מלא,

ויחי ימים רבים בעיר בראדי, אשר שם השאיר נין ונכד לו בעמיו עד היום הזה, וימת שם. — החכם לעווין דרש גם הוא חכמה ימים רבים בעיר החכמה בערלין בצל קורת החכם החוקר הרמב"מן אשר היה משען עוז לכל נדח מהסתפח בנחלת המדע מפני אויב ומתנקם קנאת הדת. ויהי כשובו אל ארצו, וישב ימים רבים בעיר בראדי. גם הוא השאיר אחריו ספרים רבים אשר יצאו לאור בחייו ואחרי מותו בעבור הזכיר שמו, ה"ה: ס' אגרות החכמה, כולל איזה למודי הטבע בלשון צח וקל להבין (ברלין שנת תקמ"ט; והמאסף משנה ההיא יספר תהלת המחבר בשימו דוגמאות הספר הזה לעיני העדה). ס' חשבון הנפש, ילמד מוסר ולקח טוב על דרך החכם האנגלי האדון פֿראנקלין, אשר דרכו אחז לא אחת ולא שתים באורח חקירתו ובחינת חכמתו. (נדפס בלעמבערג תקע"ב). ספר רפואת העם, אשר העתיק מלשון צרפת ללשון עבר מספרי הרופא המהולל טיסאָט (זאלקווי תקס"ט) ובראשו לוית חן, מכתב מאת הרמב"מן, אשר בענות צדקת לבו יתנצל לעיני כל ישראל, על כי ישלח דברו להלל פועל כפיו זה „והוא איננו מבעלי המלאכה הזאת; אמנם חזקה לחבר שאינו מוצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן". ס' מסעות הים, ספורי יורדי הים באניות, אשר העתיק מלשונות העמים (זאלקווי תקע"ט). *) ס' משלי, נעתק ללהג אשכנזי, הוא לשון עלגים הנהוג בין יהודי אוקריינע (טרנאפאל תקע"ז). נגד התרגום הזה התמרמר בשצף קצף ובלשון מדברת גדולות המשורר המשכיל הר"ר טוביהו פֿעדער בשיחתו אשר קרא בשם קול מחצצים (לעמבערג תרי"ג). ראה מכתב מר' טוביהו על ענין זה בספרי הנקרא בשם מכתבים, אשר הוצאתי לאור בשנת תקפ"ז, וממנו נלקח אחרי כן — עם שאר מכתבים אשר אספתי אני ראשונה — לס' כרם חמד ח"א. גם יצא לאור אחרי מות הר"מ החלק הראשון מס' מורה נבוכים נעתק על ידו

*) בספר היקר Bibliotheca judaica של החכם פירשט (Tem. II, p. 224) בהביאו שמות כל הבורי אשר כתבתי, יזכיר בטעות גם ס' מסעות הים בין מעשי ידי, על כי נסמן בשער הספר שם המחבר באותיות מ. ל. (מענדל לעווין) והוא חשב כי זה שמי בר"ת.

כתוספות באיר (paraphrasirt) ללשון חכמים הנהוג במשנה ותלמוד, למען ירוץ כל קורא בו (זאלקווי תקפ״ט). ועיני ראו לי עוד ביד מנחם מאמר מחקרי מעשה ידי ה׳ לעיון בשיטת החוקר קאַנט בל׳ צרפת בסדר נאה ומהודר, אשר כתב לתלמידו בחכמת ההנדסה ובלשונות, השר הנודע בשם פירשט טשאַרטאָריסקי ז״ל. מידו אור זרוע לישרי לב דורשי חכמה בעיר בראָדי, וזרע השלום נתן פריו, כי היא נתן מרוחו על החכם ונבון המליץ הנעים מה׳ דוב בער גינצבורג ז״ל, סוכן ופקיד לקהל ישראל בעיר בראדי. אז כמו השחר עלה לבני עמנו בארץ גאליציען ובפרט אחרי בוא המדקדק השלם מוהר״י בן זאב — בהלכו למסעיו *) דרך עיר בראדי — בצל קורתו של אוהבו ר״ב גינצבורג ויכרות בריתו אתו החיים והשלום כל ימי חייהם.

והנה עודנו בימי עלומיו עת החל מנחם כנטע שעשועים לפרוח ולהעלות נצה, כרת ברית אמת עם בן עירו ידידו ר״ב גינצבורג (ועל ידו אחר ימים רבים גם עם החכם לעווין) וממנו למד ראשונה להוקיר מפז ספר ולשון עברים אשר יערפו כמטר לקח טוב ודברי חפץ בכל חכמה ותושיה, ותהי אהבתם נפלאה עד יום מות הרב״ג בלא יומו בעודו באבו. אותות אהבתם עיני ראו לי מתוך האגרות החמודות אשר באמתחת מנחם, וכלנה מלאות חן מעשי ידי אמן בשפת אשכנז, בעניני חכמה ומלאכת היופי ובאורי כתבי קדש. הוא היה נודע לבעל לשון ודובר צחות גם אצל שרי הפקידות של הקיר״ה. קצות דברי הימים ותולדות החכם רב״ג הלא הם כתובים בבכורי העתים לשנת תקפ״ב מאת המליץ ר׳ שלום הכהן ז״ל; והוא היה הראשון אשר הוציא גם איזה שירי רב״ג בספר המאסף לשנת תק״ע ויהלל לעיני העם גם את פועל ידיו אשר פעל ועשה בהוציאו שנית לאור ס׳ לשון למודים מאת הרב הגדול רמח״ל, וישם בראשו לוית חן מאמר יקר על מיני השיר למחלקותם והתים תחתיו בראשי תבות ,ב. ג. מבראדי׳ (לעמבערג תק״ע). — ויהי

---

*) עם ספרו בן ס״רא אשר הוציא לאור ראשונה בעיר ברעסלויא בשנת תקע״ח; וכשוב ממסעיו תקע אהלו בקרית וויען עד יום מותו.

מנחם נער בן ארבע־עשרה שנה. ויתיעצו הוריו לתת לו עזר כנגדו, כמנהג אנשי פולין בימים ההם — והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי — ויתחתנו עם הגביר ר׳ שמערל האבערמאן מעיר הגליל זאלקווי. ויתן למנחם את בתו הנערה לאשה ושמה שרה (בשנת תקנ״ח), והנער נער, בלי דעת משפטי ארחות תבל ודרך הארץ, אשר קוצים וצירים ישכוהו מסביב, ויעזוב את עיר מולדתו בבלי דעת מאומה מה יהי גורלו בימים יבואו, וילך לגור באשר ימצא חַיַת ידו בבית חותנו, כי כן יעשו הבחורים. שמה ארוחתו ארוחת תמיד נִתְּנָה לו על שלחן חותנו וכל מחסורו היה עליו. כן משפט הצעירים לימים בארץ ההיא לקחת אשה ולבוא בברית חברת האדם בטרם ידעו בין ימינם לשמאלם בדרך כל הארץ, ובטרם יוכלו להחיות את האשה וצאצאיהם אשר הוכיח ה׳ להם ולהטריפם לחם חֻקָּם דבר יום ביומו! בארץ צרה הזאת לא ישימו לב אל דברי החכם מכל אדם, אשר נשא משלו בטוב טעם ודעת ומליו ירזמון חכמה רבתי לוטה במליצה רבת חן לאמר: הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך (משלי כ״ד כ״ז) למען הורות לבני אדם את המעשה אשר יעשון, להכין להם עסק פרנסה או נחלת שדה וכרם למצוא טרף לביתם, ואחרי כן יעשו להם בתים: יקחו אשה ויולידו בנים (כאשר בארו החכמים הקדמונים את דברי המלך שלמה); כי אם אל כל מקרה ירוצון ויכוננו ויעבטון ארחותם, ואל כל פגע יתיצבו כמטרה לחץ, וזה דרכם כסל למו להתפאר עוד, כי בזאת ישליכו על ה׳ יהבם, באמרם: אם אנחנו לא נדע מה נעשה, מאין נחיה, הלא ה׳ אלהי כל הארץ ממכון שבתו ישגיח עלינו וישלח עזרו מקדש! לו חכמו, ישכילו לדעת כי אין חפץ לה׳ באיש כסיל מתעבר ובוטח, טומן בעצלתים ידו בצלחת, כי מאנו ידיו לעשות תושיה, ואמר: הלא לה׳ התשועה! ונמשלו אנשים כאלה ברוב אולתם לאיש משוגע מתמהון לבב אשר ירוץ לצלול במים אדירים וירם כשופר קולו אל ההמון הגדול אשר סביבותיו לאמר: „אני בוטח באלהים, ואם חפץ בי ה׳, ימשני ממים רבים ויוציאני ממצולות ים לרוחה,

ויקימני ואחיה לפניו!״ הלא איש כזה איננו בוטח בה׳, כי אם מנסה את ה׳, ונגד רוב חסדיו ורחמיו יחטא חטאה גדולה כל הימים! כה אמר ה׳: בטח בה׳ ועשה טוב; אם ידיך לא אסורות, ויגיע כפיך באמונה, אזי קרובה ישועתי לבוא וחסדי לְהִגָּלוֹת. — העתרתי עליך דברי, קורא אהוב! כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה. אמנם לא בבחורי ישראל האשם, אלה דצאן מה עשו? דמה לא יקחו להם נשים מכל אשר בחרו לעת כזאת בימי נעיריהם בנפש חפצה ובישים שכל; כי אם אבותיהם חטאו לתת רחים על צוארם בטרם ידעו אנה פניהם מועדות! אבל נודה לה׳ חסדו, כי גם התלאה והרעה הזאת תלכנה הלוך וחסור יום יום גם בארצות פולין, כן יוסיף ה׳ לתת לנו בחסדו לב בשר תחת לב אבן, להרים מכשול מדרך עמו ותהי הסכלות נעדרת ותכחד מן הארץ.

בארץ ציה זאת, אשר ירד מנחם לגור שם, מצא משען ומשענה איש כלבבו להשען על בינתו ולבקש תורה מפיהו׳ הלא הוא איש תירני ומשכיל מורה במדרש הגארמאלי שמה, מה׳ ברוך צבי נ״יא הנ״ל. בית אוצר ספרים רבים ונכבדים אשר לאיש היקר הזה היה למעין ישע וברכה ומקור חיים גם להחכם מנחם. ממנו שאב כל היום מים טהורים בששון לרוות נפשו הצמאה לדבר אלהים ביד עבדיו חכמי דור דור. ואם ברב עמל ויגיעה כבד עליו הדבר בראשיתו לשאוב ממעיניו, ממערכי לבבו, דברי חפץ כאלה בלי עזר זולתו: הלא שבעתים גדלה שמחתו במצאו הדרך הנכון לו לבדו. ויהי נישא אלומותיו ברנה, תחת אשר זָרַע זֶרַע אמת בעמל נפשו. — ומה נעמו לי דברי ידידי הרב הגאון מה׳ שלמה יהודה הכהן ראפאפורט ראב״ד בקהל פראג אשר כתב בהספדו על מנחם ומשפטו לאמר: — בינו נא יושבי אשכנז! והתמהו תמהו! נקל אצלכם כי יאחוז איש במדעים שונים בזה וגם בזה, כי רבו בתי הלמוד והמורים בכל חכמה ובכל מדע. לא כן בארצות צפון עוד היום, ואף כי לפני שלשים וארבעים שנה, אין מורה ואין מנהל ואין מחזיק ביד איש יהודי החפץ למלא ידו באיזה יתרון, ולדעת

מאומה יותר מאשר גודל עליו. מי הרוצה ללכת במסלה חדשה, הוא ולא אחר בעבורו יפנה אותה לפניו. ועוד אחרי ימצאנה, כמה צורי מכשול מכל צד, כמה מניעות ממכירים וקרובים אשר יבהילוהו מדרכו! ובא דודו ומסרפו להוציא כל ספרי מדע מן הבית, ואמרו לו: העוד עמך? ואמר אפס, ואמרו הס כי לא להזכיר פן נשרוף אותך ואתהם באש, ואם לא אנחנו, הלא ידעת כי יש מתחסדים בארץ ובעיר, ושרצו הצפרדעים בכל בית ובכל חדר, אלה הנחשים השרפים השורפים בהבלי פיהם ובגפרית אשר בשפתם וגם בידיהם את שם כל משכיל וגם את ביתו וכו', וכזה היה לגבר מצוין הלזה". כל איש משכיל בארץ ההוא בשמעו כזאת יאמר: כנים דבריו, ידעתי כאלה רבות ומבשרי חזיתים!

הנה כן שם מנחם את לבבו לעדן גן החכמה לעבדה ולשמרה בכל נפשו ובכל מאדו, ובכל מאמצי כחו הלך מעלה מעלה יום יום בחקרי לבבו וידרוש בספרי דברי הימים לכל עם ועם ובספרי פילוסופיא של החוקרים הרמב"מן, שפינאָזא, גארפֿע, לעסינג, מיימון (ר' שלמה בן יהושע בעל גבעת המורה) בן־דוד (אלעזר), וביתר שאת ויתר עז בספרי החכם קאַנט, אשר אחז דרכו ולא ימיש מעשות פרי ימים רבים, עד עת בא החוקרים המפוארים האחרונים בימינו ובראשם פֿיכטע, שעללינג, העגעל והסיגו כמעט את הגבול אשר גבלו ראשונים.

וילך מנחם בעצת גדולים חקרי לב אלה לֵאור באור חכמתם ובתורת ה' יהגה יומם ולילה. ויהי כעלות נפשו היקרה מעלה מעלה כי עָשׂה עשה לו כנפים, כנפי רוח חכמה ודעת, אשר הרימוהו משפל עֶמְדָתוֹ עד מרום, ויתאמץ ברב כח להתגבר על כל שטן מסביב לו — והנה האורב יושב לו בחדר, בחדרי בטנו, כי גוף חלש כמוהו לא עצר כח ללכת לרגל המלאכה אשר לפניו, ויחלה חלי רע ויפול על ערש דוי. ומדי דברי ממחלתו והולשת גופו אשר כבדה עליו ואשר באה לו עקב שקידתו הרבה בלמודים, זכור אזכור את דברי החכם כותב תולדות הרמב"מן ז"ל, בדברו מרפיון כחו אשר בא לו גם הוא מרוב

הגית לבו בחכמה. וכה ידבר: הנפש והגוף המורכבים יחד כל ימי החלד, אף שנראים כאחים יחד יחלק כחלק יקחו ממנת כוסם בארץ, בכל זאת יתראו גם כצרים איש את אחיו. איש אך ניסך לבו בשמחה, משמן בשרו בתענוגים הגופניים, מפיל תרדמה על נפשו ויעשק כלי סגור, בלתי מוכשרת לקבל טוב, ואיש אך הוגה תבונות מבלי שום לב על גופו ועל מחסוריו, עוכר בשרו ומכאיבו וכו'. ואם גם קם אחרי ימים מחליו ויתהלך בחוץ על משענתו כפעם בפעם, הנה הוא לא ישב לאיתני כל הימים אשר חי על פני האדמה, כי חליו נשא כל עוד רוחו בו; פניו נפלו מרוב הגות לבו וחקרי נפשו, ובשרו כחש משמן, ומראהו כצל נטוי בהתהלכו פעם בחוץ וברחובות לשאוף רוח. ויהי למשל ליושבי העיר הפתאים באמרם: כי הקליפה אחזה בו, ורוח רעה מבעתו ולא ירפנו, ויענהו בחקרי אל נכר, לכן יתהלך תמם וכל צלם אלהים סר מתואר פניו. כאלה דברי רוח שמעתי למרבה מפי אנשי עירי חסרי התבונה בימי נעורי. —

בימים ההם הואיל מנחם לשקוד וללמוד בנפש חפצה גם את לשונות העמים הקדמונים, וגם בדרך הזה השכיל, כי היה יודע ומבין מלבד שפת עברית, ערבית וארמית (ל' סוריא) גם לשון רומי, אשכנז וצרפת, וכל אלה רוחו הוא קבצם לבדו ברב עמל ויגיעה בלי עזר מורה דרך ומלמד להועיל, כי בעיער בערבה שכן ימים רבים בארץ לא זרועה זרע אמת, זרע אור לישרים. הספרים אשר קרא ושנה בעת ההיא כמעט באין הפוגות הלא המה: ספר מורה נבוכים עם פירושי גבעת המורה והחכם הנרבוני (אשר דרך חקירתי ארכב מאד, גם כי ערפל התולתי לפעמים מאהבת הקציר ומרוב הטעיות והחסרונות אשר נפלו בו בדפוס). פי' החכם הפילוסוף מוה' משה נרבוני היה נמצא בכתיבת יד ישן נושן משנת חמשת אלפים קנ"ב בבית ספרי הנגיד ר' שמואל אפנהיים ז"ל בוין, ומשם בא ליד התורני מוה' ישראל לאנדשטיין דיין בקק גלוגא אשר ישב ימים רבים בבית המדרש של הנגיד ר' דניאל יפה ז"ל וממנו נדפס ע"י החכם הר"ר יצחק אייכל בברלין לעמת ספר

המורה (ראה המאסף לשנת תקמ"ח הדש אייר) ובימינו נדפס שנית בשלימותו (וויען 1852). — אף הגה אזבס' מאור עינים מהרב החכם ר' עזריה מן האדומים, ס' הזוהר, תולדות ישראל מאת הסופר הצרפתי באנא"שע ושירי האראצ"יוס הרומי ומשלי לאַפֿאָנטענע הצרפתי. גם השתעשע לעתים מזומנים, ובפרט בעת שב לנפול רְפֵה כח על ערש חליו כפעם בפעם, בספרי המאסף, אשר החל אז לצאת שנית במחנה העברים על פי אחוזת מרעים אוהבי לשון עבר בברלין ביד החכם ר' שלום הכהן ז"ל. ויספר לי כי בעת צרו האויבים על העיר, כי הימים ימי מלחמה, וכל יושביה נחבאו לברוח ולהניס את רכושם וקנינם כאשר יכולו, הוא היה סגור במחבא בחדר המטות אשר בחצר הבית פנימה, מקום לא תשורנו עין רואי, ולאור הנר — כי אטמו אנשי הבית את החלונות לאור היום מיראה ופחד — השתעשע לקרוא בספר המאסף לשנת תקס"ט ותק"ע, וישכח בגללו את כל עמלו ודאבון נפשו.

בשנת תקע"ו קמו בני בלי שֵׁם אנשי בליעל בעיר לעמבערג ויקראו בשמות גדולי ארץ עלי נבלותם — ויורו חצם דבר מר באישון חושך לירות במסתרים משכילי בני ישראל הדורשים חכמה ולגורם בחרמם אשר פרשו להם, הלא המה החכמים שי"ר, צבי נאטקיס, יהודה פַּאסטָאר ויצחק ערטער. על הנבלה הזאת הנעשתה בישראל ירמוז החכם בלָאך במכתבו אל הרב מוה' שי"ר בראש ספרו שבילי עולם חלק שני, וז"ל: „ואם עודך באבך גם על ימינך פרחה קמו אשר חשבו מזמות לנאץ שמך וכו'". — אז באו מלשני בסתר רעיהם להוריד גם כבוד מנחם לעפר וישימו לו עלילות דברים: כי כרת ברית את הקראים הנפוצים גם באיזה ערי גאליציען. ולהבאיש את ריחו בעיני תמימי דרך (ההולכים לתמם בלי מאזני משפט לשפוט על כל דבר משפט אמת, ולכן לקול כל קורא ומבשר יפתחו אזן שומעת ויאמינו בדברו) העתיקו אגרת אחת קטנה במרמה, שלוחה מאת מנהם אל איש אחד מבני המקרא ושמו דוד, הכם בני עדתו המתגוררים בכפר קאקאזוב אשר בגליל זאלקווי, וישלחו

העתקות רבות ממנה החוצה לחלקן ביעקב ולהפיצן בישראל למען לשים תְהִלָה במנחם ובאמונת רוחו. — ואני מצאתי נכון להוציא לאור במקום הזה את אגרת ההתנצלות אשר כתב החכם הנרדף אל אחד ממיודעיו, אודות דברי ריבות אלה, כי מלבד טוב טעם ודעת אשר מבין שורותיה יצהירו עוד תפיץ אור על המעשה שהיה, והקורא יבין כל דבר לאשורו. המכתב הזה יצא ראשונה לאור אפס קצהו בס' השולמית (Sulamith 5. Jahrgang, 3. Heft) בנוספה העברית, ופעם שנית נדפס המכתב הזה עם נוספות מידי המחבר ז"ל בס' הצפירה, הכולל מאמרים שונים ומכתבי חכמה מאנשי מדע, אשר אספתי אני הכותב יחד בחוברת; ועתה באו שמות האנשים והערים באר היטיב באגרת התנצלות זאת, תחת אשר באו לפנים אך ברמיזה בראשי תיבות מפחד שומרי ציון. מן המכתב הזה נעשו העתקות שונות בטרם נדפס ונשלחו לבתי המדרש בערים הגדולות, למען מָחֹה ימחה את דִבַּת מלשני בסתר מלב כל שומע.

'אגרת התנצלות לחכם נכבד (הוא החכם ר' זאב דוב שיף ז"ל).

אל אהוב ומו' ידעתי ידיד נכבד! גם ידעתי גודל המשא אשר על שכמך ורוב זריזותך לעשית חובתך בשלימותה, ולכן שמתי חוק עלי מאז לבל אפריעך ממעשיך, ושלא אכבד עליך באגרותי; אולם עתה אלצני ההכרח, הציקתני המבוכה, ויעצוני כליותי כי אשא עיני אליך, להסות בצל אהבתך מהום איש קנאת אולת, כה פגעו בי איזה מתחסדים בק"ק לעמבערג ורק אתך מצאתי שם נכון וראוי לשפוך שיחי אל חיק אהבתך, ולהציע לפניך התנצלותי הנכוחה, ודי לי אם תעלה לרצון אצלך ואצל אנשי התושיה הדומים לך; ואם אתה בטובך תהי לי מצדיק קרוב, מי הוא יריב אתי? — איזה אנשים מכת המתחסדים באו משם לכפר קאקאזוב בגליל שלנו, וילכו אל איש שמו דוד הקראי, וידברו אליו בערמה לאמר: הנה אתנו נער עברי השקה נפשו לקרוא איזה מליצות כל הק, אם יש אתך איזה ספר נדפס או אגרות מדברות צחות תנה לנו, ונשיבם

אל ידך". ויאות להם האיש. ובתוך שאר דברים נתן גם אגרת מכתב ידי כפי דבורם. והמה הביאו אותה עמם והנם מתעללים בה בכל עת. ומתאמצים מאוד להוריד כבודי על ידה בעין כל ישר לב ותמים דרך. היא השמועה שהגיעה לאזני. ועתה ישמע נא כבודך אמתת הענין כאשר הוא. הקראי הנזכר מכירי ואוהבי מזמן כביר. בחורף העבר שלח הלום שליח מיוחד אודות איזה צרכיו פה קהלתנו. והביא אגרת גם לי. ומעולם לא השיבותיו במכתב על אגרותיו. רק על זו השבתי בקוצר מלין ובחפזון. כי אץ השליח לדרכו. ושהדי במרומים. שאיני זוכר עתה היטב. מה שפלטה הקולמוס אז. כי למיעוט ערכה לא העתקתיה אלי. כמדומה לי שלא נתתי מענה. כ"א על העסקים שבקש; אולם כאשר נזכרתי ע"פ השמועה מהמליצים. כתבתי ג"כ בשולי העלה איזה חרוזים פשוטים בלתי מושקלים. וזה לפי שהקראי הנזכר כתב אלי אגרות הרבה. כולן מלאות חרוזים כאלה מספרים בשבחי בתוארים גדולים ונשגבים ראוים רק ליחידים שבדור עד כי בושתי מהם. והוכחתיו על זה בע"פ. מצאוני עוני. ונפתה לבי גם אני. לחרוז בסוף האגרת ההיא איזה חרוזים דלים ורזים מספרים בשבחו וטובו. ואמרתי בהם. ששמו דוד. והוא משכיל בכל דרכיו כדוד. ושעם כל מה שמתגרים בו מחרפיו שבעירו, הנהו בן עוהב. להיותו עמל בתורה ובמצות לקיימם כפי מעשה אבותיו אשר בידו. ולזה ביום מחר יבוא על שכרו עם כל יראי ה'. הלא זה הדבר אשר עליו חרפוני והורידו לארץ כבודי. ויעשו העתקות מאגרתי (ומי יודע כמה יש בהם מן השנוי והזיוף) וישלחום לאוהביהם. למען הבאישני. ולתת אותי לשמצה ולגדופים בפי כל. והנני נשבע באלהי השמים. אשר עשה לי את הנפש הזאת אשר בקרבי ויודע מצפונה. שלא היתה כוונתי כ"א כנגד העלוב הזה שידעתיו לירא ה'. וכוונתו רצויה. הגם שמעשיו בלתי רצוים. והוא השתדל מאוד בעבודה וחרד לאחריתו וקצת מעדתינו שבעירו ובסמיכות מונין אותו. כי שכר לא יהיה לו בעמלו. וזריזתו לריק. וסופו יורש גיהנם; על זה נחמתיו ודברתי על לבו; לא היה לי בזה

כוונה אחרת זולתה. ואם אולי בבלי דעת הפרזתי על המדה שיעור בלתי ראוי, הלא נעשה זה בחרוזים שנודע לכל, כי מדרכם הגוזמא והפלגה, והמליצה תשים שפלים למרום, ורוח חיים בגופים מתים, ומטיב השיר כזבו. הלא חכם אתה, ומי כמוך בקיא בחבורים, בודאי נודע לך מחרוזי הקדמונים דברים קשים, מה שהוא עודף הרבה מזה השעור, ממה שאחזו על כבוד מחבריהם לזכרם הנה; ואין מביאין ראיה על דיעה מהדיעות, לא מדברי התלמידי והפיטנים, לא מדבור ההלצי, ולזאת אם באמת לא נשמרתי מחטוא בלשוני, ברוב דברים אשר לא יחדל פשע, הנני להודות על האמת ולאמר שגיתי! ולהיות מודה ועוזב, ובתנאי שכבודך ושכמותך יוכיחו ועל פיכם יצא משפטי. עשה זאת איפוא למען אהבך מנעוריי, וראה להשיג האגרת ההיא, והודיעני משפטך עליה כפי מדותך התרימיות, בתוכחת מגולה, אם יש בי עון, ובאהבה בלתי מסותרת אם צדקתי, ואם יש בדברי מסכנה להמין, הלא אני כתבתי ביחוד לאיש נדח אשר לא מקהלנו, שנכמרו רחמי עליו, ושונאי הם הגורמים הפרסום והגלוי, ועליהם האשמה. — ומה יחשבון עלי צרי, בנכלידם אשר נכלו? האם שאיני בעל דת? מי מהם יודע עלי שטין פשע זדון ועבירה על דת, יבוא ויתן עדיו. ות"ל נודע לכל באי שער עירי, שאיני חלילה פורק עול מצות ודברי חז"ל, ושאני נזהר בקליהן ובחומריהן, וקובע עתים למקרא משנה וגמרא, והגם שמעטים הם בעל כרחי לחלישת גופי ומעוט כחותי, הנם לא להתפארות ובקשת גדולה, הלא מצער היא ותחי נפשי. — — וכל זה אני אומר להתנצלותי, פן חטאתי בשפתי בשוטפא דלשנא בדברים שהם כגחלי אש, והמכשלה בהם קרובה והחטאת לפתח רובץ: אמנם בעיקר הענין בעצמי לא אסיר תֻּמָּתִי ממני, ולא אעשה שקר בנפשי למצוא בי עון אשר לא חטאתי. האומנם אשר התחברתי עם שנים — לא יותר — מטובים והמלומדים שבהם, וכרתי להם ברית שלום, אמת היא. וכבר נשאלה שאלה זו לפני גאון עוזנו נר ישראל הרמב"ם ז"ל, והתיר ל ש א ו ל

בשלומם. ללכת בבתיהם ולמול את בניהם, וכיוצא בגמילות חסדים. יהי נא טובך לעיין בתשובה זאת. הלא הוא בספר אגרותיו המצוי ביד כל אדם, המתחלת: „אמנם אחי הנכבד והיקר. שורש השכל והמדע! העיקר בינותי מתוקף שאלתי. כי נשא ורם מעלתו. ולדבר אלהינו ולמצותיו היא חרד וכו' ואומר: כי אלה הקראים השוכנים פה בנוא אמון ובארץ מצרים ובדמשק ובשאר ארצות ישמעאל וזולתם. ראוים הם לחלקם מחלקי הכבוד ולהתקרב אצלם במעשה יושר. ולהתנהג עמהם במדת הענוה ובדרך האמת והשלום, כל זמן שגם הם ינהגו עמנו בתמימות. ויסירו מהם עקשות פה מלדבר תועה נגד חכמי הרבנים שבדור וכו'". ובאמצע התשובה העתיק דברי הגאונים, ביחוד לשון אביהם של ישראל רב האיי ז"ל: "דהנהו מילי דר' טרפון, שאם יבואו לידו ספרי מינים וכו'. במינים דכפרי בעיקר נינהו. אבל הני דהכא כל אימת דלא פקרי בחצי פותא לא חשבינן להו כוותייהו. ופלגינן להו יקרא". (וכעין זה כתב בחבורו הגדול הלכות ממרים פ' ד'.) כדברים האלה דברו ראשי חכמי ישראל. ובאותו הזמן ובאותן המקומות שהיו קרובים לזמן חלוקת הקראים (בימי רב יהודאי גאון ז"ל). והיו הקראים עם רב והשנאה עומדת בגבורתה לסבת הוויכוחים התדירים, ועם כל מה שכתבו המאורות הנזכרים מן מרביתם, היו ביניהם ג"כ אנשי מדון עזי נפש. שדברו תועה על חכמינו ועל קבלתם הנאמנה בפירוש הכתובים, והלעיגו על המדרשים באגדות: ומה נאמר אנחנו על נדחים מתי מספר היושבים בקרבנו. הגלו הלום מארצות ישמעאל ע"י התרתרים זה כשלוש מאות שנה. והמה נכנעים דויים וסחיפים. מבקשים למצא חן בעינינו. ובחבורים המעטים ישחברו מפליאים בשבח חכמינו ותהלת ספרינו וביחוד ספרי האר"י ז"ל ותלמידיו; באיזה אופן נשיב להם. אם יתחננו אלינו לאמר: „חננו חננו! לא אחינו אתם זרע האבות תלמידי משה והנביאים? עשו אתנו ברכה! אל תשנאו אותנו. עד יביא מורה צדק. ויורנו מדרכיו ונעזוב את אשר הורישו לנו אבותינו". היתכן לנו שנשתבחנו רחמנים וגומלי חסדים. להקשיח

לבנו נגד המרודים האלה, לדחותם בשתי ידים ולאמר להם שאבדו את עולמם ושנדונים לדורי דורות, ופסולים לבא בקהל עד עולם? אני מודה, שזה לא היה ביכלתי ולא ביכולת מי שלבו לב אדם, יהיה המצוה ע״ז מי שיהיה. ואם גזרו עליהם האחרונים כמובא בש״ע י״ד סימן ב׳ וסימן רס״ז, אין זה רק לענין שלא נסמך עליהם בדברי המצות, ושלא נהיה מפידם ומעדותן בשחיטה ובישמרית וכיוצא, לא להקנישם ולסגור בפניהם פתח התשובה. ואם היתה התלונה על שאמרתי עליו שהוא בן עולם הבא׳ הנה אמר החבר למלך הכוזר: ״אין אנחנו שוללים משום אדם גמול מעשיו הטובים והצדקות שעשה. ואמו גרע איהו מחסידי א״ה שיש להם חלק לעולם הבא? ואפילו לדעת הרמב״ם יהיה המאמין בשבע מצות בני נח מטעם שנצטוו בהם האבות מעולם בכלל חסידי אומות. והנה אלה האנשים מאמינים בכל התורה שבכתב כי נִתְּנָה למשה מפי הגבורה, ומאמינים בביאת המשיח ובתחית המתים ובכל העקרים, ומודים בהם פעמים בכל יום, כמו שראיתי בסדר תפלותיהם. ולא עוד אלא שאותן שבימינו לא פקרו הם בעצמם, אלא שאבותיהם התעום, ומסרו להם ברובי המצות פירושים כוזבים מתנגדים לתורה שבעל פה ולקבלה הנאמנה שבידינו. והנה גם בדבר אשר זרו, טובה אחריתם מראשיתם; כי אלה שבימינו התקרבו לתורה שבעל פה, והודו בכמה דברים אל האמת המקובל אשר אתנו. ואם כפי דברי הגאונים הנזכרים אינם בכלל מינים דפקרו בעיקר, מאיזה טעם יהיה אסור לנו לישא וליתן עמהם בכדי לפתוח להם פתח התשובה? וכאשר יפקוד ה׳ את עמו לתת להם המושיע המקווה, מי יודע אם לעת כזאת לא ישובו גם אלה כמו רבבות ישראל האובדים והנטמעים בין הגוים, אל קהל עדתנו, אשר מקרבנו יצאו זה אלף שנה, וסבלו עול גלות ולא נדבקו באומה אחרת. והנה חכמינו ז״ל אמרו שאליהו בא לקרב המרוחקים״. ולשון הגאונים הנזכרים: ״דדלמא נפיק מניהו זרעא מעליא והדרי בתשובה״. ואם יליזו אויבי עלי, על אשר קראתי בספריהם, הנה לא קראתי זולת מה שכתבו בחכמות ובעקרי

הדת, דברים שהם שוים בה עמנו. והנה ספר המקמץ המובא בחובת הלבבות הוא מהם, ובמורה מזכיר דרכם בחכמת שרשי הדת, וספר חזוק אמונה שהדפיסוהו אנשי עדתנו באמסטרדם הוא מהם. הגאון מו"ה אליה מזרחי מזכיר בחבורו פירושיהם לתורה, לפי שהיה בעיר קונסטנטינא והיה לקראים הצטרפות עמו, ומפליאים אותו מאוד כמסופר בזכרונותיהם. החכם הגדול יש"ר מקנדיאה חבר ספרו המפואר אלים לתשובה על שאלות שנים מחכמיהם, ובספרו נובלת חכמה מעתיק הרבה דברי הכמה מהם, ועוד רבים; וכמדומה שהגאון מזרחי הנזכר דבר גם בתשובותיו עליהם, אלא שאינם בידי לעת עתה לעיין בם, ויעויין בתשובה המיוחסת להר"אש ובספר הכוזר מאמר ג' מסימן מ"ג ואילך עד סוף המאמר. ואני מה אני כי ילינו עלי? — רואה אנכי אהובי הנכבד! כי גדלה אגרתי יותר מדאי, ותארכנה פארות התנצלותי ואולי אף למותר, כי לך ולדומים לך יספיק הקצור, ולנמהרי לב מכת המתחסדים, אשר חסרון דעתם הוא להם לחכמה מפוארה, ואשר יפסקו דיני נפשות על פי דינים חדשים ושלחן ערוך העולה על רוחם בשעה שהקנאה וההתלהבות, ועל הרוב גם האדים ממשקים החריפים מבלבלים את מוחם ומאפילים את שכלם, אצליהם לא יועיל שום התנצלות בעולם, והלואי שלא יזיק. — והנה זאת הכת המתחסדת לא גברה בתחלת צמיחתה זולתי במחוזות נְשַמות, במערת פריצים וואלאהייא, בערבות מדברי אוקריינא, ובין הכפרים שעל ספר אונגארן (כולם קבוצים חדשים מקרוב נתיסדו מבורחים וממגורשים ממדינות הסמוכות). ולזה כאשר הרימה קרן כעת גם באיזה קהלות ישנות ומפורסמות בחכמה ובמנין (וזה בסיבות שונות ובעזר איזה רבנים), הנה גבה לבם עד להשחית, והרחמן יצילנו מן הנרדף ששב להיות רודף. ואני בטבעי אוהב המנוחה ושונא לכל מחלוקת, מצורף לזה אני חלוש הגוף וחסר הכחות, עד שפעמים הרבה לא האמינו אוהבי בחיי כמו שידעת, והימים אשר אני חי על פני האדמה נתונים נתונים המה לי מאת אדון החיים, והקדשתים להשלים נפשי

ולהועיל לנפשות ביתי; חלילה לי כי אפסידם להתגבר ולהתנצח נגד שום אדם. ולכן אחת דברתי מזה הפעם, ושתים ולא אוסיף. וישא נא במובך להעתרת דברי אוהב דבק מאח, מתכבד בארבתך, מוכן לטובתך ישיש בשלותך, הנק״ם.

יום ג׳ י״ג תמוז תקע״ו לפ״ק.

המעשה הזה היה כחרב החודרת אל קרבו, כי ירא לנפשו מאד פן על ידו יבואו דברי ריבות בשערי עירו למרות עיני כבודו ולהפריעהו ממנוחתו, מבלתי יכולת עוד לדרוש חכמה בשלום והשקט באין מכלים דבר. ובאמת רע ומר היה לו הדבר הזה ונגעה עד נפשו, כקול הקריאה מהחכם לאוואטער אשר קרא אל משה איש האלהים למרדו ולהוציאהו בחזקת היד מְנָת צדקו ומשקט מעונתו, למען הציגהו על גפי מרומי קרת להתוכח עמו בתוך קהל ועדה *). כי החכמים האלה גם שניהם היו רפי כח שלוים ושאננים בסתר אהלם, אוהבי שלום ומנוחה ונפשם בחלה בכל דברי ריב ומדון וימאנו לצאת ביד רמה לדבר דבר בענינים העומדים ברומו של עולם, לבלתי שית יגון בלבב איש, יהיה מי שיהיה. — החכם דוקר צונץ במאמרו על תולדות מנחם יספר לנו בשם בנו הרופא המשכיל ה׳ יוסף קראחמאל, כי מן הדבה הזאת אשר הוציאו עליו בני בלי שם היתה נסבה, כי שם מנחם את פניו מן הוא והלאה אל המסחר והקנין, להשכיח בשאון מרדות עסקיו את שנאת וקנאת איביו. קרא את המאמר הזה על פני כולו, כי נכבדות מדובר בו בעט סופר מהיר הנודע לשם ולתהלה **).

וידי מנחם לתהלה בכל הארץ, כי דברי התנצלותו מצאו חן גם בעיני אנשים, אשר לבם לא הלך לקחת אף שמץ מני

---

*) ראה זה באריכות בס׳ תולדות הרמבמ״ן, ובספרי החכם קירכהיים חלק שלישי (Leipzig, 1842)

**) המאמר הזה הנקרא: „Nachman Krochmal" von Dr. L. Zunz נמצא בספר: Jahrbuch für Israeliten 1843 — 5613

חכמה, אמנם אשר חנן אותם אלהים בדעה זכה ונכוחה למצוא פשר דבר אמת בכל ענין, — גם אלה מצאו כי כנים דבריו, כי מי יעמוד לפני האמת אם בתוקף עֻזָּהּ תופיע נְהָרָה כשמש בחצי השמים? וירוממוהו בקהל רב ובמושב זקנים יהללוהו.

ומדי דברי בזה זכור אזכור, כי אחד המקנאים קנאת ה' צבאות בעיר מגוריו, אשר מעודו לא דרש רק בספרי התלמוד וס' הזוהר והנגררים אחריהם, התקצף מאד בקראו המכתב הנ"ל נדפס אחרי ימים ושנים וימלא חמה וכמעט טרף נפשו באפו — כי מצאו דברי מנחם חן בעיניו! ויקרא בגרון: אוי לי על שברי כי אשגה הרבה מאד למצוא עונג ונחת בדברי הסטרא אחרא הלובשת גאות ומסוה האמת על פניה, למען כַּחֵשׁ.

אז החלו אנשים צעירים לימים, אשר כח בהם לעמוד בהיכל החכמה בעזרת איש שוקד על דלתותיה, להתאסף בבית החכם מנחם לשמוע לקח מפיהו, והוא השפיע להם מטובו — לאיש איש כחפץ לבו וכאשר לאל ידו להשיג. — בלשון וספר, משל ומליצה, דברי הימים לעם ועם, חקרי קדמוניות, הנדסה ואלגעבר"א. ויהי הנער אשר בא בצל קורתו לשמוע מפיו אמרי נועם נהפך לאיש אחר כהפנותו שכמו ללכת, לאהוב דעת ומזמה, בעיניו יראה ולבבו יבין, כי רוח מנחם דגול מרבבה, כי עמו מקור חיים ובאורו יראה אור. — בכל יום ויום באו אליו חֲנִיכֵי חכמה ודעת כאלה אשר רוח נכון התנוססה במו, אם דל ואם עשיר, כל הדבר הקשה אליו יביאון בתורה, בחכמה ובמחקר, והוא נדרש לשאלתם ברב חן ושכל טוב, ויפתח להם את אוצרו הטוב: מערכי לבבו ויקרת נפשו, וישפיע לקח טוב לאין נכון לו, וימלא רצון כל שואל עצה ומבקש דעת. זר היה בעיניו דרך איזה רבני עם אשר המשרה על שכמם, לקבל בסבר פנים יפות רק את האיש אשר הביא חכמתו באמתחת הונו ואלוהו בצרור כספו, ורגע יבוא איש נעלה כזה בפתח הבית יקומו מכסאותם וירוצון לקראתו, וכל אשר יאמר — גם אם מפתח שפתיו סכלות — יעידוהו ויהללוהו ואחר דברו לא ישנו, ובצאתו ילכו לשלחם, ויקדו וישתחוו לאלהי כסף וזהב ולכמריהם אשר עבדום בכל מאדם ואשר יקראו להם בשם נ ד י ב י ע ם;

ואל כל איש דעת אם מטה ידו או ירד מנכסיו לא יפנו ולא יביטו, והוא נשאר עומד נכלם כבואו בפתח הבית, כעני מבקש לחם, אף לא יאמרו לו: ברכת ה' עליך! — לא כן האיש מנחם. כאשר חנן איתו אלהים דעה והשכל וירוממהו מעם לתתו עליון ונשא לרוב אחיו, כן גם ענותו תרבהו: ורש אין כל לו, אם זך לקחו ובר היה בעיניו, עם נדיבים יושיבנו, ולא נכר שוע לפני דל בחברתו. הנה כן יבורך גבר יקר הלזה, מפיהו ולא מפי כתבו הורה דעה הבין שמועה לכל שואל בעצתו, כאשר ישאל איש בדבר אלהים. דברי חכמתו מקרב לבו נבעו, על כן באו אל לב שומעיו ולא יזחו מהם כל עוד רוח חיים בקרבם.

צר לי עליך, הקורא! אם לא תדע לך מתק רֵעַ ונועם לקח טוב כזה, אשר שפתי מורה חכם מקרב לב תבענה; אם לא לקחת תורה ממורך ומלמדך כי אם מעל הספר אשר קראת באזניו למען באר לך כל סתום; אם לא התענגת על נפש בנפש, לב בלב כי יתלכדו בקשר אמיץ ולא יתפרדו, צר לי עליך! אך זאת התורה עץ חיים היא למחזיקים בה לאורך ימים ולא תמיש מקרב לבני עולם ועד. האח עיני כל יקר כזה ראתה וחבלים כאלה נפלו לי בנעימים, וכל עוד נשמת שדי תבינני לא יזח דבר מנחם — המחֻקה על לוח לבי — מקרבי, כי גם אני הייתי בתוך הבאים להתעלס עמו באהבים אשר השפיע עלי מטובו בעוז שפתיו ונועם מדברותיו, ימים רבים.

זכר נא, ידידי! את אשר אמר רבינו משה בן מנחם בספר ירושלים על הענין המדובר בו כעת. — מאד אתמה ואפלא כי המליץ היקר ר"א אייכל לא העתיק דבריו אלה בקצות דברי ירושלים, הבאים בספר תולדותיו, ואנכי אנסה את כחי להריק אותם ללשוננו הקדושה הֵנָּה, כי דבר בעתו מה טוב. ואלה הדברים: — „בימים הראשונים, כל מעשה וכל פעולת אדם אשר ראה התלמיד את מורו עושה, היה לו כמורה באצבע על לקחו ודעות דתו, אף העיר את לבבו ללכת כל היום אחרי מלמדו להועיל, להתבונן במעשיו, לדרוש אחרי מעלליו, וללמוד

את משפטו, כאשר היה לאל ידו וכאשר ידבנו לבו *). אולם למאז רבו ספרים אין קץ, ומעת חזון מלאכת הדפוס נפרץ, נהפך לב האדם ויהי לאיש אחר. הן אמת רבה הטובה אשר באה לנו בעקב המלאכה היקרה הזאת בידיעות וחכמת האדם, בנשאם בן אנוש למעלה ראש משפל המדרגה אשר עמד בה בתחלה, ואין די תודות בפינו לשלם לאל הטוב על כל החסד הזה אשר גמל עלינו; אולם לרגל הטובה הזאת אשר באתנו, יאתינו גם רע לא מעט. זאת התעודה בבני חֲלוף בימי חיי הבלנו ונחלת בן האדמה בתבל הלזו! אין טוב בארץ, בלעדי רע אם רב או מעט שומר עקבו אורב ממולו. — כעת אנחנו נאלף בינה עם הספר; נלמוד ונוסיף לקח מעל הספר; נעשה מלאכתנו יום יום ונרגיעה, נשא לבבנו ונשתעשע במכתב חרות על לוח. הדורש טוב לעמו בבית אלהים יתעלם עם עדתו בקרוא באזניהם דבריו הכתובים בספר; במדרש חכמה יורה המורה, בקראו את מחברותיו לפני שומעיו. הכל היה לאותות מתים וכל רוח חיים אין בקרבם. אהבה או שנאה על לוח נכתבנה, נריבה ונשלימה במכתב איש את רעהו. כל משפטנו ומעשינו היו לְרִשּׁוּם בכתב מיד ליד. ויהי כאשר נבוא להתעלם באחוזת מרעים, הנה לא נדע עונג אחר כי אם לשחק (Spielen) או לקרוא מעל ספר באזני הקרואים (Vorlesen). לכן חלף הלך לו יקר האדם באשר הוא אדם, מעל גבר עמיתו. אין דורש ואין מבקש חברת החכם עוד, כי במה נחשב הוא? הלא נמצא די והותר דברי חכמתו בספריו! כל אשר עלינו לעשות, הוא להעיר את לבבו, למען יוסיף עוד לכתוב מחקרי לבבו על ספר. אם ידמה לנו כי עוד לא הדפיס לְמַדַּי, פני זקנים לא נהדרו, כי הנער העלם יודע מן הכתוב בספרים יותר, מאשר ראה וידע בעל הנסיון הבא בימים; אם זה העלם יודע הדבר לאשורו ובא עד תכונתו לזאת לא ישימו לב; רב לנו כי משפטו ישא על שפתיו וביד רמה בזעם לשונו ובגודל לבב אל שומעיו ידיעֵנו! וזאת לא

*) כענין הנמצא במעשה שהיה בדברי קדמונינו ז"ל, באמור התלמיד לרבו: „תורה היא וללמוד אני צריך"!

יוכל עֲשׂה איש שבע ימים אשר פעמים רבות ירחש לבו חכמה רבתי — ובלשוננו אין מלה; זמותיו נתקו, ומורשי לבבו ועשתנותיו פנימה יִדְמוּ ילא יכונו יחד קל מהרה על שפתיו! נפלאת היא כיום בעינינו תוכחת הנביא, אשר הוכח הוכיח את עם כֶּבֶד עון לאמר: „ירהבו הנער בזקן"; גם יפלא בעינינו, איך למרחיק תצפינה עיני חכם לב בארץ יון: כי תקרע ממלכת ארץ מולדתו מידי שרים סוררים ובני עמו ירדו פלאים, בראותו זקן מלא ימים לחרפה ונערים יתקלסו בו, בהתאסף פנית העם יחד בשער! מה לנו ולעצת גבר אשר נסה פעלו ומעשהו בחיים וידע להזהר? אין לנו חפץ רק בספר אשר כתב! סוף דבר הכל נשמע: היינו לציונים, לאנשי אותיות (Buchstaben-Menschen, Litterati). על כל קוץ וקוץ תלואים כל ישענו והפצנו בתבל ואין אתנו יודע, איך יוכל בן אדם לצרף כליותיו ולבו ולהשלים את נפשו מבלעדי ספר! — לא כן היה בימים הראשונים, בירחי קדם; גם אם לא היו טובים מאלה, על כל פנים לא היו כאשר הם עתה; ממעינים אחרים שאבו אז מוסר ולקח טוב ואספו מים חיים אל כלי טהור להחיות בהם נפש האדם. האדם היה לאדם משגב עוז, משען ומשענה לְהִשָּׁעֵן על בינתו. התורה עם החיים הלכו צמדים יחד ולא יתפרדו. המחשבה והמעשה בקשר אמיץ נקשרו בלי לְהִנָּתֵק. האיש אשר לא הבין דרכו ולא ידע את מקומו בארץ הזאת, הלך אחרי בעל הנסיון, והתלמיד אחרי מלמדו ומנהלו בכל משעול צעדיו, להתבונן בפעלו, מה משפטו וּמְגַמַּת פניו, וממנו יראה וכן יעשה, להבין צעדו בדרך ילך." —

כזאת וכזאת דבר משה איש האלהים, והדברים והאמת האלה ידעו מאד מה עזה פעולתם גם כל ההולכים אחר מנחם לשמוע תורתו, כי ברית שלומו לא סר מאתם, לישאוב גם היא ממעין לא אכזב מקרב לבו להשקות כל המיחלים כאל מטר לו, ושפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו.

אם קרא מאמר מחקרי או מליצה ושיר באזני שומעיו בלשונו עמו או בלשון עם אחר, דרכו היה בטרם קראו להציע

דברי בינה על הענין המדובר. ובזה יצאו דעות המחבר לאור חדש כשמש בצהרים. והקורא הצעיר לימים התפלא. כי לא מצא אוצר יקר כזה בדברי הספר בטרם שמעו הקדמות והצעות החכם ז"ל. אחת דברתי ושתים ולא אוסיף. כי נפשו היתה כמילדת להוציא אורה ילדי שכל מלבב תלמידיו. אמנם משפטו אשר חרץ על פועל כפיהם ומעשי ידיהם היה קשה כצור ועל מְעֻוָּתָם לא כסתה אהבתו אותם. והיה מדקדק עמם כחוט השערה. כי דבר אמת וטוב טעם ודעת יקרו לו מכל סגולה.

ביתו היה פתוח לכל משכיל מרחוק ומקרוב. ודלתו לאורח פתח. והיה כל חכם לב ונבון דבר אשר בא לעיר מגוריו. מפתו אכל ומכוסו שתה וכל מחסורו היה עליו. בצרור כספו מצא משען ובחקרי לבו השתעשע לא יום או יומים כי אם לפעמים גם ימים רבים. וידעת. ידידי הקורא! והשבות אל לבבך כי הפזור הזה לא היה לו מרוב שפע ומותרות. כי לא היה למנחם הון ועושר רב ולא אכל בטובה מעודו; כי אם מאשר חנן אותו האלהים. אם רב או מעט. נתן חלק ליקירי עמו הבאים בצל קורתו לשבוע שמחות את פניו. את מי עוד כמו אלה? ונמשל גם בזאת לאדונינו הרמב"מן ז"ל. אשר כמעט יום יום היו לו אורחים בביתו. ומדי ישבעון מִנַּחַת שלחנו. גם נפשם לא נשארה רֵקָה. כי השמיעם נפלאות חכמתו ונועם מוסרו *). —

אופן למודו את תלמידיו ואוהביו לא היה במושב כסא בבית. כי אם מדי לכתו לשוח בשדה לפנות ערב הביע להם רוחו. ואחז בזה דרך אריסט"ו ז"ל אבי כל חכמי המשא"יים. אשר הקים בית מדרשו במקום יער צומח עצים. כנודע לכל קורא תולדות חכמי יון. — את נפשו היקרה ולבבו הטוב הראה בעצם תֻמָּם כרוב גָּדְלָם מדי הלך להתעלם עם אחוזת מרעיו לשאוף רוח צח תחת רקיע השמים על ההרים הרמים ועל הגבעות הנשאות אשר יכתירו את עיר מגוריו סביב סביב

---

*) ראה דברי החכם ע נ ג על אשר כתב בהקדמתו לספר הרמב"מן ז"ל: „אל אהובי לעשינג." כי הוא הוציאו לאור אחרי מות המחבר (בשנת תקמ"ו).

בנ"ל. ודברי חכמתו אשר האציל אז לאוהביו ההולכים לרגלו לא ימושי מפיהם ומלבבם כל הימים. גם הרב שי"ר אשר הזכרתי למעלה יזכיר ברגשת לבבו כולו אומר תודה למנחם את תהלוכותיו אלה לאמר: „אזכרה עוד עתות יקרות אשר נסעתי אליו כפעם בפעם על יום או יומים או שבוע, או הוא בא אלי, והלכנו לשיח בשדה. מה מתקו לי טיולים אלה מכל מנעמי הלד, אזני לא שבעה חכמת אמרותיו ובכל מלה הוסיף לקח". — *).
ועל זאת הטפתי מלתי אף אני באגרתי אל מנחם אשר רחש לבי בקרבי לאמר: „זכרתי לך חסדך ואמתך אשר עשית עמדי בנעורי בעודי באבי. אז כיונק מארץ ציה החילותי לשלח שרשי על יובל נחל עדניך, ולהשען על בינתך כעל ארז בלבנון לבלתי כפוף כאגמון ראשי בסער ביום סופה. אזי הלכנו צמדים יחד שמחים וטובי לב לעת ערב לשוח בשדה ומגרשי עיר מולדתי, או על ההרים הרמים אשר חרבות ימי קדם וְשַׁמּוֹת היכלי עונג הנשקפים על פניהם הגידו לעם נולד: מה חלד? על מה שוא בריאה יבראו בני חלוף בגאותם וגאונם? אם בקרב לבו לא יבנה גבר בית נאמן לו, שוא עמלו הבונים חרבות למו. — מה טובו הימים האלה! וכו'". **)

ימים רבים טמן מנחם ידו בצלחת וימאן לפתוח אוצרו הטוב, חכמת לבו וחקירותיו העמוקות, למען יפוצו מעינותיו מעיני לבו חוצה, ולמען יתענגו עליהם משכילי ישראל גם למרחוק ולדור יבוא. ולי אמר החכם ז"ל במתנצל לא אחת ולא שתים: „במה אצא לישע עמי? בדמעט אשר יש לאל ידי לתת לו? מה יושיעהו זה? דברים כאלה אך למותר; ומבלעדי, יש ויש אנשים משכילים, אשר תעצור כח זרועם לתורה ולתעודה יותר ממני; את מי אין כמו אלה? — אמנם לפעול חדשות ונצורות — הן קצרה ידי. ואל נא תשכחו, ידידי ומיודעי! אשר תרהיבו עוז בנפשי! כי לעשית תושיה רבתי מוכרח הייתי

*) כ"ה ו' צד 47:

**) כ"ה ב' צד 68.

להתקין עצמי בפרוזדור, בארץ ממנה יצא לחם אבירים, היא ארץ אשכנז, ואיך אפתח שערי פתחי עולם בהיכל ה' בטרקלין החכמה ועוד מבוא הפרוזדור סגור ומסוגר לפני? לא אוכל ללכת באלה, כי לא נסיתי!"

ובאמת מלבד עַנְוָתוֹ הרבה אשר שָׂמָה דבריה בפיו ומעצור לרוחו, לבלתי דַבֵּר דבר בקהל עם ולבלתי הוציא דברי חכמתו לאור בדפוס, גם עצלות לא מעט, אשר באה לו מרפיון גופו החלש, היתה סבה כי השיב אחור ימינו עת כביר מכתוב דבריו על ספר. נוסף על זה גם עול סבלו אשר היה על שכמו ימים רבים לעשות מקנה וקנין ולעסוק במסחר — ענין אשר בחר לענות בו ולא מלבו, כי אם מרוח הזמן כי הציקתהו — היה לו למשא ולטורח, ויהי כאשר תאחז ידו בעט סופר מהיר להרות עשתנותיו על לוח, והנה זה שטן עומד עד ימינו לשטנו, אחד הסוחרים אשר לקח חלק בענינו וקנינו, וכנפי רוחו — אשר כמעט החלו להתנשא ממצוקות תבל ועמלה — פתאום נאחזו בפח ורשת עבודת מרכולתו כי רבה היא — וירדו מטה, ודברי חכמתו נשארו כלפנים טמונים בְּחֻבּוֹ ולא יצאו „מקירות לבו וחוצה.

שמע נא ידידי! דברי החכם לעווין אשר הזכרתי למעלה, ביום משתה ושמחה למלאת שבעים שנה מיום הולדת אותו (ה' תקע"ט) אשר אמר ממסבו אל אחוזת מרעיו ואוהביו בדברו בכבוד החכם מנחם, ונאנח לבו מאד על החדילו חכמתו והקרי לבו מדלת אחיו היושבים בשפל, לאמר: „מה הועילה לנו השמש בהדרה, לו לא הפיצה קרניה? מה הוסיפו לנו נביאי אל וקדושיו אשר רוח ה' נוססה בם, לולי הביעו אותה גם אל קטני רוח, לולי סבבו בשוקים ורחובות ויקראו בלי חשך: קרבו בנים, שובו, שמעו דבר אלהים וחיו? כמה עמלו הישרים ההם וְכִלּוּ כחם למען פַּתֵּחַ אזן ערלה, כמה נתנו לחייהם למורטים למען שים לב בשר תחת לב אבן, ואתה אשר נקל לך להאיר לעמך מחדר משכבך אם תאחז עט סופר, אתה תאסוף ידך? תתחבא בזוית ביתך ותאמר חכמתי? הן חכמת, הן רבת מצאה

אמנם מֵאֲנָה נפשו אז לשים משכנו בעיר טרנאפאָל עיר מגורי חתנו היקר ובתו המהוללה, כי אמר: מי יתן ויוסיף לי ה' כח לעשות חיל למצוא לבדי חַיַּת ידי בלי עזר זולתי, גם כי משאר בשרי ולבבי יבוא לי! וישם אל עיר הגדולה בראדי את פניו, היא עיר מולדתו אשר נפשו קשורה בנפש יושבנה היקרים. קוה למצוא משמה עזר מעט להחיות נפשו מבדינה אחת קטנה אשר יסבוהו אליה על משך שלש שנים לכל הפחות. למען הדריש עתו להורות חכמה ודעת לאנשים אוהבי מדע, והיה הזמן הנשאר לו לפליטה, להגות בתורת ה' כימים הטובים מאלה. אבל בחלה נפשו להיות קרוא שמה בקול סואן ברעש, כאלו נִתְּנָה מִשְׂרָה והתמנות על שכמו מן העדה וקהל העיר. וכה אמר אז במכתב בל"א אל אחד מאוהביו. ואנכי אעתיק דבריו לל"ע: „מאד יחרד לי, אם יצא קול עֲנוֹת להביאני שמה ביד רמה כאלו אני קרוא מן כלל הקהל למצוא שמה התמנות מה. מעמד ומצב הקהלות בימינו אלה לא סדרים למו, וכל דבר חדש אשר יֵקַר לעיניהם לא ימלט מהיות טרף לאנשי ריב ומדון אשר יבקשו סבה ותואנה להביא דברי ריבות בשעריהם. אם אני בתומי אהיה סבה למחלוקת, ריב ומדנים, דבר זה ירע לי וירד חדרי לבבי ויגדיל כאבי מכל מרי ישיחי גם ממית תחלואי רעבי, אשר מהרון זלעפות אפו אבקש מנוס וסתר לי."

תאוה נהיה תערב לנפש, ותוחלת מנחם לא נכזבה! כי מצא בעיר מולדתו את המנוחה והמרגעה אשר אליה ערגה וכלתה נפשו זה ימים ושנים, להחל את ספרו הגדול מורה נבוכי הזמן, אשר השלים רובו; ספר אשר בו יאצר ויחסן כל יקר אשר מצא ביגיעה רבה בשפוני ק ו ד ש וטמוני ח ו ל כל ימי חייו.

אמנם מדי הלך מעלה במסלה העולה בית אל, וכאשר רוחו הוסיפה אומץ בכתבו מחקריו על ספר, כן גֵּוֹו החליש הולך הלך ודל, כי עמלו הכשיל כחו וירב מדוי קרביו ועורקיו יום יום. אז החליט בדעתו בשנת תקצ"ח לנסוע לטרנאפאָל אל בניו אשר ארכת נפשו אהבוהו. בשנה הזאת

יצא לקראת נשק ויסך בעד כבוד הרמב״ם והראב״ע ויוכיח את ידידי החכם הגדול היקר מו״ה שד״ל זכרונו לחיי עד בתוכחת מגולה מאהבה מסותרת, כי פגע בכבוד אדירי עם אלה בזעם לשונו וכתום לבבו. — ויהי כבוא החכם לעיר טרנאפאָל „עד מהרה הכירו המשכילים הנבונים שמה את רב ערכו ויתאספו אל ביתו כפעם בפעם לשמוע חכמתו כי רבה. ואיזה ירחים לפני מותו נשאל מאנשים מצוינים בברלין, אם יש את נפשו ללכת שמה להיות לרב ומנהיג הקהלה בדת, ואז ידברו אודותיו באסיפת נכבדי העדה. וימהר להשיב כי לא ילך, ורק בעבור חולשת גופו. ויותר שמחו בו אז משכילי עיר טרנאפאָל כי נשאר בניהם, ויהי לתפארת העיר ועדיה, וביחוד אחרי מות השר החכם ר״י פערל ז״ל, עד אשר עלה השודד פתאום ויחטפהו גם הוא, ליללת בניו ולאנחת כל ישרי לב״.

הדברים האלה יצאו מפי הרב החכם שי״ר בהספדו הנ״ל. החכם צונץ במאמרו על החוקר מנחם מביא את אגרת תשובתו ככתבו וכלשונו בל״א אשר כתב אל חתנו היקר דר׳ הורוויץ, ואלה הדברים בהעתקתי: — „זה שנים רבות נדברו יחד משכילי עם בעיר הזאת איש אל רעהו ליסד מדרש חכמה לרבנים ומורי הדת; אזי היה עם לבבי לקחת גם אני חלק כחלק בעבודה הזאת, ולהיות עוזר ותומך למצדיקי הרבים במעט אשר חנן אותי אלהים. גם לפני שלש שנים עת רבים ונכבדים חשבו מחשבות בארץ אשכנז ויחלטו ליסד שמה מדרש החכמה לחניכי מורי הדת, והיה קרוב הדבר לצאת לפעולת אדם — ועינינו היו נשואות לעיר ברלין, עיר החכמה מני אז, לכונן שמה הבית הזה כי לה יאתה — גם אז רחש לבי לעמוד על משמרתי לקבל התמנות, גם אם לא דרך קבע, להורות מדע באיזה חלקי חכמת ישראל אם ימצאוני ראוי ונכון לשום מִשְׂרָה כזאת על שכמי; אולם לא עלה בדעתי מעודי, להשתרר על עדת ישראל ולהיות להם לרב ומורה בעניני האמונה. דרך הזה הוא רחוק מאד מדרך חקירתי בעניני התורה והדת, גם הוא מתנגד אל כל תכונת רוחי ומשפטי. לכן אבקשך מאד יקירי! להשיב את

האיש הדובר אליך כי מֵאֲנָה לנגוע נפשי בכמו אלה, ותשובתך תהי נא כלה ונחרצה".

וימת הרב החכם החוקר הגדול, צבי ותפארת עמו מוהר"ר נחמן הכהן קראחמאל על ברכי בתו היקרה אשת חיל מ' קונה, אשת החכם הנודע הרופא מ"ה נטע הורוויץ ז"ל, ביום הששי ראש חדש מנחם אב שנת ה' ת"ר (31. Juli 1840). לזכרון יום מיתו הציב לו הרב שי"ר במאמרו בכרם חמד מחברת ו' ציונים אלה בהשכל ודעת: „אזל מנחם — יום א' מנחם — אָן לי מנחם? — לפ"ק" (מנחם הראשון שם עצם פרטי של המנוח ז"ל, נחמן בל' תלמוד, מנחם בל"הק, כמו רחמן מן מרחם; מנחם השני שם התאר לחדש אב; מנחם השלישי הנותן נחמה לנעצב".) ומת ביום שנולד בו משה רבינו ע"ה וביום שמת בו אהרן הכהן, כאשר השכיל להעיר על זה החכם צונץ נ"י, וכבוד גדול עשו לו עת לקבורת יובל, ויספדו עליו כל העדה: הוי אדון והוי הודו! ודברי ההספד אשר ספד ויקונן עליו ידידו הרב מ"ה שי"ר הלא הם כתובים על ספר כרם חמד, כנ"ל.

החכם המנוח הניח אחריו שני בנים ושתי בנות. בתו הבכירה הוא אשת ד' הורוויץ הנזכר לתהלה ובנו הגדול הוא המשכיל הרופא ה' יוסף, ומשנהו התורני הוקר מ"ה אברהם נ"י בבראדי, ואחרי מיתו ימים לא כבירים מתה גם בתו הצעירה, גם התנו ובתו הבכירה כבר הלכו לעולמם זה חמש שנים. וכאשר גלה את אזני ידידי החכם יועץ בחצר קיסר רוסיא דר' אברהמסואָהן, חותן ה' יוסף קראחמאל, הואיל הלך התנו זה לראבון יותי בהדר בן־הראב"ע — למרות עיני כבודו —.

ויהיו ימי מנחם חמש שנים וחמשים שנה ואיננו כי לקח אותו אלהים. אמנם נפשו היקרה עד העולם תתהלך בתוכינו וזכרו לא יסוף מזרע ברך ה' לדור יביא, כי השאיר אחריו ברכה למזכרת נצח את ספרו, והוא צוה לפני מותו לשלחו בעודו בכתובים אל הרב החכם הגדול אשר הרים מעפר חכמת ישראל בדורנו בספריו היקרים מ"ה יום טוב ליפמן צונץ נ"י בברלין,

למען יערכנהו על סדר נכון, ויוציאנו לאור. וכן פעל ועשה החכם הזה, סדר והעריך מערכותיו וייפהו בהערות קצרות מאירות עינים ויביאהו בקהל רב בסוד ישרים ועדה למען יעמוד ימים רבים.

ואני כמלקט שבלים בעמק רפאים אנופף ידי מדי דברי בו לשית עוד נוספות מעט צרי ומעט דבש אמרי נעם מחכם הלזה, אשר ישימו נכח פניך את משפטו ומנהגו וַהֲלָךְ נפשו בהיר כשחקים, ולבי בטוח כי ייקר בעיניך, הקורא! לשמוע גם דבר קָטֹן מאיש חכם לבב ואמיץ כח הלזה, אשר יופיע אור על תכונת רוהו וישת לך מסלות בלבבו.

אם הוא היה בטבעו רך לבב וחרד לדבר ה' מאד ויירא לגעת כחוט השערה בגבול גבלו הראשונים, בכל זאת דבר לעת מְצוֹא כאשר עם לבבו, לא הכחיד האמת תחת לשונו ולא ימנענה בתוך חכו לדבר בלב ולב, ורוח כביר אמרי פיו. כאלה תמצא (מלבד באגרת ההתנצלות אשר הבאתי למעלה) גם במכתב יקר אחד אשר כתב אל תלמיד חשוב השוכן בעיר מצער, עת אוילי עמו קשרו עליו קשר בעירו ויאמרו לשרוף איזה ספרי חכמה הנמצאים אתו באש. ואלה דבריו: *)

„קול שופר שמעה נפשי, תרועת מלחמה, קדשו עליך איזה מתחסדים בעירך, ארבו לך בלילה, יחד נועדו לבהלך ולאיים עליך בחרם ונדוי, לבעבור תחדל מלכת בדרך תבונה ותשפיק בהבליהם. כשמעי חם לבי בקרבי, ועשן עלה באפי. אולם עוד יותר נעויתי ונבהלתי משמוע, כי נפל פחדם עליך והמסו את לבבך, עד שנענית למסור להם איזה מספריך הטובים והנקיים לשריפה, ותתחנן לזד האויל אשר בראשם, כנער בוכה תחת השבט. אהובי, הסכלת עֲשׂה, שגית הרבה מאד. ראה כי על נקלה שַׂמְתּוֹ לאיש מופת, ויכול להיות שעל ידי זה לבד יתעו אחריו כמנהגם וימשחוהו למלך ולרבן של טרסיים, ויקראו עליו המקרא: וראו כל עמי הארץ וגו'. לא ידעתי מה היה לך?

*) ראה ספרי מכתבים מכתב ה'.

הלא איש אתה, ומי כמוך בין אלפי צעירים לימים אשר כגילך? ובוודאי כל שוטניך השכורים והבטלים לא יגיעו לקרסוליך לא בתורה ולא ביראה אמתית ולא בכל מדה שמנו חכמים כחכם; ולא עוד אלא שאתה באביב חלדך, ולא נאיה לך מורך לב כזה ואתה בן עשרים לרדוף, לא להיות נרדף מאחד הפרעושים סורר ומורה בכפר מאָסט, אשר מאסנו אותו לשיתו בין שמשי בית מדרשנו; ואתה למה תפחד כל היום מפני חמת המציק? ואיה חמת המציק? — ואל יונוך הצבועים האלה ואל יבטיחו אותך על שקר, כי רבים הם וידם תקיפה ושלטת באומה. חי נפשי! אין הדבר כן; כי מלבד שלא נודע גם שמם בערי אשכנז, איטאליא וארצות המזרח והמערב, ראשי מישבית בני עמנו ה' ישמרם, הנה גם במדינתנו לא גברה ידם זולתי בערים נִשַׁמוֹת כמאָסט המעטירה ובליביטש הנוה, עשו חיל והכו שורש בין אנשי הכפרים היושבים על ספר אונגארן, במערת פריצים וואלאחייא וערבות מדבר אוקריינע, כולם קבוצים חדשים מקרוב נתישבו מבורחים וממגורשים ממדינות הסמוכות; לא כן בקהלות הישנות והמפורסמות בתורה בחכמה ובמנין, כקראקא, לבוב, לובלין, בראדי, ווילנא, בריסק ודומיהם, שם לא ירימו קרן, ובתכלית השפלות ישבו ידמו ככלבים אלמים לא יוכלו לנבוח. ובמקומותינו הניחו להם המשכילים הישרים בלבותם, למיעוט ערכם, דלותם ושפלותם והיותם נחגבים בעיניהם; ועוד שהם סוברים: שאין לעורר מדנים בשביל פירוד הדעות, ושבדבר אמונת הלב חלילה לרדות במקל חובלים וכו' *) אולם אמור לאלה וגבות האודים העשנים מאש הקנאה והתחרות, אמור להם, שאם לבח ויד חוקר, הנה בעזר המבקש את נרדף יש לאל ידינו להביא עליהם רעה לא ידעו שחרה ולא יוכלו כַּפְּרָהּ. —

„ואל תחוש אחובי! להגדולה והתנשאות שדמה מנשאים ומשבחים לגדיליהם, כאשר נצטוו מפיהם, כאלו היה כל אחד

*) הרב ישעי' בר יאשר כתב אדוני הרמב"ן בהקדמתו לספר תשועת ישראל ובספר ירושלים ה"א.

מהם מלך ונשיא בישראל; דברים אלו יְעַוְּרוּ רק עין השוטים והילדים, ואצל המשכיל הבוחן הגדולות כאלה, הם לא לכבוד ולתפארת, כי אם לבושת וגם לחרפה. ואיך לא יצחק עליהם השומע המבין? הנה הרב שוקד להריק ברכה ושפע לכל שואיו, וצרעת העניות זרחה במצחו! וכאותן משפחות הקדרים המרודים שמתנבאים להמון העם בפרוטה או שתים, יסובב מעיר לעיר למען יחונן. ולמה לא ישביע לממונה על האוצרות למלא אמתחותיו כסף, לבל יהיה מוכרח להחניף לנשים ולקטנים ולאנשי הכפרים אשר להם נושה, בכדי להקל דלותו ולשבור רעבונו ורעבון מגדליו ומנשאיו הסובבים אותו? — הנבל ובעל עבירה מזידיטשוב יושב ומספר בקהל פתאים עומדים ברעדה כמה מבצרים ברקיע כבש היום בתפלתו, וכמה עולמות כפופים תחתיו ומיחלים לשפע ע"י אתערותא דלתתא ומיין נוקבין דיליה; — יושב בשמים ישחק לגאונו המשונה — הדבר עודנו על שפתיו, והנה שוטר העיר בא הבית, ומקלו בידו; הרב נבהל ופניו מלבינים, השוטר יניף יד, והוא קם מכסאו והולך אחריו בפחד עצום, ואחרי אשר שפך עליו בוז והרפות מרבה מהכיל, יגרשהו מן העיר, ולא נזדעזעו העולמות, אף לא חשכו המאורות, ועולם כמנהגו נוהג. הא לך שתי דוגמאות מכבודם וגדולתם של המכובדים האלה, וכהנה רבות עמם. ולהפך הכבוד וההוד שנחלו המחזיקים בכתרה של תורה, המשכילים הישרים בלבותם, גם אצל מלכים ושרים נודע לְמַדַּי וגלוי לעין כל. וגם אתה מובטח אני בך שאם תלך בדרך טובים כאשר הסכנת עד כה ותאשר בדרך בינה כאשר הורוך רבותיך, בבוא מועד תנהל באחוזת החכמה כל מתנותיה מימינה ומשמאלה. היא תרוממך והרחק מעניים מרודים בין נגידים תושיבך, שם תשחק לחמת מקנאים ושמך הולך וגדול; הגם שבאמת השלימות האמתית שכרה עמה, ואחת מתכונות השלם היא, כי יקל בעיניו הכבוד החולף והמדומה, ולאין יחשבהו בערך המטרה הגדולה אשר אליה ישים מגמתו." —

"קנצי למלין. ידעתני אהובי! לאיש שלום ובלתי יוצא

לריב מדר, ובכל זאת אם אמת נכון הדבר נעשתה הנבלה כפי השמועה שמעבירים ומתהללים הצבועים פה, כי איומי עליך בחרם ושמתא, והציקוך למסור ספרים מספריך לשריפה, ראוי להנקם מהם, וביחוד מן הראש מורה כפר הנ"ל, ולעלות עליו בקרדומות דתי המושל יר"ה, ובאופן הזה אין לך כי אם לשלוח חתימת ידך לכה ורשאה ועמה אגרת כוללת זמן ומקום ופרטי המעשה, ואני אני הערב בדבר כי יוסר ויענש כפי חטאתו אשר חטא. ואמנם אם לא היה הדבר כל כך רע ומר, ותרצה להטיל על עלבונך, הרשות נתונה לך בזה.

והיום שמעתי שהחל הריב בעבור שדברת קשות נגד שמשון בן מנוח. ואם אמת הוא, לא ידעתי איך קרה לך זאת הלא אסור לספר בגנות שום אדם ללא צורך, ואף כי בגנות נזיר אלהים, שופט משופטי ישראל! השבתי ופללתי ואולי כיונתי אל האמת, שאתה הראית להם שבת פ' ויחי העבר פי' הרשב"ם על פסוק דן ידין עמו וגו', והם הוסיפו אשר לא דברת, כמנהגם. *) ובאמת אין להצדיק את הצדיק בדבר שהרשיע בו, ואם אמרו חז"ל: כל האומר ראובן חטא וכו' והשאר שנחשבים שם, כל האומר שמשון חטא וכו' לא אמרו. ולהפך אמרו בביאור במשנת סוטה (פרק א' משנה ח') שמשון הלך אחרי עיניו, לפיכך נקרו פלשתים את עיניו. — וכמו שהשיבו חכמים לאומר מקושש זה צלפחד: התורה מכסה ואתה מגלה? — כן יש לומר בהפך שאין לכסות מה שגילתה התורה. אולם יהיה איך שיהיה, ידעתי נאמנה כי אך תואנה הוו מבקשים להתגולל ולהתנפל עליך.

בכלל, כל מה שאתה רוצה הריני עמך, ובלבד שלא תאבד זמנך היקר להתקושש עמהם, וכמו כן לא תירא ולא תערוץ מפניהם, פן תהיה לבוז בעין הישר הולך, ותתגנה גם

*) אכן עתה מנגנון יותר היה קולע בהשערתו אל האמת בזה, כי המעשה בודאי כך היה באמת. וזה לשון הרשב"ם על פסוק דן ידין, המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל, וכי שמחה היא להתנבאות על אדם שנפל ביד פלשתים וינקרו את עיניו ומת עם פלשתים בזמן רע? ע"כ.

בעיני המתחסדים עצמם, לפי שבאמת האימה היתרה וההכנעה לפני מתנשא שאינו ראוי, אות וסימן על רוח נכאה ונפש שפלה שנוצרה בטבע לעבדות ושעבוד; והרוצה להיות נבדל ומרומם מעל המון העם, המשובשים בדיעותיהם והפחותים במדותיהם, צריך שיהיה איש חיל רב פעלים, מתגבר כארי ללחום מלחמת ה' עם המונעים המפחידים ומשטינים, ואם בכל רגע תשאל נפשו: מה יאמרו הבריות? מה יליזו המתחסדים? מה יתנכלו האויבים? שאלות אלה יחשיכו את שכלו ויבלבלו את השגתו; ואילו היו בתכונה הזאת ראשי חכמי אומתנו כבר נפקדו ממנו מחמדיהם הטובים, ולא יצאו לאור ספריהם היותר יקרים, לפי שכולם ידעו בבירור מה שיגיע אליהם מן הצער והיגון בהבוריהם, ובנין אב לכולם הרב המורה נר ישראל, שהודה בפתיחתו „שיועיל לאחד ויכעים לאלפים, ושכיון להעלים ספרו בכדי שלא יהיה מטרה לכל סכל יורה חצי סכלותו נגדו." וכשתחקור תמצא שכן הדבר נהוג עם אחרונים, ראשונים עד הנביאים ע"ה, ההמון הולך אסור בזיקי כל כהן אליל, מתקדש ומתחסד, חרטום ואשף, בעל שם ובעל שד, והמתקומם כנגדם יסיתו וישליכו בו את החיה הרעה בעלת פיות־רבות וחסרת עינים. ככה המשיל וגדר את המון האספסוף פרידריך המלך החכם לעם פרייסן."

„ויש לי עוד דברים להאריך עמך וליעצך כי תקנה לך אהבת הרב שלכם, גאון גדול וצדיק תמים*) ותורה תבקש מפיהו, ולהורותך מצדי הדרך בבקשת החכמה, אלא שאין הפנאי מסכים. ואני עתה בפיזור נפש לא מעט, כי בני יחידי שיחיה הלה בעוני חלי כבד, והגם שבחמלת ה' הקלה מעליו מחלתו הרבה, עדיין לא שב לאיתנו. השם ירחמהו לעבודתו וליראתו האמתית." עד הנה דברי המכתב.

בדרכי המוסר ותהלוכות חייו אחז בצדקו דרך רבינו משה בן־מנחם, והקורא המטיב לראות ומתבונן אל אשר ירזמון מליו

*) הוא הרב מטארטשין הנזכר למעלה.

ימצא במאמריו ומכתביו רוך, סדר וענות לב משה איש האלהים. גם במערכי לבו וסגנון לשוני קרוב הוא מאד לצבי ישראל זה. אמנם עת נקרא להיות יועץ על פעילה ועל מעשה ולהחליט דבר ולגזור אומר אם טוב הוא להוציאו מכח אל הפועל, אזי היה כפעם בפעם סותר את דבריו ונוטה מן הקצה אל הקצה; ועליו אמר כמהתל החכם ר״ש ב״ק לאמר: ״רב נחמן, הן ולאו ורפיה בידיה!״ —

באיה המחקר ע״ד השכל הישר אהב מאד את החכם לעסינג, אשר אמריו חדו מחרב שליפה ותער מלטש, ולי אמר פעמים רבות: הן כחי צר לדעת ולהוקיר את כבוד הדר המליצים המשכילים החדשים, אשר בכח דמיונם והגיונם עשו נפלאות בימים האחרונים, ועוד נתן החכם לי כעמוד ברזל ונחושת ועל ראשי מגיע השמים יהל איר עולם לעיני, על כי גם התבונה הברה בעוז מיפתיה ישמה קן לה בפיעל ידי המליץ החוקר הלזה.״ בינה נא דבריו יתדע יסוד ותכונת משפטו ועל מה אדניו הטבעו. —

ספרי חכמה הקדמונים ובפרט ספרי חכמי ספרד, ובראשם ספר המורה להרמב״ם ז״ל, יקרו לו על אחת שבע, וקורות הימים לעם ועם אשר ידע היטיב בכל מחלקותיהם, היו לו למבוע חכמה רבתי באיזה הקירותיו. — היא היה מקבל האמת ממי שאמרו, בלי דרוש מתחלה איה מקום כבודה, ושפתי מי הביעו תהלתה, ובאיזה ספר כתוב יושר דברי אמת. ונפלאת היה בעיני איש זר, אשר עקביתיו לא לו נודעו, בלי ידע תוקף חכמתו — כי היא אל כל רוח תפרוש כנפיה ומכל עבר תאסוף מחמדיה הטובים — בבואו אל חדרו, וראה על שלחנו ספר המדות לברוך די שפינאָצא רוכב על גבי ילקוט ראובני, מאור עינים לר׳ עזריה מן האדומים וס׳ הקנה בעקב בקורת הבינה להחוקר קאנט, ופי׳ מהר״מ אלשיך, ס׳ הזוהר ושירי Horazius בלשון רומי בצד איזה מסכתות מתלמוד בבלי וירושלמי, וספרי Lucianus מסאמאָזאטא על גביהם, וכדומה ספרים רחוקים זה מזה בעניניהם כרחוק מזרח ממערב מונחים בשלום ושלוה

באהבה וריעות יחד לפניו באין שטן ואין מונע ובאין מכלים דבר. —

את החכם הכולל הראב"ע היה חובב בחיבה יתירה, כנראה מדבריו אשר כתב נגד החכם היקר שד"ל נ"ע, (כרם חמד ד', ה') ויהרוץ משפטו עליו, כי לא נודע לו חכם כולל בישראל כמותו, אשר כל ידיעות האנושיות והאלהיות אסף בחפניו והיו לאחדים בידו, כי המציא לו לשון קצר ומדויק מספיק לעומק הסיותיו לגלות טפח ליודעים ולכסותו כלה ללא יודעים. ומדי דברו בו, חתם דבריו תמיד בדברי הרמב"ם ז"ל באגרותיו (אגרת הראשונה אשר כתב לבנו ר' אברהם) לאמר: „ - הוא (הראב"ע) היה כמו אברהם אבינו ברוח" *). ופה נעירה את לב הקורא על המאמר היקר חכמת המסכן על שיטת הראב"ע, הבא בספרו הנדפס פעמים, כי בו יבואו לאחדים כל מחמדי ישורון אשר היו לנו מימי קדם.

מנחם היה תומך ידי חכמים וסופרים בכל נפשו ובכל מאדו. החכם המליץ מוה' שמשון בלאך הלוי ז"ל שם את שם תפארתו לראש פנה ויעלהו לכבוד ולתפארת בראש ספרו היקר שבילי עולם חלק ראשון, ולו רחש לבבו דבר טוב, היא המליצה המפוארה בראש הספר, בה יודיע דרכיו לבני ארצו ולבני עמו עלילותיו. — מורי היקר ז"ל סעדני גם אני בימין צדקו בהוציאי לאור בעצתו את ספרי דברי שיר **), ראשית מלאכת עבודתי פרי ימי נעורי, כי הוא והרב מוהר"ר שי"ר נתנו כמעט כל הכסף להוצאות הדפוס, ומדי דברי בם כעת, לבבי הומה לי, כלו אומר כבוד ותהלה לישרי לב אלה כל הימים! —

---

*) אף כי לשון הרמב"ם זה באגרותיו נודע עד קצוי ארץ, בכל זאת ידענו כעת נאמנה כי הוא טעות סופר וצ"ל: כמו אברהם אבינו בדורו.

**) ס' דברי שיר יצא ראשונה לאור בשנת תקפ"ב בעיר זאלקווי, בדפוס אבי ז"ל, ושנית בשנת תקפ"ד, ושלישית (בלי שאול את פי) בעיר מינסק בשנת תקצ"ב ופעם רביעית בספרי תופש כנור ועוגב, וויען הר"ד.

רוב משכילי בני עמנו בארצות צפון המה כלמידים של החכם מנחם ז״ל, כי הוא בעצמו או תלמידיו שבו וזרעו זרע אמת על תלמי לב ישורי הטוב מרחוק ומקרוב, ותמלא הארץ דעה. שים נא עיניך אל האגרת הנמלצה אשר בראש ספר יש נוחלין עולם, אז תראה ונהרת איך דברי מנחם הכו שורש ויעשו פרי בלב כל דורשי אמת ותופשי תורה בימינו. גם על הרב שי״ר בנעוריו צלחה רוחו, רוח חכמה ודעת עצה וגבורה, ונהפך לאיש אחר בדברו עמו *).

רוחו היה כנחל שוטף ולשונו חץ שחוט ללחום בעד האמת, ולדכא דבר שקר ישטו כזב תחת רגליה, וזכור אזכיר עוד דבריו אשר הוציא מפיו ברגש קדש יום התוכח עם חכם אחד בל׳ צרפת (כי הוא היה אטלקי ולא יבין לדבר נכוחה בשפת אשכנז) אז זכר רב טוב תבענה שפתיו, וכבוד עמו ותורתו הרים למעלה ראש ברוח פיו. —

הוא לא עשה תורתו אומנתו ולא עשה מחכמתו הרבה קרדום לחפר בה, אולם עמד בתבונתו לעזרה לכל ישוא עצתו, ומרחוק ומקרוב באו רבים אל ביתו לחלות את פניו: כי יכתוב למענם בקשות אל פקידות המלך יר״ה, להציל עשוק מיד עושקו וכדומה, אז הלך מנחם הולך ישב בחדרו כחבק ידים משולבות לאחוריו, ומפיו יקרא דברי שאלות כאלה בלשון אשכנז צחה והודרת לב, ואיש סופר כתב כל מוצא פיהו על מגלת ספר בדיו, וכמעט כל בקשותיו עשו רושם אצל פקידות העיר המדינה אשר להם המשרה — כי על דבר אמת ויושר נוסדו. —

כאשר ארב מנחם הכמים וסופרים בעלי נפש אשר באה חכמה בלבם, כן בחלה נפשו במתהללים במתת שקר, המתפארים ללמד ולא למדו, אשר יכתבו עלה או שתים ויוציאוהו לאור במכתב עתי, ובגאותם יקראו אז אל כל עובר: בסוד סופרים מחברי ספרים גם אנו, בקהלם תחד גם כבודנו! —

בכל אהבתי את החקירה במה שאחר הטבע, אשר בה

---

*) כרם חמד ד׳ 45.

הגה יום ולילה מאז ידע מאוס ברע ובחור בטוב. אהב גם את הידיעות המשעשעות את לב בעליהן אהבה עזה ונאמנה. נבזה בעיניו נמאס דרך איזה חכמים חדשים מקרוב באו החושבים להרים קרן חכמה או דרישה אחת אשר בחרו להגות בה כל הימים, בתתם למרמס רגל כל ידיעות אחרות זולתה ובפרט חכמת היופי: כי אם היה כלי מוכשר לקבל מדע והשכל וידיעות שונות זה מזה, ולכלן פתח את אוצרו ובתי נפשו. אחת מהנה לא נעדרה. גם במליצה ושיר, אשר ידע מאד כי קצרה ידו לעשות בהם תושיה, נסה את כחו כפעם בפעם.

והנה דבר אחד, גם כי קטן הוא, מצאתי נכון להזכיר פה מתכונת נפשו, למען דעת כי הוא היה אחד מן האנשים המצוינים, אשר חכמה נשגבה וכבדה באה בלבם, והיא: לדעת את עצמו (Selbstkentniss). מנחם מטוב לבבו ומרוך ובאהבתו את מרעיו הדוברים אתו היה מגלה סוד אחר על נקלה, אם קטן או גדול, לכל הבאים בצל קורתו. ומדעתו נאמנה כי החסרון הזה בחיקו ינוח, קרא ברגש לבבו אל כל מכיריו, הבאים להתיעץ עמו על אודות עסקיהם ועניניהם, לאמר: אהלי אדוני! אל נא תודיעו לי מסתריכם, הלא ידעתם אם לא שמעתם כי לא אוכל התאפק מלגלות דבר סתר לזולתי, כי מכל משמר, כבד עלי לשמור ולטמון סוד כמוס בְּחֻבִּי. לכן השמרו מאד לנפשותיכם מפתוח לפני מצפוני לבבם! סודכם אל תגלו לי, כי בחפזי עשה יעשה לו כנפים להתודע ולהגלות בקהל רב.

תורת אמת היתה תמיד שומה בפיו, בה החל ובה כלה כמעט יום יום את שיחתו ומדברו עם אנשים צעירים לימים השוקדים על דלתותיו לשמוע לקחו, וזאת התורה: „כל הנקרא בשם הצלחת האדם או פידו לא יבוא מחוצה לו, כי אם ממערכי לבבו פנימה. ומי זה האיש ירא ה׳, אשר למד חכמה או מלאכה, ויתאמץ להתגבר עלי יצר לבו הרע מנעוריו, יהי נא נכון ובטוח, כי יצליח דרכו בתבל הלזו, אם לא יבקש מותרות בחית ידו.״

עוד זאת לי להודיעך, קורא אהוב! כי למנחם היה עוד

אח צעיר ממני לימים, ושמו אברהם, אשר הלך לפניו לבית עולמו. הוא היה יקר רוח ובעל נפש טובה, ויעש לו שם בכל הארץ במוסר וצדק ויראת אלהים. האחים היקרים גם יחד נקשרו בעבותות אהבה עזה; אמנם במנהגם ומשפטם ובתהלוכות מחשבותיהם ולמודיהם היו שונים ורחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, כי אברהם היה ירא ה׳, במצותיו חפץ מאד על דרך תופשי תורה וחסידי עמנו בימים הקדמונים, ומדאגה מדבר, פן יטה אשורו כמעט קט מני אורח דת ישראל ותורת אלהים, מאנה לנגוע נפשי בחכמת העמים וידיעות זרות; ולכל חקר איש מצד השכל קרא בקול עז: גש הלאה, אל תגש בי, לבל תמנעני מהגות בעדות ה׳ יומם ולילה! — ובמשפטו זה הלך מנגד לאחיו המשכיל בכל דרכיו וחוקר עד תכלית בכל נפשו ובכל מאדו.

אברהם במר לבו נאנח תמיד על אחיו בבואו בצל קורתו, על בהיו בדרך החקירה, ועל קשרו בקשר אמיץ את התורה והחכמה יחד, חוברות אשה אל אחותה בקרב לבו. אמנם בכל זאת לא שם יגון בלב מנחם להעציבו ולהוכיחו בזעם אפו, על כי לא כמחשבותיו מחשבות אחיו הגדול.

מנחם היה בימי נעוריו חד השכל וחריף בלמוד התלמוד והפוסקים — כי זה הוא שדה המערכה מני אז לכל איש מבין בארצות האל להראות כחו ועוצם ידו לצאת לקראת נשק במלחמתה של תורה. — גם באחרית ימיו הגה בשקידה רבה בתלמוד בבלי וירושלמי, עת נבחר אהובו הרב הגדול מוה׳ צבי הירש חיות, מחבר איזה ספרים יקרים, לאב״ד ומורה צדק לקהל עדת ישראל בעיר זאלקיוו והגליל, ואחרי כן נקרא ברב כבוד יתהלל להיות רב ומ״צ בעיר גדולה לאלהים קאליש במדינת פולין, נ״ע. עמי ועם אבי ז״ל קרא שנה ולמד מנחם כשבת אחים יחד ימים רבים בשני התלמודים, והופיע אור מני חכמת לבם על אפל וחושך מאמרים רבים בתלמוד, על דרך שדרשו חז״ל על המקרא: הושיבני במחשכים וגו׳ זו תלמוד בבלי. (איכה ג׳ ו׳) עת יוטו הדרך לנגדם. —

כלו דברי על הליכות גבר נשא ורם מופת לרבים בחכמתו. ומעי מעי יהמו לי על אבדן סגולה יקרה כזאת. אמנם קול נוחם קול דממה דקה, כקול מלאך שלום בלכתו לנחם אבלי ציון, קורא באזני: כי רב מהיות קול נהי, כי למחיה שְׁלָחו ה' הנה, וגם כי הלך ואיננו, עקבותיו ומעגליו אשר ירעפון שפע ברכה בצעדו על פני האדמה, עוד נודעו לנו ויגידו אור עד דור אחרון. ספר מורה נבוכי הזמן יענדנו עטרות לעולמי עד, וזכרו יהי לברכה. אשרי ההולכים בעצתו ועל שרשי רגליו יתחקו לשמור ארחותיו כל הימים!

IV.

ואני אחרי התימי לספר את תולדות בחיר מאהבי זה, אשובה לי לרגל המלאכה אשר לפני, אל העת אשר כרתי אתו את בריתי, ברית הלוי את הכהן הגדול מאחיו. — בעת ההיא, בבואי פעם בצל קורתו להתענג בנועם שיחתו ודברי חכמתו, נדברנו יחד איש אל רעהו במרוצת דברינו מקורות מליצת לשוננו הקדושה והמעלות אשר עלתה וירדה ברבות הימים; והחכם הזה הטיף מלתו גם על הגבר הוקם עָל, הרב המליץ הגדול ר' משה חיים לוצאטו ז"ל, אשר ספרו לישרים תהלה במקרה היה מֻנָּח על השלחן לפניו. ויען ויאמר לי: קח נא בני! את הספר הזה אשר לא ידעתו עוד ושים לבך אליו, ושקול כל אמריו בפלס, ואל תמהר להוציא משפט מְעֻקָּל אם יפלא ממך דבר במערכי מליצותיו, כי הדרך אשר בחר איש הרם הלזה לא עָדָה עליו בעל לשון עבר לפניו, והוא היה הראשון בדורותיו אשר סלל מסלה רמה בגבולות המליצה.

ויהי בקראי השיר הנפלא הזה כשובי אל ביתי, ובאתי עד תכונתו אחרי עמל ויגיעה לא מעט, כי בראשונה ירט הדרך לנגדי אשר בחר לו — יען מליצותיו ערוכות ומשולבות כדרך משוררי העמים בשיריהם — אז נפתחו לפני שערי שמים חדשים במליצת שפת קדשנו; ואף כי מחשבותיו נשגבו מני בראשית הקריאה, בכל זאת עד מהרה בינותי כי הוא בונה בשמים עליותיו וכסולם מֻצָּב ארצה וראשו מגיע השמימה, כן מליצתו

נִטְּעָה גם שורשה עלי אדמת נכר ותשלח פארותיה למעלה ראש למרום שמים. וַיֶּהֱמוּ כל מַעְיָנַי בי ובהגיגי תבער אש כי לִהֵט אותם המליץ הזה בעוז ותעצומות אמריו, אשר איר לו בהגיונו ותנור לו בשלהבת מליצתו הנשגבה, וכמוהו לא היה בימיו במליצי עמנו.

והנה זה המקום לדבר דבר על תולדות דברי הימים למליצת ישראל בכלל, איך רהבה ונסבה למיום נחתמו ספרי קדשנו עד עת הרמח״ל. ואשנה פה דברים אחדים אשר דברתי על הענין הזה במקום אחר. ועתה קורא אהוב! שמעני ולבך תשית לדעתי.

למן היום נחתם חזון, וישח אדם וישפל איש ישראל לפני קמיו, ישחו גם בנות השיר, והמנצחים בנגינות תלו על ערבים כנורותיהם, ותחת צלצלי שמע נפלאות אלהי יעקב, הנשמע עלי הגיון בכנור ביד נוגני־קדש, הנה ברוח נכאה קול ענות חלושה, קול יגון ואנחה, המו אז מעי כל כנור על אדמת נכר, אם קול קורא לעזרה מפני עָקַת רשע, או קול אנחה בכליון עינים על ימים מקדם, ימי הוד וכל תפארת. בימים רבים לא היה חזון השיר נפרץ לצאת הפשי רהוצה ממערכי לב שמח בטוב הן ומלאכת מחשבת. אזי קמו גדולי מליצי ספרד, ר׳ יהודה הלוי, ר׳ שלמה בן גבירול, הראב״ע ור״מ אבן עזרא ועוד משוררים רבים ונכבדים. גם באיטליא גברו היל איזה מליצים מפוארים ובראשם ר׳ ישעיה באסאן ור׳ שבתי מאריני, בעל שירי ההליפות לאבידיו. אמנם בארץ צרפת ככל ארצות הצפון אין אומטיב נגן ומפליא לעשות במלאכת השיר, עדי קם איש רם ונשא בתורה ובהכמה, הוא משה חיים איש האלהים, ובמטה עזו, (שלח לו מִקְּדֶשׁ אל הנותן הן ושפה לנאמנים). הכה צור ויזובו מים: הכה צור לבבנו ויזובו מים בששון על לחינו ממקור נאמן, כי נפלאות עשה בעוד מליצתו.

ואני בטרם אטיף מלתי על איש הרם הזה ותכונת שיריו הנפלאים, נשקיפה נא, האח יקיר לי, קורא אהוב! על הדרך אשר הלכו בין העמים בני ישראל עם משכיות המדתם

ספרי הקדש, אחרי כן אל איש החיל רב פעלים, בחור מורם מעם, נשימה עין.

מני שים אדם עלי ארץ עד היום הזה, היו גויי הארץ איש אל אחיו לעזר ולהועיל לצרף כליותם ולבם, ולרומם מחשבותם ותבונות כפיהם. איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק, ויפתחו חליפות את אוצרם הטוב, משכיות לבם ובתי נפשותם, לאין נכון לו, לשכנו הקרוב לו, היושב מִמֻּלוֹ בסתר המדרגה, ולא עלימו נגה אור. דרשו מעל ספרי דברי הימים לכל עם ועם וקראו מה היה להם, אז עין בעין תראו ולבבכם יבין, אם יש גוי וממלכה אשר יושבי ארצם בכחם ועוצם ידם לבדם עשו חיל, בחכמה, בכשרון מעשה או מלאכת השב, בלי עזרת עם שכנו אשר בצלו חסו או למשמעתם סרו. הנה כן הכמת מצרים נחלו בני יון, ומהם ירשו עם רומי ועמים אחרים, את כל סגולות מחמדיהם בחכמה ומלאכת מחשבת ועוד רבות כאלה תמצא בתולדות העמים.

אך בית ישראל מאז היה לגוי בעמים לא התבולל, וכמעשה העמים הקדמונים לא עשו משפחות בני יעקב. ואם לא עשו להם שם עולם במלאכת חשב לפסול מאבני שיש תפארת אדם בצלם אלהים, או למשוח בששר בשלל צבעים תבנית תמונת כל עלי גליון ולוח, כי יבצר מהם מזמה כזאת, מיום נתן להם מחוקקם פקודיו הישרים, יום קול דברי שדי שמעו, בלי ראות כל תמונה: הנה כל הכשר דעת וכל הגיון לבב (אשר במלאכות שונות יצאו בקרב כל העמים לפעולות אדם) הוציאו בני ישראל רק בדרך אחד ומלאכה אחת רק במליצת קדשם לאור, לאמר לעם נולד, מה פעל אל. ולא לבד כל הגיון לבב אנשי סגולה ומחשבות רוחם מצאו קן למו במליצת לשון עבר, כי גם קול אלהים מתהלך בינותם, ועל לוחות לשון אבותינו חרות דברו כאש וזכרון כל הקורות והנפלאות אשר עשה לנו בימי קדם. אין אמר ואין דברים בלשוננו, בלי נשמע בם מעשי תולדות כל העם מעודם עד היום הזה, אשר יתעוררו אף יָקִיצוּ בקרב ולב לשמע אזן

קול דברים בשפת קדש. כל מאמר וכל מכתב בשפתנו, אבן קדש, אבן חן הוא, מחקה עליו כמו בחזון, מה היה לעם זו יצר אל לנחלה לו מאז היה לגוי עד היום הזה. את מי עוד כמו אלה? מה דמות תערכו לסגלת לשוננו זאת בכל לשונות הגוים? — לכן נשארו בני ישראל על עמדם ולא חדלו מהיות גוי, גם בהמיר ארצם ויאבוד ממשלתם. גם בהלכם בגולה מדחי אל דחי, לקחו את ארצם ובית תפארתם בין זרועותיהם, ויענדום עטרות לראשם. מה ארצם? הלא אמונתם, ומה בית תפארתם? הלא ספרי חוזיהם ומחוקקיהם. — לכן לא לבד בארץ כנען, אשר בחר ה' לנחלה לעם סגולתו, נטעו גם שורשו בני עמנו, לא לבד בארץ מולדתם נאחזו אף נושנו, תחת אשר לא יתואר תכונת ומצב גוי או ממלכה בלתי ארץ מולדתם. כאשר שמענו מגויי קדם, מיום נגרשו ונדחו בחמת אויב המציק למו מארצם ואחוזתם, כבני לביא התפרדו, נכאו מן הארץ, וכמעט אין שארית למו על פני האדמה.

מֵאַשּׁוּר וּבָבֶל נִשְׁאַר אַךְ שְׁמוֹתָם;
גַּם יָוָן גַּם רוֹמִי תָּמַם הָלָכוּ
מִפַּחְדָּם רָגְזָה אֶרֶץ כִּי מָלָכוּ
וְלֹא נוֹתַר כִּי אִם זִכְרָם וּלְשׁוֹנוֹתָם; *)

לא כאלה חלק יעקב. בכל ארץ אשר נפצו שמה נדחי ישראל ובצל מלכי חסד התלוננו, ויבאו בברית עם תושבי הארץ, אשר מחו כמעט דמעתם ודמעתם מעל פניהם, שבו לרשת להם ארץ מולדתם, אשר לא באדמת עפר נוסדה למו, כי אם תלויה על בלימה, נשגבה מרגבי אדמה: כי תורתם שעשועיהם, וספרי קדשם הוי רוחם ואחוזתם עד העולם.

אם עם ה', עם לבדד ישכון מדור דור, אשר עם שונים מעולם לא התערבו, שפע עמים יינקו בכל ארצות מגוריהם,

*) כאשר נשא משלו המליץ הנחמד והנעים, ידיד נפשי ר' שלום הכהן ז"ל, בשירו תפארת ישראל (המאסף לשנת תק"ע.)

כבואם שמה גולים ורדופים למצוא מחסה ומסתר ׳ וכנוח רוח חכמה ודעת על הגוים תושבי הארץ ׳ רוח נכון נוספה אז גם בבית ישראל ׳ ויוסיפו לקח בהשענם על בינת חכמי העמים ׳ כאשר יעידון ויגידון דברי הימים לבית ישראל : הלא עמוד דתם ואמונתם היה להם תמיד עמוד הַתָּוֶךְ ׳ אשר בית החכמה נכון נשען עליו . על דרך הזה עמלו ויגעו גדולי ישראל מדור דור לבאר דברי אלהים חיים על דרך החקירה המתהלכת בארץ ׳ במקום ובזמן ההוא . — גם חכמת המליצה והשיר אם גם הלכה ׳ בשנות מאות האחרונים ׳ לרגל המלאכה אשר היתה שלטת בארץ בין מליצי העמים ׳ בכל זאת לא שנו בני ישראל בשיריהם את טעמם והגיונם פנימה ׳ כאשר לא ישנה איש את רוחו בקרבו אם ילבש מחלצות לא נִסָּה בהנה ׳ ואם כרגע יתנכר לעין רואיו ׳ הלא רגע יקרב לראות פניו ׳ וכפתחו פיו לדבר ׳ יכירו וידעו כל רואיו ושומעיו ׳ כי כאשר היה עודנו ׳ וכאז גם עתה רוחו דברה בו ומלתו על לשונו . — *)

הנה כן יבורך הגיון מליצת קדש! גם כי תשכון ב ית חֹמֶר לא לה ׳ נְוַת ב ית תחלק שלל את מלאכי שלום ושרפים העומדים ממעל לה ׳ אך בזאת יוכר וְיִבָּחֵן שיר עבר : אם קולו כקול שדי בלכתו בקרב לב נביאיו וחוזיו בירחי קדם ׳ מילדי העברים זה ! (יהיה ענינו וחמרו מה שיהיה) ׳ ואם לא ׳ זר הוא לא יֵרָצֶה .

עתה ידידי הקורא ! אחרי הָראית לדעת בקצר מלין את תפארת מליצת לשוננו וכבודה פנימה ׳ לבוא עד תכונתה ׳ נפן נא לראות את האיש הרם ׳ אשר קם לאיש הבינים בקרב ישראל בדור שלפנינו ׳ להרים המדת לשוננו הנשכחה

*) יען המשוררים היקרים באמת אנכי דובר, לא מאלה מכחישי לשוננו בבלי דעת, הכותבים בספרד מליצות ערביות ובארץ אשכנז שירי אשכנז במלות עבריות, וכהמה בכל הארץ. אנשי דעת טובי טעם יבינו אל מי ומי יריתי חצי זה למטרה לי, ואנה מגמת פני בדברי אלה.

מני רגל גאוה הבוזה ליקרת אֵם בישראל ותרמוס לעפר משואות קדשנו. זה משה האיש היה הראשון בימים האחרונים אשר הֵיָה אבני חן המתנוססות על אדמת קדש, מערמות עפר, ויגל עינינו לראות, כי עוד שפתנו אתנו.

אל יאשימני נא הקורא המבין, כי אדבתי לשירי ר' מח"ל תכסה ותסתיר מנגד עיני כל הוד ויקר אשר למליצות המחברים המפוארים והנשאים אשר היו לפניו במדינות רבות, והעידו בשיריהם לבית בני ישראל מימות עולם. גם נפשי יודעת מאד כי סגולות יקרות השאירו לנו הנכבדים האלה, מנה אחת אפים: אמנם רמח"ל בא עד תכונת מלאכת השיר מקים שביות כל חמדתה ועפרות זהבה יַזקק. הוא אמר לבת שירתו, (גם אם ילדי נכרים הביאה נכח פניו על כנף רננים) לאמר: שִׁירִי נא לי משיר ציון, ויבקע התהפכה כחמר חותם, והיה אתננה מארמת נכר קדש לה'. כי כל עת אשר היתה בת שירתו אצלו שעשועים ומשחקת לפניו, מִשׁוּט בהררי קדש באה, ומהתהלך בם. — לא ארב אמרים, אל לב יודע טעם אדברי הוא ישפוט כמשפטי, והוא יעידני.

קצות דברי תולדותיו אשר הגיעו אלינו, *) אם גם מעטים המה, הלא יספיקו לנו לראות כי משה היה מירם מעם, ויביא במלאכותיו ותבונות כפיו אנשים רבים ונכבדים במבוכה גדולה. כי השתוממו על המראה, ולא ידעו מה זאת. לא הבינו דרכיו, כי מסלותיו בלבבי הזמן מאד. ויכר משה את אחיו והם לא הכירוהו. הוא הלך על כנפי רוח חוג שמים, והמה על הארץ הביטו אחרי משה, הסך בענן לו לעיניהם. — אמנם כל תולדות רוחו וחקרי לבו הלא הם כתובים על ספריו היקרים, אשר הניח אחריו ברכה לזכר עולם, והיתה נפשו בגללם.

---

*) מאת הרב ר' יעקב עמדין בספרו: בירורי (כרם חמד ב') ומאת החכם ר' יוסף אלמנצי (כ"ח ג') ומאמר אחר הכותב, בהקדמתו לס' מגדל עז, ומכם נדפסו בספר יקר Historische Stücke עם העתקה בל"א מאת החכם ר' יצחק גאלדנער העתיק על מצאתו בלונדון British Museum בעיר לונדון.

והנה לא זה המקום לחקור ולהביא בכור הבחינה את כל הספרים של רמח״ל. השונים בעניניהם ותהלוכות לשונם, המשתנה תמיד כפי הענין המדובר בו, כי אם על שני שיריו הגדולים, אשר יהיו לתהלה בקרב הארץ כל עוד נשמת שדי תחיינו הלא המה, ס׳ לישרים תהלה והשיר הנפלא ס׳ מגדל עז אטיף מלתי. כאלה וכאלון אשר מתחת שרשיו יסובכו בל ימוטו לדור ודור, ואף סעיפיהם ופארותיהם מֵעל ישלחו תחת כל השמים, אל כל בעל כנף, הנודד בין עפאיו לתת קול זמרה; כן רוח השיר המתהלכת בישני ספרים האלה, כל הגיוניהם ומחשבותיהם הנעימות והנמרצות הכו שרשם בחקרי לשוננו פנימה, אף כי יגעו גם במליצות נכריות, חדשות מקרוב באו, מדי יגביהו עוף לרום שמים *). כי כל הדר וכל נועם, כל חן ויופי אשר מצא המשורר האדיר הזה בשירי העמים אשר לא מבני ישראל המה הרים לה׳ והיו קדש, אחרי צרפם כצרף כסף למען יצליחו למלאכתו. לכן תראה קורא נעים בשיריו הנזכרים, כי כל שיח וכל הגיון יסודתו בהררי קדש, וגם בבואם כפעם בפעם ממרחק מני אדמת נכר, הלא רגע יעברו משכיות לבו הטהרו ויתקדשו. אם אסף והימן יְעוֹרוּ מירכתי בור ותקח אזנם שמץ מזמירותיו, יענו ויאמרו לו: „אחינו בשרנו אתה, כי אחד מן השרפים אשר להם המִּשְׂרָה על הרנה ועל הזמרה, שם דברו בפיך ומלתו על לשונך.״ — גם המשקל, אשר עול סבלו לא הסיר מעל שכמו, כי לא יעיק אותו ארצה בהגביהו אבר כנשרי שמים. הרבה עוד נועם רב למליצותיו, וכגבור ירוץ ארח, יגבר חילים ויוסיף אומץ כאשר יראה כובד המלחמה ביום נשק, כן המשורר האדיר הזה כובד המשקל (ביתדות ותנועות) נתן לו עוד כח לעשות חיל ולהוסיף למליצותיו הוד והדר.

ובטרם אכלה לדבר מפעולות איש חי רב פעלים הלזה, עוד דבר לי אליך קורא יקיר לי! אשר לא העידו עליו בעלי

---

*) מליצות רבות בס׳ לישרים תהלה וס׳ מגדל עוז לקוחות משיר חיטלקי להמליץ Guarini הנקרא בשם: Pastor fido.

אסופות בדמיפם מלתם על ספרי רמח״ל. והנני לשום לפניך הדבר הזה בלשון ידידי הנכבד השוכן בצל שדי החכם הגדול רשד״ל אשר כתב לי באחת מאגרותיו ביום כ״ח אייר תקצ״ז בעת הסיבותי צאת לאיר ס׳ מגדל עז. ואלה דבריו: בקראי מה שהחלית, ידידי היקר! לדבר על משוררי איטליא זה מאה שנה נתחדש בלבי רעיון אשר עלה בדעתי זה ימים ושנים הרבה, והוא כי משוררי משפחת לוצאטו (מח״ל, אפרים ויצחק) יש להם בשיריהם תכונה פרטית, נבדלים בה מכל שאר משוררי איטליא, וג״ל כי רמח״ל הוא החל ועשה במלאכת השיר העברי רעפָארמאַציאָן ותקון גדול, ואחריו החזיקו כל בני לוצאטו. ואיני יודע אם אוכל לבאר מחשבתי כראוי, אבל אני מרגיש אותה בחדרי לבי הרגשה חזקה. והוא: שאר משוררי איטליא כל ישעם וכל חפצם היה להרבות בלשון מקרא, בענין ושלא כענין, ולא היו חוששים שיהיה לכל דבר ודבר מדבריהם ולכל מלה ומלה משיריהם מובן וענין פרטי, אך היה מספיק להם שיהיו דבריהם רומזים לאיזה פסוק, או שיהיה בהם לשון הניפל על הלשון, באופן שאם באת לתרגם שיריהם לא אפשר לתרגמם מלה במלה, כי לא היתה כל מלה רומזת לענין מיוחד אם לא על דרך רחוקה ודרך חידה ומשל. לא כן שירי רמח״ל ובני משפחתו, אפשר לתרגמם (כלם או רובם) בכל לשון, כי כל מלה ומלה באה בהם להורות על ענין מיוחד ומובן בדרך הפשט הברור. תן לבך על הדבר הזה, וצרפהו בכור חכמתך״. ע״כ לשון אגרת שד״ל. וזה דבר נכון ואמת, ואין מן הצורך לבארהו בשפת יתר כי שפתיו ברור מללו. וזה הוא הסוד הגדול מתפארת מליצת שפת קדש בכלל אשר לא נגלה רק ליחידי סגולה בדורותינו ואך בדרך זה הצליחו ויעשו פרי בתבונות כפיהם. ועוד סגולה אחרת לרמח״ל אשר לדעתי הוא היה הראשון בדור העבר ליפות בה מליצתו כפעם בפעם, והוא לעשות איתה לעת מְצוא אם חפץ בה לרגל המלאכה אשר לפניו. בלשון המשנה והתלמוד אם בא להורות ענין למודי, בלשון המקובלים אם מגמת לבו לכתוב ע״ד סוד, או בסגנון מליצות הנביאים. בלי לקחת אמרים

שלמים ככתבם וכלשונם מתנ"ך בלי לשנות בהם דבר; ובכל זאת כל איש טוב טעם ידע ויכיר בדמותו וצלמו כי הוא מעשה ידי אמן כדרך לשון בני הנביאים וכמתכונתה *). ואביא לך משל אחד מאלף להבינך הדבר, והוא מליצה אחת קטנה אשר חתם בה המליין את ספרו לשון למודים. ישמע חכם ויוסיף לקח, ולבו ישית לדעתי. וזה לשונו:

„כל יקר הבל הוא, וכל תהלה נחלת שקר, ויהדיו אך צל המה, לא נאחז בהם ויעמודו. אם נרדפם נרחיקם מנו, וננוס אז ירדפונו. כל שלטון כבלי ברזל, וכל שבט נחושתים, בראש מלך נזרו, ויסוב מות לרגליו; על קדקוד שופטים ירחף פי החרב. עתח הביטו גאי הלך! השואפים גדולות למו, מה תשאפו? שבר ונפץ לנפול מֵעל אשר תרוצו. רק אור פני אל יקר אמת, ינחיל נפש שבה לו מטוהרה ולא נשחתה, כי על כסאות שלום שם תכובד סלה".

ועל הדרכים האחרים אשר הזכרנו לא נביא משל ודוגמא כי ספריו יעידון ויגידון עליהם, לשון למודים ומסלת ישרים על ענין למודי וחוקר ומקובל וקל"ח פתחי חכמה על עניני חכמת הקבלה.

בימים העם הייתי יושב ודורש יום יום בבית המדרש בתלמוד ופוסקים לבדי בלי מורה, וחברים מקשיבים לקולי נלוים עמי כפעם בפעם להגות יחד בתורת ה'. — בית מדרשנו היה בימים ההם לא לבד בית מועד לכל תופשי תורה כי גם החכמה החלה אז לבוא בלאט ולהתגנב בסתר כאשר יתגנב העם בנוסם במלחמה להמלט בית ה' לחסות בצלו מחמת רודפיה ולוחמיה בעיר מצער הלזו. גם אנחנו אני ואחי ערם יערים לבנו ובתחבולות יגענו לתת לה

---

*) וזה לשון רמח"ל בכבודו ובעצמו לאחר ולגדור דרך סגנון הלזה: „הדרך הנ' היא אשר נתדמה מאוד אל לשון הפסוק מבלי קחתנו מהפסוקים חלקיהם כהויתם, אך המלות בבחירה מן הכ"ד ספרים, ואנחנו נקשור ונחבר אותן ונמציא העתקים כרצוננו; וזה או ינעם לכל אם היטב נעשה, או לא אל גם אחד, אם לא יהיה נכון ונאה מצד עצמו."

יד גם בבית המדרש, בעתות המנוחה והמרגיע מלמוד התלמיד, ובדברי המלך החכם בטחנו כי יצליח דרכנו, באמרו: אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח' יב). הנה כן מדאגה מִדָּבָר פן יפגעו בנו ישונאי החכמה מרי נפש, ויביאונו במשפט להתגולל ולהתנפל עלינו כי בילדי נכרים נשפיקה במקום קדוש: לא ערב לבנו להגית ישמה בספרי חכמה חדשים מקרוב באו ובלשון עם ועם ביד ימה לעיני השמש, כי אם חפשנו בקבוצת הספרים הרבים, אשר נדיבי עם משנים קדמוניות אצרו בנדבת לבם בבית המדרש, ובְחֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ יגענו ומצאנו ספרים יקרים המדברים על עניני החכמה, בידענו נאמנה כי גם נלוז דרכיו לא יָעֹז פניו לתת בהם דיפי, כי במורם עושיהם קדושים בעיניהם מימות עולם. בין הספרים האלה מצאנו מחמדים טובים, הלא המה: מקראות גדולות דפוס באזיליה עם פי' רש"י, הראב"ע, רד"ק, רלב"ג, ר' סעדיה גאון (על דניאל) וכדומה. ס' המדע להרמב"ם והקדמותיו לפירושו על המשניות. גם ס' מורה נבוכים, אף כי רגנו עליו הלומדים בבית המדרש לא הזידו להסירו מאוצר הספרים, והוא עמד מנגד בארגז סגור אצל ס' יד החזקה *).
גם ס' העקרים לר' אלבו, ס' המלחמות לרלב"ג, מרגלית טובה, הכולל פירושים ישנים לפי' ר"א בן עזרא על התורה ס' תורת העולה להרמ"א, ואיזה ספרי שאלות ותשובות גאוני ארץ, כמו שו"ת חות יאיר ובהמה הבירים נכברים מאת גדולים חקרי לב, דיו לנו עזר לא מעט. בין הספרים האלה נדבאו כפעם בפעם גם איזה ספרי חקירה חדשים בלשון עבר מה מעט כס' הברית וגן נעול להרעדי. —

ככה עשינו מעשינו בהשקט ובטח במשלש חדשים באין מונע ומחריד. אמנם לא ארכו ימי שלותנו, כי קנאה חמת

*) ספר התורה נגלל מחמת הירושים על כי נדפס על גליון גדול (Folio) בדפוס ויענעציא והתכריך היה צריך להתכריך בלתי ספרי הרמב"ם גדלי הגליון, ולכן תקותי לא ימת בין הספרים הקדושים מדור דור, עדי היו לברכה מלבושה לה בשנת תקל"ג.

גבר למרחוק עיניה תצפינה, ואין נסתר מעיני חמת המצ״ק אשר יחרוש רעה ואצל כל פנה יארוב. וזה הפגע אשר קרנו: איש אחד עז נפש ראש שוטני החכמה בעירנו ושמו ר׳ משה מרדכי גבאי דהספקת אביונים ומשגיח על צרכי בית המדרש, הוא בזעם לשונו על כס משפטו ישב, וממכון שבתו השגיח יומם ולילה על כל באי שעריו לדעת מוצאיהם ומובאיהם, ומה שרש דבר נמצא בם ובהגיון לבם. הוא ראה וידע אנה פנינו מועדות כי מלבד למוד התלמוד גם דרישת החכמה מטרת חפצנו. ויהי היום ואנחנו היינו מתוכחים יחד חרש על מאמר קשה בספר המורה הפתוח לפנינו, והוא עומד אחרנו לארוב לנו ולְרַגֵּל אותנו ויזעק זעקה גדולה ומרה באזני כל העם הבאים לאמר: הנה קמו אנשים רקים ופוחזים, סרו מהר מן הדרך הישר וטמאו את היכל ה׳ בקרוא ספרים זרים לנו ולאבותינו, אשר דבר אין להם עם חקי אלהים ותורותיו. ויהי כל העם נדון, והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה לרגום אותנו באבנים. ותהי מבוכה גדולה, ויתקבצו המונים המונים ויהיו לאגודה אחת בעיר וכל השוקים והרחובות תְּהִימֶנָה מאדם, ויגדילו עלינו בפיהם ובשפתם ובלשון מדברת גדולות ויוציאו דבה עלינו כי בספרי א׳ נכר *) הָגֹה נֶהְגֶּה כל היום בבית המדרש, וכל חפצנו ומגמת פנינו לסור מאחרי ה׳ ולהמיר כבודו בלא הועיל. כזה וכזה הרבו להג הרבה וכשאון מים רבים ישאון על גפי מרומי קרת, כדרך המון העם מימות עולם אשר עליו נשא משלו אחד המושלים לאמר: כי זה לבב המון נִשְׁבָּה וילך אָסוּר בזיקי זה גבור הציד (תרמית), לא יאמין עוד אל כל אמרי קֹשֶׁט, ולכל דברי (שכל) אזן יאטם כפתן בל שוב מני חשך״ **).

עתה אשובה אל מהלך הספור מן הקורות אותנו בעת ההיא. כל היום לא הונח לנו מרעש ורוגז, וקול העם בְּרֵעֹה כקול עֲנוֹת גבורה ביום קְרָב, ותהום כל העיר, והקול נשמע עד שערי

---

*) אשר קראו למו בלהגם והרפתם „טרפה פסול״.

**) לישרים תהלה ה״א.

בית המשפט ופקידות העיר, ויתמהו איש אל רעהו ויאמרו: הנה העברים יצאו מן החורים וַיִּנָּצוּ יחד, כי חלק לבם ונפלגו למחלקותיהם על דברי דתם ואמונתם. וישימו חרפה על כל ישראל.

הדבר הזה היה רע ומר לנו בשתים: כי היינו לשחוק ולשמצה בעיני שונאינו אשר לא מבני ישראל המה, המבקשים תואנה להגדיל המדוחה וְלַפַּחַת איש קנאתם ושנאתם להעלות חמה. ומלבד כי היינו לְמו למשל ולשנינה בגלל תורת אלהינו, מקור המשטמה מדור דור לכל אויב ומתנקם — עוד היתה המהומה הזאת בעיניהם כאגודת קושרי קשר וכרגשת פועלי און המתפרצים על אדוניהם ועל דתי המלך לִמְרֹד בם בשאט בנפש!

ולמען הָשֵׁב המתם במענה רך ולהפר כעשם ולעשות שלום למו וּלְקָרֵב הרחוקים והנפרדים בדיעותיהם, קם בחיר קהלנו, מגן יסתר לנו לעתות בצרה, החכם רנ"ק ויעמוד על עָמְדוֹ גבוה מכל העם על כסא אשר הרימוהו עליו מתי סודו, וידבר אל כל הקהל לעיני השמש דברים טובים ונחומים. ואלה הדברים אשר קרא בגרון בטוב טעם ידעת: „שמעוני אחי ועמי! אל נא תעשו הרעה הזאת לנו להתגודד ולהתמרמר בחמה שפוכה בשוקים וברחובות כאנשים רעים וחטאים, לחלל כבודנו ולהבאישנו בעיני יושבי הארץ אשר בצלם נחיה בגוים. למה יאמרו בעמים: נקרע בית ישראל לקרעים ואיש את אחיהו יצודו חרם! כבוד לאיש שבת מריב, וכעש בחיק כסילים ינוח. זכרו זאת והתאיששו! זאת העצה היעוצה ממני: מן הוא והלאה לא יוסיף כל איש שוקד על דלתות בית מדרשנו ללמוד שמה דבר, בלתי הנוגע אל התלמוד והנלוים אליו; לא ספרי החכמה, אף לא ספרי קבלה כספר הזוהר וכדומה. זולתי לעתים מְזֻמָּנִים יהגו גם בספרי תנ"ך עם פירושי הקדמונים. והיה האיש אשר חנן אותו אלהים רוח חכמה ודעת על בני גילו תופשי תורה, ויאמץ כח לעשות תושיה ולהוסיף לקח גם בעניני החכמה והמדע, יהגה בם בצל קורתו בסתר אהלו, בעת ישוב לביתו, ובבית המדרש לא ילמדו רק דינים והלכות, כי זאת התעודה בישראל מני אז. ומי יתן

ותשמעו לעצתי לטוב לנו כל הימים! לכן שובו נא לאהליכם בשלום והשקט, ואל תהי זאת לכם לפוקה ולמכשול."

אולם הה! מכל הדברים והאמת האלה לא לקחה אזנם שמץ מנהם ולא נגעו אל לבם, כי קול הקריה הומה והרעש חזק ומערכי לבם רגשו בשצף קצף לבלתי נתון אמרי נעם בנחרת נשמעים לבוא אל קרבם. וכל העם לא ראו בְּדַבְּרוֹ רק שפתים נעות וקולו לא יִשָּׁמֵעַ. גם הקרובים אליו אשר שמעו דבריו נתנו לו כתף סוררת ויזעקו: „רד מהר מזה! מי שמך ליועץ שלום ולשר ושופט עלינו?" ככה לשוא היה כל יגיעו ועמלו להשקיט ריב ומדון, וְשִׁחֵת דבריו הנעימים.

אזי נועדו ונועצו פקידי העיר, וישלחו אנשים חלוצי צבא להפיץ ולגרש את ההמון הגדול ברב כח, ויאלצוהו בחרב ובחנית להמלט איש איש לביתו. הנה כן נפוצו ההמונים וישובו למקומם וזאת אשר לא פעלו דברי החכם בחן ושכל טוב, פעל ועשה חיל הצבא בזרוע כח וכלי מלחמה.

בכל העמל והכעש אשר עמדו לשטן לצעירי בני עמנו בדרך מבוא החכמה, לא ידעו פחד כי אם עוד הוסיפו אמץ ויאזרו חיל להשיג מטרת חפצם בהחבא, אם בירכתי ביתם או תחת ישמי ה' על ההרים הרמים אשר יכתירו את עיר מגורנו. ועוד זכור אזכור כי אני וידידי היקר ר"א גאָלדבערג יצאנו פעם אחת ביום השלג אל מגרשי העיר וקראנו יחד שמה בסתר בספרים אשר דבר אין להם עם עיקרי הדת, וכל רעתם בעיני משטינינו כי — נכתבו בלשון אשכנז.*) מלבד שוטנינו אשר ארבו לנו תמיד היה לידידי זה אב זקן, כביר כח לב, עז נפש, פרא אדם ומחרחר ריב ומדון עם שכניו כל היום, וידו קשתה על בנו בזעם אפו לבלתי לכת אחרי הבחורים שוחרי תושיה, ולהגות אך בתלמוד ופוסקים יומם ולילה.

---

*) הלא המה: Eichhorn, Einleitung in das alte Testament (Leipzig, 1804:) Dohm, über die bürgerliche Verbesserung der Juden (Berlin, 1783.)

אם תאבה ידידי הקורא! לשים נכח פניך את מעמדנו ומצבנו בימים ההם, קום קרא המשל הזה אשר נשא אחד המושלים, אז תראה ללבנו לדעת מה הומה לנו אז: איש אמן להלל מאד אשר נתן אלהים חכמה ותבונה בו לעשות כל מלאכת מחשבת בתבונות כפיו, פעל ועשה במועצות ודעת תבנית תמונת איש, כתפארת אדם יושב מחשבות. ויהי לפלא בעיני כל רואיו, כי נוע יגוע וירים ידו ורגלו בתחבולה נפלאה על ידי אופנים והמון גלגלים האחוזים איש אל אחיו ואחד באחד יגשו וְיִסֹּבּוּ בלכתם; ומרחוק נדמה הצלם לכל העומדים עליו, כאלו רוח חיים בקרבו. גם קולו כצלצלי שמע נשמע כפעם בפעם כאיש עונה אמריו ולשונו דברה בְחִכּוֹ, כאשר השכיל האמן לעשותו.

ויהי פסל הסמל הלזה לפלא לתהלה ותפארת, כי איננו חסר דבר בלתי הנפש, אשר קצרה יד האמן לתת לו. אבל הצלם ההוא לא ידע שָׁלֵו וידבר על לב יוצרו וְעוֹשֵׂהוּ ויתחנן לו: כי יתן לו גם רוח ונשמה, לבל יהי נופל מכל היקום אשר על פני האדמה! ויחרד האמן וינס מפני ציר כפיו, ויהי כהפנותו שכמו ללכת מן העיר לא הרחיק, והנה זה צלמו נוגע בו ויתחנן לו לאמר: תן לי הנפש! ויברח האמן באישון לילה וימלט בסתר אל ארץ מרחקים למצוא מנוח מִשִּׂיחַ פֹּעַל כפיו והנה מפיו יצא — ויהי הוא עושה הֵנָּה וָהֵנָּה, והנה זה פסלו נצב עליו ויפיל לרגליו מר צורח: בי אדוני, תן לי הנפש!

המשל הזה נשאתי גם עלי ועל אנשי בריתי הנצמדים לי בימי בחורותינו. גם אנחנו התהלכנו אז בארץ בצלם דמות אדם וקול קורא בקרבנו מאין הפוגות: אהה יוצר כל! תן לנו הנפש, נשמת שדי, רוח חכמה ודעת, לבל נתמשל ככלי אין חפץ בו מעשה ידי אדם, וכל רוח חיים אין בקרבו. —

והנה רֶוַח כמעט עמד לנו פתאום בעת הזאת, כי החכם הנ״ק אשר דבר דברים טובים ונחומים ביום הקהל, בהתאסף המון רבה ברחובות קריה להתרומם על בחורי חמד אוהבי חכמה, בא גם הוא כפעם בפעם לבית המדרש לארוח לחברה בנעימות חן

עם ההוגים בתורת ה׳. א״ה סבבוהו תמיד בנפש שוקקה עת בואו לשמוע מפיו חדשות משדה הקרב, כי הימים ימי מלחמה (בשנת תקע״ב) ואך לו לבדו מכל אנשי עירנו באו עלֵי קורות העתים יום יום. ומדי הודיעו להם כל אשר נעשה במחנות אנשי החיל, בהמשך דבריו הטיף מלתו גם על ענינים אחרים בהשכל ודעת, ויזרע לאט לאט זרע אור, זרע אמת ותושיה על תלמי לב שומעיו, אשר כח בו לעשות פרי בקרב הימים.

מן אז והלאה עד שנת תקע״ד הונח לנו כמעט מחמת המציק, ואין פוצה פה ומצפצף בלמדנו כתבי קדש עם פירושי מצודות דוד ומצודות ציון על דרך הפשט, והלמוד הזה היה לנו עזר לא מעט להשכיל בהבנת הנביאים והכתובים; ובסתר אהלנו דרשנו חכמה ולשונות העמים, כי קבוצת ספרים רבים ונכבדים אשר לרופא הצבא החכם הערמאן ומרעהו שופט בעניני דת ודין בחיל מלכנו הוא שר הצבא האדון ביטטערליך, היתה לנו למעין ישע וברכה, כי המה בחסדם השאילו לי ספרים יקרים כאשר תאוה נפשי ימים רבים כי מצאתי חן בעיניהם. ועוד הגדילו חסדם עמדי לבאר ולפרש לי כל דבר הקשה בלשונות העמים באהבתם אותי. ולטוב יִזָכֵר שמם וזכרם, וכל עוד רוחי בי כל קרבי יְתַנֶּה חסדם ואמתם אשר עשו עמדי. והאמת אגיד נגדה לכל עמי ולא אכחידנה תחת לשוני, כי המה היו אבן הראשה למוסדות בית נאמן בדעת ותושיה אשר חנני אלהים לחסות בצלו כהיום הזה.

V.

בחדש האביב שנת תקע״ד בא הרב המליץ היקר מוה׳ שמשון בלאך הלוי לחוג את חג המצות בבית רנ״ק אוהבו מִנַּער: והוא שב בימים ההם מקרית מלך רב וויען, אשר עמד שם על משמרתו מלאכת ההגהה בבית דפוס האדון שמיד. בעזרתו יצאו לאור שמה ובדפוס החדש של געאָרג האָלצינגער, ספרים יקרים, ומהם הכי נכבד ספר תנ״ך עם תרגומים ובאורים שונים ונוסף להם ספר מ נ ח ת ש י מר׳ ידודה שלמה מנורצי, ספר יקר אשר

עשה נפלאות בתקון המסורה וקריאה הנכונה בכתבי קדש על פי ספרים מדויקים ודפוסים ישנים.

בין ספרים חדשים אשר יצאו לאור בעת ההיא יאת אשר הביא בידו החכם בלאך היו לנו צעירים לימים כטל על עשב למשיבת נפש ספרו תשועת ישראל מאת החכם ר' מנשה בן ישראל אב"ד דקהל ספרדים באמשטרדם אשר העתיק רש"ב מל"א *) וס' תולדות הרמב"מן להרא"א הנדפס שנית בעצתו עם נוספות יקרות ע"י א"פ (הוא אהרן פאללאק). ולא אוכל להביע במו פי ולשוא יעמול עט ברזל אשר בידי להודיע שמחת גילנו כבוא הספר הנחמד הזה ראשונה נוכח פנינו, כי הוא הצית בקרבנו רשפי אהבת החכמה ישפת קדשנו בעוז ותעצומות אין קצה. —

והנה עוד לא שלמנו תודה וברכה ותהלה למדי להמליץ המפואר ר"א אייכל, כאשר יאתה לו, אף כי ידעני מאז כבוד הדר מליצתו אשר הרים כנס להתנוסס לעיני כל ישראל, וזה הוא המקום לדבר דברים אחדים מתולדות ימיו, הגיון לבו ופעולתו אשר פעל ועשה בחכמת לבו בעט סופר מהיר, לזכר עולם **). לכן באתי עד הלום לספר בקהל רב תולדות יצחק מן המעט אשר בא עדינו מקורות ותהלוכות חייו.

יצחק נולד בשנת תק"ה בעיר קאֶניגסבערג, ומימי שחרותו וריק ימי עלומיו התעוררה בקרבו רוח חכמה ודעת לדרוש בתורת ה' ודברי חכמינו ז"ל ביתר שאת ויתר עז על כל הנערים אשר בגילו, גם אחיו יחיאל אחז דרכו, ונפשו בנפשו קשורה להגות

---

*) בספר המחברת הזאת נזכר כי העתיקה רש"ב מל"א מלת המנב"מן, ורבים ולחשו עד היום הזה כי המנב"מן העתיקה מלשונה אל' המגלי, אבל בה כתב מחברתו החכם ר' מנשה בן ישראל. ועתיקה אך הקדמה המפוארה, אבל לא העתיק כולה, כזאת מעשה ידי המעתיק; והמחברת בשלמה נמ המנב"מן (כפי עדות הרב נר"ן) .ביד איש ועתיק מזה, כהעתיק מלשון האנגלישיה לשון אשכנז." ככתוב במכתב רב עוב לבית ישראל, (ברלין תקמ"ה).

**) כאשר נקיתי לכתוב בתוספות אשר שמתי להמאסף תקמ"ד, הנדפס על ידי בנית (וויען תרכ"ג).

בדברי חפץ, תושיה ומזמה, וילכו צמדים יחד לֵאור באור החכמה והמדע כל הימים *).

עודנו באבו ארח לחברה למשפחת הגבירים פֿרידלענדר אשר בעירו, ויהי למורה דרך ומנהל להעלם המשכיל מיכל פֿרידלענדר; אליו הריץ אגרותיו החמודות בלכתו למסעיו בארץ לארכה ולרחבה, בחברת אמו ודודתו, מעיר קאֶניגסבערג לברלין ולקאָפענהאגען, ונקראו בשם אגרות יצחק אייכל, ונדפסו בס' המאסף לשנת תקמ"ה. על האגרות האלה יסיף הכותב מלתו לאמר: „האגרות האלה אשר כתבתי לתלמידי הנ"ל רבות הֵנָּה, ותוכם סיפורים מכל מקום אשר עברתי מקאֶניגסבערג עד ק"ה, ומשם עד חזירתי לק"ב. ולא היתה ראשית כונתי בהם כי אם להתעלסות אהבים ביני ובין תלמידי הנ"ל ורעיו. אמנם יעצוני אוהבי להוציאם לאור ע"י הדפים למען הראות איך תסתפק לנו לשוננו הקדושה לדבר בה מכל חפץ למקטון ועד גדול. ולזה ידינני הקורא לכף זכות אם ימצא בהם לפעמים דברים של מה בכך, כי לתכלית דורשי הלשון יצאו לאור.")

החכם אייכל היה אחד מן הראשונים בדור העבר, אשר שם את לבו לדרוש גם חכמות נכריות בבתי ועד החכמים, כי שמע

---

*) איזה מכתבים מעשה ידי אחיו נדפסו בס' המאסף בלי זכרון שם יחיאל אייכל, ובהקדמה השנית לבאור ס' משלי (וויען תקנ"ט) גלה המחבר רא"א את אזן הקורא, כי אחיו יחיאל הוא הוא המחבר המשלים והמאמרים אשר ישים שם שנית לעין הקורא אחרי באו ראשונה בדפוס בס' המאסף.

*) תלמידו זה המשכיל מיכל פרידלענדר, בן אחי ר' דוד פרידלענדר, ברכהו ה' וימצא מאה שערים מן הזרע אשר זרע יצחק לצדקה על תלמי לבבו בימי נעוריו, כי נשא וגבה מאד ברבות הימים בתבונה ודעת. איזה דברים בהמאסף אשר נסמנו באותיות מ"פ, המה מעשי ידו, גם בחכמת הרפואה עשה לו שם גדול, ונפרע ע"י ספרו הנכבד „מחנך האדם בדרך הטבע", אשר כתב בל' צרפת בשם: De l'education phisique de l'homme (Paris 1815). החכם הזה נולד בשנת תקכ"ט בקאניגסבערג, והלך לעולמו בשנת תקפ"ד בעיר פאריז.

חכמה כפי הפילוסוף הגדול קאַנט, אשר בימים ההם היה מורה, במדרש החכמה בעיר קאֶניגסבערג וגדול שמו בגיים על דבר כפרו בקורת הבינה (Kritik der reinen Vernunft) כי הרעיש אז כל מוסדות הפילוסופים אשר לפניו, לבנות על משואותיהם מבנה חדש לשיטת מחקרי לבבו. ובכל מכתבי איכל אשר כתב בל' עבר, נראה לעין כל קורא המטיב לראות, כי החכם קאַנט שם מסלות בלבבו, וחקרי לב היהודי על אדני חקירותיו הָטְבָּעוּ. שקול בפלס, קורא אהוב! את דברי יצחק, אשר כתב בהקדמת המאסף לשנת תקמ"ח, ובמבוא לתולדות הרמב"מן, אז עין בעין תראה כי האמת יהגה חכי. *)

בשנת תקמ"ד הוציא סגולה יקרה לפעולת אדם, אשר כימי השמים על הארץ לא תמיש מעשות פרי בלב נערי בני ישראל להשכיל להטיב. כי הוא עם אחוזת מרעיו הסרים למשמעתו יסדו יחד את חברת דורשי לשון עבר, מוסבת שֵׁם אחר ימים ושנים לְהִקָּרֵא חברת שוחרי הטוב והתושיה, ותהי ראשית פעולתם: להוציא דבר חדש לאור אשר לא היה לעולמים בבית ישראל, והוא מכתב עתי בל"ע בשם המאסף, אשר זכרו לא ימחה מקרב לבנו כל עוד שלהבת אש אהבת לשוננו הקדושה תיקד בקרב לבנו וְאִשָּׁהּ לא תכבה בקהל ישראל. — יקומו הנערים, גמדים קטני נפש ויתהללו בו, ויתמרמרו על הענק הזה אשר היה משען עז לשפתנו הקדושה בימים עברו כאשר הֵעֵזּוּ פנים לעשות בימינו בני בלי שֵׁם לא אחת ולא שתים מקנאה וחסרון דעת! וספר המאסף אשר דבר שלח ביעקב ונפל בישראל עד היסיד בו לשים לפניו מחשך לאור יקום לעולם וזכרו לא יסוף עד דור אחרון. הוא עשה שרש

*) הרה"ח אהב מאד את החקירה האמתית כמנהג כל חכמי דעת חוקרי עד תכלית כל דבר. החכם הפילסוף הנכבד ר' דוד פרידלענדר יספר לנו מ ויכוח אחד על מעשה נבראות אשר הוכח עם ר' הירץ וויזל נוכ פני הרמב"מן, וגם הראה הרה"ח רב כחו בחקירה הדקה ודוה כביר אמרי פיו S. Mendelssohn, Fragmente von ihm und über ihn, von David Friedländer. [Berlin 1819])

למטה ופרי למעלה. כי רוח חן ושכל טוב דבר בו ומלתו על לשונו, וללעג ולחרפה יהיה כל נרגן חֲסַר טעם אשר יעוז בהותו לעקור נטוע, נטע שעשועים זה, מטע להתפאר לאורך ימים.

בשנת תקמ"ח נקרא נקרא מאת מיסדי חברת חנוך נערים ה"ה המשכילים הגבירים ר' יצחק בר' דניאל יפה וגיסו ר' דוד פרידלענדר, להיות משגיח ופקיד על בית הדפוס הנספח לבית החנוך הלזה. ויסע יצחק מק"ב ויט אהלו בעיר ברלין. מן הוא והלאה הגביר חילים בעבודתו עבודת הקדש, כי לא לבד המאסף גדל מאד פי שנים ברוחו מעת בואו לברלין, כי גם מספר העלים משנות תקמ"ח, תקמ"ט, תק"ן היה כפלים מאשר היה בתחלה בשנים הראשונות; וזולת זה כפלים לתושיה עשה חיל בכל משלח ידיו.

בשנת תקמ"ט הוציא לאור את תרגומו ובאורו על ספר משלי, אשר נכבדות מדובר בם, מלאים ברכות ה' חן ושכל טוב. גם ספרים יקרי ערך הוציא לאור כמו ס' פרקי אליהו עם תוספות אחרון נאת ר"א אייכל; והאחרון נכבד הוא ספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל, עם פירושים יקרים אשר לא היו לעולמים, הלא המה ס' גבעת המורה מאת הפילוסוף הגדול שלמה בן יהושע (הנודע לתהלה בקרב העמים בשם Salomon Maimon) ופי' הנרבוני כנ"ל; אולם מכמה מניעות רק החלק הראשון יצא על ידו לאור, כי שני חלקים הנשארים נדפסו בלי גבעת המורה וכו' ע"י החכם ר' יצחק סאטנאב, אשר כתב ברבות הימים שטנה על בעלי המאספים במכתבי עמל; אולם אבד זכרם המה עד היום הזה.

האבן הראשה בין אבני קדש אשר החיה מערמות עפר הוא ספרו תולדות הרמב"מן, אשר יצית שלהבת בלב כל קורא משכיל לאהוב החכמה ודורשיה בכל נפשו ומאודו. כי מי בכם, משכילי בני ישראל! אשר לא קרא עונג לכל הכתוב בספר הזה, מדי קראו בו בלב טהור ורוח נכון? המחברת הקטנה הזאת פעלה רב טוב לבית ישראל מכל המון הספרים אשר יצאו

בימים ההם לאור מאת הגלויים בדרכיהם והכו ונכבו למראה עין. המכתב אשר כתב אל ריעו ר׳ יואל בר״ל בשלחו אליו את המחברת הזאת ונדפס בראש הספר, המתחיל: קום יואל אחי! בר״ב טובי ויפיי עודנו חרות על לב כל אוהב לשון ספר עד היום הזה, ומדי דברי בו גם לבי יִתַּר ממקומו בשמחת גילי, כי אזכרה העונג אשר התענגתי עליו בעודני נער, ועד עתה עוד האגרת הזאת שומה בפי.

ובלעדי אגיד, הקורא המבין הכו יבין לי, כי רוב המאמרים הנבחרים הנמצאים בספרי המאסף המה מעשי ידיו להתפאר, אם כי לא תמיד הציב להם ציונים לשמו ולזכרו. הנה כן ד״מ אגרות משלם האשתמועי היקרות מהרין ומפז (במאסף לשנת תקן) גם איזה בקורת ספרים הדשים כמו המאמר המפואר על ס׳ שירי תפארת להרב המליץ רנה״ו (שם) הוא הכינם וגם הקרם ויכתוב על ספר בעט סופר מהיר.

החכם איכל היה הראשון אשר העתיק סדר תפלות מכל השנה ללשון אשכנז בלשון צח וקל, ובאוריו אשר כתב לו ובפרט אל פרקי אבות, טובים וישרים הם למוצאי דעת. לעת הזאת גם החכם רד״פ העתיק סדר התפלית מכל השנה, איש איש על פי דרכו, ובשנה אחת יצאו שתי העתקות האלה לאור הראשונה בעיר ק״ב והשניה בברלין בשנת 1786 ולא ישמעתיכי רגנו באהליהם איש על אחיו על כי הסיג גבול רעהו, כדרך כל הארץ.

החכם איכל השאיר אחריו ברכה עוד איזה ספרים יקרים יעודם בכתובים, הלא המה: ס׳ אשרי משכיל, יעוד האדם והעתקה שלֵמה מס׳ ירושלים להרמב״מן זצ״ל (כי אפס קצהו נכפה אל ס׳ תולדותיו) וס׳ יקר ערך מאד הוא ספר הרפואות להחכם הפילוסוף הרופא הערבי אבן סינא, המפורסם בין רופאי ארץ קדם, ונזכר שמו בין היקרי וגדולי עמנו לשם ולתפארת. הספר הזה העתיק הוא מלשון ערבי, ולדוגמא הדפיס ממנו מאמר אחד המדבר מענין הנגעים והצרעת אשר נזכרו בתורתנו הקדושה, בס׳ המאסף לשנת תקנ״ד. — גם מעשה שעשועים (Lustspiel) בל׳ יהודית־דייטש יצא אחר מיתו לאור ועיני לא

ראוהו. ומי יתן ויקום איש חרוץ ויאסוף כל מאמריו הנפוצים בספרים שונים ויוציאם לאור יחד בחוברת!

והנה דעת לנבון נקל, כי איש אשר כמוהו, הלוחם בכל נפשו ומאודו בעד החכמה וכבוד ישראל, להרימהו משפל המדרגה אשר הורידוהו שמה שוטניו ולוחציו מימות עולם — לא על שושנים ופרחים דרכו כפות רגליו כל הימים בתבל ארצה. כי דבת עם שמע יצחק מסביב בכל אשר יפנה, ובכל פעם אשר הציג את האמת ערומה כיום הִוָּלְדָהּ בהדרה ויפיה לעיני כל ישראל רבים קמו עליו לשפוך בוז על כבודו ולהוציא דבתו רעה באזני חסרי לבב. הנה כן ככלבים עזי נפש לא ידעו שָׂבְעָה, המקנאים שומרי ציון נשכו עקביו תמיו בלכתו במסלות דעת. ויתנגפו רגליו על הרי נשף, מקום שם אוילי עמו בחשכה יתהלכו.

ויתעצב יצחק אל לבו; ואף כי ברוח נכון ואמיץ התקומם תמיד בלי פחד נגד שוטנים אלה להשיב עמלם בראשם, לא שפך עליהם עברתו בזעף אף כאחד הרקים, כי אם בלב טהור ורוח נמוכה ודברים בנחת נשמעים הוכיח על פניהם דרכם.

ויהי כי ארכו הימים, ותקצר נפשו בעמלו לְהֵאָבֵק עם בני בלי שֵׁם כל היום וללחום עמם בשדה מערכה אשר ערכה הסכלות לפניהם, אז רפו ידיו בעמלו ויגיעו, ויסוג אחור מקהת עוד חלק בספר המאסף אשר כוננו ידיו. וינח יצחק מכל מלאכתו מלאכת המאסף ככלות שנת תק"ן, אף כי הביא עוד במחברות הבאות אחרי כן מימים ימימה מאמר חכמה או נמוסי, לאהבת רעיו ר"י בן־זואלף ור' יואל ברי"ל, הבאים אחריו להטות שכמם לסבול משא ס' המאסף מן הוא והלא. אולם במוט משען חזק הלזה, גם המאסף ירד עשר מעלות אחורנית מאשר היה בתחלה, עדי לאט לאט חלף הלך ואיננו ויאסף המאסף בשנת תקנ"ד (והתקופה הרביעית לא ראתה אור עד תקנ"ז) כנר אלהים כי יחדל שַׁמְנוֹ ידעך אף יכבה בהיכל ה'!

חמש שנים אחרי נאסף המאסף הראשון בא המליץ המפואר ר' שלום הכהן בשערי ברלין, וישם אל יצחק פניו להקריב

לפניו ראשית בכורי מחשבותיו במליצה עברית ויעיר את רוחו להוסיף שנית ידו לעשות תושיה לתפארת לשוננו הקדושה.

ואלה הדברים אשר השיב יצחק על מכתב שלום. הה! ה' היה דבריו האחרונים אשר באו עדינו, כתובים בדם לבבו וכראובן רוחו הנוגעים עד לב כל משכיל ומבין בישרון וכדמעות כאב והמלה יַמְסִי לחייו! קום קרא קורא אהוב! את המכתב הזה וּבְכֵה בָּכֹה להולך ולא ישוב, אם בעל נפש אתה:

"שלום וכו'. כאשר יקרה נפשך בעיני, איש דובר צחות, כן עגמה לך נפשי; וכאשר מתוק לחכי צוף דבש מציתי מנועם מחברתך, בו כבדתני, כן לבי יודע מרת נפשך; כי כמוך כמוני פחד פחדתי פן יהיון דבריך נואש, ופעלך מאפע. צר לי עליך ידידי! צר לי, כי הבאת בידך אבן יקרה ואין מבקש, העלית בכפך צרי גלעד מזור ותרופה לכל שוחרי מוסר, ואין איש שם על לב. מדוע אחרו פעמיך? מדוע בוששת לבוא עד הֵנָּה, כי תקרא ואין עונה? — גם אלי, איש בריתך, לְאַל תקרא: כי מי אני לעמוד לעזר לך? ומה חילי כי שמתני למנוס לך? מה יתן ומה יוסיף קנה וסוף להציל נפש צולל במים אדירים? הן בהושיט ידו להחזיק בו, ישרשו ממקומו, וכשל עוזר ונפל עזור. גם אנכי טעמתי את קבעת כוס התרעלה אשר עבר על עם יהודה ועל משכיליו. חלפו ימי האהבה, עברו ימי הברית אשר היו ביני ובין בני ישראל; עת נראו נִצָּנֵי החכמה ותפרח לשון עבר לתהלה ולתפארת, יצאו נערי בני ישראל ללקוט מפרי תבונתה דבר יום ביומו, נסו ואינם — אהה! אף לא יוסיפון שוב. מיום אמרו בלבבם לאמר: מלאה כל הארץ דעה, מאסו בלשון אבותיהם, וישליכוה אחרי גוים: גם אותי שכחו ויעזבוני כערער בערבה. ועתה אל מי אשא קולי לדבר טוב בעדך? אל מי אפנה לבקש עזר ותרופה לנפשך האומללה? שוטטו נא בחוצות, סבו נא ברחובות, פקח עיניך וראה אם תמצא אחד בעיר ושנים במשפחה אשר יאבו שמוע לך, אם יחושו כי שפת עבר על לשונך? — ככה נהפכו העתים ותולדותיהם, ככה נהפכו אנשים ודעותיהם!

אך אחת א׳עצך, שמענה ואתה דע לך: בסורך אל העיר ונשאת את הקינה הזאת על מפלת הלשון והספר, והיה האיש אשר יטה אזנו לקולך, ואשר יקוו מים סביב בת עינו, הוא הרך והענוג אשר יאספך הביתה, וקראת אותו לשלום בשמי ובש כל דורשי לשון עבר, כי מן השרידים הוא אשר השאיר אלהים לנו לפלטה. כ״ד אוהבך הדורש שלומך איצק אייכל.

שענעבערג סמוך לבערלין כ׳ מנחם תקנ״ט.״

הרמב״מן אהב אותו עד מאד, כנראה ממכתבו אל גיסו בק״ה מיום כ״ו סיון התקמ״ד, אשר נתן ליד הר״א אייכל בלכתו למסעיו לעיר הזאת, בו דבר נכבדות עליו, ״כי כל דברי שעשועיו רבי התועלת ויוסיפו לקח״ *).

וימת יצחק בשנת תקס״ד, וזכרו יהי לברכה בין כל שוחרי הטוב והתושיה עד העולם.

אלה תולדות יצחק אשר נסיתי כחי להודיע כעת בקרב ישראל. ואם מעטו, כי המעינות, מנהם שאבתי, אך למצער היו נכח פני, הלא יש תקוה כי ממני יראו אנשי לבב מכבדי החכם הלזה בקרית ברלין וקאֶניגסבערג אשר רב ממני לקחה אזנם מקורות חייו, ויתנדבו לתת את הנמצא באמתחתם אל ידי, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל.

עתה אשובה לשים דברתי על החכם ר״ש בלאָך.

אך למותר ארב אמרים לְתָאֵר לך את החכם הזה ואת מישפטו, הנודע בישערים לישם ולתהלה על דבר ספריו היקרים אשר מצאו חן בכל תפוצות ישראל. לכן יהיו דברי מעטים על תולדות חייו. שמשון נולד בשנת תקמ״ד בעיר מצער קולקוב הנישקפה על הר גבוה ותלול ונשען לגבול לעמבערג וזאלקווי מישני עבריו מסביב. אביו התורני מוהר״ר יצחק בלאָך היה אחד מן השרידים בין תופשי תורה שומרי אמונים, אשר לא נזורו אחור גם מהחכמות וידיעות האדם באשר הוא אדם מדיני מטבעו; כי רוח גיסו החכם ר׳ ברוך נייא נוספה גם בו, וחכמה באה בלבו.

---

*) S. Z. Frankel's Monatschrift VII., 265.

ברוך זה חנך גם את בניו ובנותיו אשר חנן לו אלהים. — שבישון היה אוהב דבק מאח וישאר בישר להרב שי״ר ובימי ילדותו ארח לחברה עמו בשבת אחים יחד להגות בספרי הקדמונים בתורה ובחכמה ויעשו חיל בלמודיהם.

בן עשרים שנה נשא אשה בת נדיבים מעיר זאמישטש, עיר מלאה חכמים וסופרים בימים ההם. שמה איָה למושב לו גם אחיו הגדול התורני מוה׳ שלמה זאב, וגם היא דרש חכמה בכל נפשו ומאדו ובפרט בחכמת הטבע, אשר כתב על ספרי, ובמחקרי לבם איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק.

בשנת תקס״ט הוציא לאור את אגרת הרשב״א הנודעה מס׳ שאלות ותשובות שלו, בה ירב ריבו נגד חכמת הפילוסופיא והחונים בה, ונלוה אל אגרת זאת גם אגרת ההתנצלות להמליץ ר׳ ידעיה פניני הבדרשי בעל ספר בחינות עולם, ולוית חן שָׂם המוציא לאור בראש האגרות האלה, היא הקדמה מפוארה והערות יקרות ומועילות.

בשנת תקע״ב נקרא נקרא לעיר הממלכה וויען מאת המדפיס הנודע אנטאן שמיד להיות מגיה ספרים בבית דפוסו. שמה יצאו לאור בעזרתו ספרים עתיקים, גם ספרו תשועת ישראל. — אכן לא ארכו ימי שבתו שמה, כי אביו הזקן כלתה נפשו לראותו בטרם ימות, ויצוהו לשוב אל עירו ואל ארצו, וכן עשה. — בשנת תקפ״ב הוציא לאור את ספרו הנחמד שבילי עולם חלק ראשון, אשר הוביל שי לכבוד הרנ״ק עם מכתב יקר ערוך אליו בראש הספר, ובשנת תקפ״ז הדפיס את החלק השני אשר החש לבו לכבוד ידידו מוה׳ שי״ר, ונופת תטופנה שפתיו גם באגרתו זאת הערוכה אליו. — על דברי המכתב לחלק הראשון קצף החכם ר׳ יוסף פערל קצף גדול עליו וירב עמו על כי הרבה לתת תהלה וכבוד לתושבי עיר בראדי ואנשיה, אשר כרובם היו לו למורת רוח, כי עוד בעת בא בברית עם אוהבו המליץ ר׳ דוב גינצבורג איש בראדי רגנו וילונו עליו איזה אנשי עירו, כי לא מחשבותיהם מחשבותיו; גם שמו תִּפְלָה בהיכל ובית הכסא אשר כוננו ידיו בטרנאָפּאָל,

ומאז והלאה נשארה איבה טמונה בלבו על תושבי העיר הזאת ויעיר עתה כל חמתו גם על המספר תהלתם בקהל רב. — ואחרי כי הדבר הזה נוגע כמעט גם אל תולדות מעמד ומצב בני עמנו במדינתנו בעת ההיא, לכן מצאתי נכון לשים לעין הקורא מכתב אחד מעשה ידי בלאָך אל האדון פערל אודות הדבר הזה, כי הוא דבר בעתו ויפיץ אור על הענין המְדבר בו אף כי תְקַשׁ מליצתו בלדתה ודבריו לעו איזה פעמים בריבו וקשים להבין, ולא תזל כטל אִמְרָתו כדרכו תמיד. וזה לשון המכתב*) אפס קצהו, הראוי ונכון לשימו לפני יודעי דת ודין:

„ב״ה ה׳ תשרי תקפ״ג פה קולקוב.

שפעת ברכות ושובע שמחות לכבוד אהובי וידידי, הרבני המופלג, נגיד רב תבונות, החכם השלם, פאר עמו וצבי עדתו המפורסם מוה׳ יוסף פערל ס״ט.

איה מושב כבוד הֵלֶךְ אשר לא יבוקש? בין תנור וכירים! יאמר משל ההמוני. — ירא אנכי לבל כמקרה ספרי קדמוך יקרך גם אתה ספרי! אולם בכל זאת לא תחוס עיני על עמלי. הן לישרתו ולשאת עלינו כובד אַכְפּוֹ נולדנו. מלחמה להעמל בחיי האדם מדור דור אשר עד בלתי שמים לא תשבת; ואם לא אחת ולא שתים נעמול לריק, לא עוד בעבור זה נהיה חובקי ידים בעצלתים ונשא לבבנו אל אל בשמים, כי יפתח לנו ארובות ממרום וישלח עזרו מקדש; גם המושיע חוסיו לא יושיע רק לאשר תּוֹשַׁע לו ידו, יאמר נא יעקב העני; לאנקת אסיר בנחושתי העצלות גם הנוטע אזן לא יטה אזן שומעת. — ולכן בשמעי אחרי בואי לביתי, כי אנכי נצב לריב את אדוני ועם בחיר מאהבי לְהִתְוַכָּה, דמיתי לאחוז בעטי ולהוכיחהו מזעם לשוני ומֵחֲמַת ה׳ אשר מָלֵאתִי, כי פלצות בעתתני ולמרורת פתנים נהפך לְשַׁדִּי בקרבי בשמעי תלונות ארוני וזאת התרגזו עלי על לא חמס בכפי. — אולם הוחלתי עד כי יעברו הימים הנוראים

*) לקוח מן: הכב שב״ר.

אשר בם מרדות גרי עיר קטנה משעריתם רבו — כי חתחתים על כל צעדיהם. — ובעת אחרי אשר עברו הימים ההם, מהולל שם ה'! מעתה גם אני אפנה לקסתי, אשר בידי תהליך, ולאטי אתנהלה את עטי עד אוציא לאור צדקי: ומה גם עתה אשר חמתי שככה, ורוח מבינתי שבה לאיתנה, לפתח חרצובות הסיבות אשר הסבו פירוד הנפשות אשר לא תתפרדנה. ראשית חטאתי — אני מזכיר היום, היתה תהלת עיר בראדי בהקדמת ספרי, אשר בהראותי אותה לאדוני לא העירני עליו מאומה, רק אחרי בואי להדפיסה סיפר לי אוהבנו הרב החכם רש"ל ר"פ נ"י, אשר מעלתי ישפך עלי כמים עברתו בעבורה במכתבו האחרון. אחרי כן קרא איתו ארוני באזני, ונעויתי משמוע איך יתגני להונף ונושא פנים בעד בצע כסף נמאס, ולא יכולתי להתאפק מלהלות פניו לזרות מעטי הדברים המרים אשר בהרבות למושיות פתקי לבבי והשיב לי משל ב' הבעיששטנים מהרגים והקארטין. אנכי הבטחתיו למלאות רצונו, ואת אשר נדרתי שלמתי כאשר יראה כל החפץ לראות בהקדמה אשר אתי בכ"י ובין הנדפסה. כאשר הוכחתי במהלת לב בתוחלת ממושכה, טרם בוא רשיון הצענזור מווינא — כי את ספרי זולת ההקדמה הדפסתי כבר — שפכתי שיחי בחיק בחיר מאהבי, בדמעי עוצב אשר מקירות לב רגש ינשבר גזלו טבלתי עטי, התויתי בו עניי ומרודי, וכי תקות תקותי נכרתה, אם לא תושיע לי ידו הפעם; אולם צפיתי אל אהב לא יושיע כי אין מענה, ואמרתי אני עם לבי אולי משגה הוא כי שיח וכי שיג לו, אלכה לי אל אוהבי מנוער; אוהב ישן ויין ישן לא יפיגו טעמם, יאמרו המושלים, וכתבתי קינים והגה והי אל מאהבנו המשכיל היקר פרידלינג נ"י *) אולי יפתהו ויוכל לו. אולם גם הפעם לשוא שקדתי שמור ארחות הפאסט ומועד עת בואה, לישקר כלו עיני מיחל אל עזרתי הבל כי אין מענה, אז דמיתי כי אמרתי נגזרתי, מאין יבוא עזרי אי אל מי אנוס לעזרה? מאהבי בגדו בי, כלם

*) מ"מ בבית הספר בעיר בראנאפאל עד יום מות.

קשרו עלי קשר ואין אחד מהם הולה עלי או גולה את אזני כי הגיעו רק אגרותי לידם על נכון. כספי אזל מכליי וכעופרת נצלל בהוצאת הדפוס מאין שריד אף אגורה אחת לשבוע לחם; ובכל זאת לא שב אף קְשִׁי יומי ממני ועוד היתה ידו נטוי' עלי לבהלני ע"י אוהב אחד אשר הפיח לתומו פחד בקרבי באמרו: „ואתה שדוד מה תעשה בהכלים אותך המבקר בוויען כי יאמר: מה להם להעברים ללמוד מדעים בשפת עבר, אחר כי רצון מלך הוא אשר ילמדו לשונות החיות אשר תתהלכנה בארץ, כי כן עשה לפלוני אלמוני בחוקי המדינה אשר העתיק. מה יקר חסדך אלהים! כי לא נִצְמַתִּי מפני קול פחדים האלה; באגמון וחוח מי ימשוך זכרון ימי עברה ההם מצרור זכרוני לבל יפקדו ולבל יעלו על לבי לעולם, כי עכורים וחשכים היו, אפלים ולא נוגה להם; ככנפי עורב שחרות עטפו, כאהלי קדר קדרות לבשו, עוד יחוגו וינועו עשתונותי וכל מַעְיְנֵי מַעְיָנַי יִסָּכְרוּ מדי אזכרה בם. זאת תורת מצבי ומעמדי אשר הצגתי נוכח עיני אדוני עת אל זרועו הוחלתי, והוא בחסדו לא קפץ באף רחמיו ולא הסיר חסדו ואמתו מאתי כי כתב לווינא בעדי כאשר הודיע לאוהבנו החכם הנזכר. אך התרגזו עלי לא הניחתהו להעיר כל חמלתו עלי, לבל יעצבני בְשָׁפֶק אם כתב לשם אם לא, ולבל יהיה כמפר ברית המוסר אם לא ישיב לשואלו דבר אם יש תקוה אם אין. אך בפשע מי כל זאת? הלא בפשע הקדמתי אשר בה הללתי עיר אלהים, הייתי בקרבה רבת פעמים, והוא ישנאה אף כי לא עבר בה מעולם! גם אחרי אשר טהור עינים ראה בעני נפיש מטוהרה כי שחה כי גבהלה היא, והצילני מפחדי העז וממצוקותי כי רבו, כי השגתי הרשיון והשלמתי הדפסתו, שלחתי לאדוני ספר אחד למנה. כי אמרתי אולי ישא פני במנחה ההולכת לפני, אולי יחנני בקריאתו כי ישים עינו ולבו עליו, וכרבים ממשכילי קוראיו בארצות שונות ימצא גם הוא אך היופי והמועיל כתאומי צביה בו יחדיו נצמדו' ובחנני כזהב אצא. אבל גם הפעם ישמתי שקר נפשי ותקותי נשארה מעל, כי לא נודע לי אם הגיע לידו על נכון או לא.

עד כי נִחַנְתִּי לראותו בלבוב, וישם הודה ברוחו הנכונה כי לא הביט אל ספרי ולא קרא בו מעט השיגו. ואני ברוחי הנכאה הניפותי כתפי והחרשתי, כי שמתי דברי בחיר אמללים נגד עיני: „הן קַלּוֹתִי ומה אשיבך״? — ובכל זאת חי אני! לא רפתה אדבתי אותו, וכבודו אף כשחק מאזנים לא הוקל בעיני. ידעתי הליכות עולם, ידעתי כי זה דרכנו העברים מנעורינו: דאיש לא נדעהו ולא נראהו, נהמדהו, נמצאו דבריו ונאכלם, עודם בכפינו ונבלעם, ויותר אשר ירחק האיש מעינינו, נענדה דבריו עטרות לראשינו: לא כן הדבר אם קרוב לנו דאיש, אשר גם אם דברי חפץ ישמיענו, ככלי אין חפץ בו נשליכם ונאמר: מה יושיענו זה, מה יבין ולא אתנו היא? וביותר אם דמה דברי איש רש, אשר גם אחיו ישנאוהו, או דל, אשר גם מרעהו יִפָּרֵד, כי חכמת המסכן בזויה היא, ודבריו אינם נשמעים: חקת עולם היה לנו לדורותינו אשר כחקות שמים וארץ נצח לא תיפר. ועתה שמעני אדוני! מה הַסִּבָּה לנו הסבותי את לבו אחורנית מאתי ובלתי קראתו את ספרי? אני בבואי בחמלת ה׳ עלי לביתי בשלום בירח העבר, אחרי שבעי נדודים ט׳ ירחים בארצות אונגרין מעהרען ושלעזיען, ספרתי לאוהבנו הרב הנזכר את כל הקירות אשר קרוני, ואת כל הכבוד אשר הנחלתי לי; והאוהבים והמכבדים אשר היכיתי לי ולכל משכילי ארצנו, וכשטף הספור הגדתי לו: לו היו אתי שלשים או ארבעים סִפְרֵי מגלה טמירין, כי עתה מכרתי את כלם, כי מצאתי הרבה מכבדיו אשר קראוהו, ומקצתם אשר שמעו מפי את תהלת הספר ויקרת מחברו כי יקרים המה גם יחד, ובְאַוַּת נפש שאפו להשיג הספר ולקרוא מעשה אצבעות איש נודע למשגב ההוא. אוהבנו אשר ידעני לאיש אמונים, וכי לא שקר מִלַּי מִנּוֹעַר, ואף כי את אשר אספר לתומי, יען אז גם דברי אשר ימינו ימין שקר לדעת הז״ל נאמנו מאד, השיבני לאמר: „שמע נא אשר כתב לי עליך אוהבנו החכם המחבר, כי בהיותו בסאנטוב אשר באונגארן, התארח להברה את איש מתלמידי הרב ר׳ יוזפא נ״י, וספר לו האיש, אשר בהיותך שמה, שאלך

היש עוד משכילים זולתך בארצך, ואמרת: „אָיִן, כי רק אני אני הוא ואין עוד זולתי.“ וכל היום הרבית רק בתהלת ספרך ונפשך, ולא מיקרית זולתך. עד ארגיעה לא יכולתי לענות אותו, כי נפשי נבהלה מאד, דמיתי כי השבץ יאחזני. אך אחרי הבליגי מעט, הנתי סמכתני לשפוך מרי שיחי בחיקו לאמר: „מה נמרצו דברי החכם: האוהב יָתוּר אחרי פרי, והאויב אחרי מרי: ראה כי מִתְאַנֶּה הוא לי למצוא בי עון אשר זך אני ממנו מכל מתי מעטי אוהבינו המשכילים. המעט ממנו כי קַלּוֹתִי בעיניו וירב כעשו עמדי על לא חמס בכפי. כי צודה הוא גם את מוסרי המוב לקחת? אחלי מאהבי, אם מקלוני הנראה בעיניכם עוד לא תשבעו, כי תחפצו לדכאני עוד תחת כפות רגליכם, לשדוד שלות לבבי ומשפל מצבי עוד להדפני? עשו זאת איפוא אחי! הסירו מעלי מחלצות המעלות, השמיעו כל עדתי כי בער אנכי מאיש, נעור וריק מתורה ומחכמה כי לא בינת תבונתכם לי להתבונן באלה, וכנפל אשת נופל אנכי מכם, קרעו בגדי כל החמודות מעלי, קרעו אל תחמולו; אך בְּמַדֵּי מִדּוֹתַי אל תזידו לנגוע, כי קדושים כי יקרים המה לי, בכליון עיני קניתים, באבדן מבחרי טפחות ימי השגתים; ולא היום החלותי לתור ולחפש בחפש מחופש כל חדרי בתי נפשי ולהסיר מהם כל חלאה וזוהם כיד ה' הטובה עלי, ולשפטני מישרים; לא אשא פני במשאות שוא, אבל גם בעלילות שקר אור פני לא אפיל, ותחת אשר לרוב צעירי משכילי ארצנו עיני נשר מול מומי עמיתם, ועיני תנשמת מול מומי נפשותם, לטשתי אני עיני בהינתי לחזות בנועם שלמות זולתי, ולהעצימם מֵרְאוֹת ברעתם, כי חטאתי נגדי תמיד, לא אעביר עיני ולא אסתיר פני מהם; ומעולם לא שמעתי אף לא האמנתי, כי יחשבני אחד מיודעי כסוס הודו בגאונו, ולגבר יהיר האומר: אני ואפסי עוד! ואם הרביתי בתהלת ספרי, מה הרי האף הגדול הזה? הלסחור את ארץ אונגארן לשאת יין ומגלפים, לקחת מקנה וקנין הרפתי נפשי בחורף חזק וקרח נורא? ואם לא רק למען מצוא חית ידי במכירת ספרי דלקתי על הרי נשף בארץ

ההיא? איזה בית מרזח, יאמרו נא מריבי, לא יהולל בו יינו, כי יתן בכוס עינו וכי יתהלך במישרים? ואם רע רע יאמר הקונה, למה טוב ויפה לא יאמר המוכר? שומו שמים! הלבעבור זה יתעללו בי מהוללי לחרפני בשם מתהלל? אך מי כמוך רכת פעלים מַשְׂטֵמָה! מי כמוך יודעת להוציא זולל מֵיָקָר. שקר מדבר צדק ודברי בלע ממגיד מישרים. —

עתה נשיבה ונחקורה האשמה השנית דאשימני בה איש לא ארעהו, כי במספר שמות קוני ספרי לא אמצאהו, אשר אמרתי: אני ואפסי עוד בארץ מולדתי. בינו נא מאהבי בינה, גם אם גבה לבי וגאה ורם הנני, איככה אוכל להוציא עתק כמהו מפי, הלא כל קוני וקוראי ספרי יוכיחוני באמרם: „הלא ימצאו משוררים מהירים בארצך אשר ענדו עטרות אל ראש ספרך? הלא ימצא שם גבר חכם בעוז אשר לשמו ולזכרו כוננת ספרך, ובחיקו שפכת שיחך בהקדמת ספרך? גם תאמר שמה: „עוד ימצאו בעמנו ובארץ מגורינו עוד יתנוססו בקרבנו חכמים ונבונים אשר גם נדיבי עמים בם יתהללו, ובחצרות מלכים טובות לעמם יפעלו?„ (מי עור ולא יראה כי רק את מאהבינו החכמים פערל והדאקטאר ר״י ראפאפורט הציבו לי רעיוני למטרה, ורק אליהם כוננתי חִצֵּי תהלותי אלה?). וגם את עיר העליזה בראדי והכמיה שמה באהבה תזכור, בדף ס ז קראת בשם שארך החכם כי לכביד ולתפארת, ובכל מקום מצאת עת מְצוֹא לעשות חסד את החיים ואת המתים ממשכילי ארצךָ, לא עברת על פניהם לבלתי תברכם, ועתה איה איפוא פיך כי תאמר אשר ארצך שכולה ממשכילים וגלמודה מחכמים כי אין זולתך?" — ועתה מאהבי! השכילו למצוא מענה לשואלי אלה, ומה השיבותי לתוכחתם, ואם לא הבאתי עלי משנה קלון תחת כבוד? ולולי התאנף בי האדון פערל וקרא את ספרי, הי אני! כי גם הוא הוכיח את הנרגן מפריד אלוף ההיא על פניו לאמר, שקר אתה דובר על המחבר ההוא, אשר לא ארעהו לנכר יהיר מנעוריו, ואף כי עתה אשר ספרו בידי, הלא בו יפאר כל ישרי לב ומשכילי ארצנו, ואיך יכזב בלשונו את אשר בידו ימלא? אחת

היא על כן אמרתי, האהבה תכסה על פשעים ידועים, והשנאה תגלה גם פשעים בדוים. —

האשמה השלישית האשימני האיש ההוא: כי לא הללתי על פניו משכילי ארצי, אנכי לא אכזב באמונתי לאמור כי שקר דובר, ואולי כנים דבריו, כי כן נהגתי עם האנשים כגילו, יען גר נודד הייתי בארצו, לא ידעתי מי ממשכיליה ומי מסכליה, ובעוד היותי על אדמתי שמעתי כי עוד העיר מישקאָלין ארץ לא מטוהרה היא מהלאת הפראים הפרועים, ומחמת רעל הכלבים השוטים אשר כל הנוגע בה לא יִנָּקֶה כי בנפשו הוא, ולכן בְּדַבְּרִי עם איש לא נודע לי, שמתי מסוה על פני ורסן הדומיה על אפי לבל יגלה מה ומי אני, מי מאהבי ומי מריבי נפשי המה, ומה גם לפני איש אשר נתגדל בפולין, את ספרי לא קנה, לביתו לא אספני, ולא דבר עמי רק אולי בביתי או בבית זולתי, ולפניו לא אפונה כי סגרתי חדרי לבבי ומכל משמר נצרתי על שפתי לבל אחטא בלשוני, ואם שאלני דבר מָצִיתִי תשובתי מבין שִׁנַּי, יען היתה יראת הסכלים על פני תמיד; כי לא לאיש הולך לבקש רצון בארץ נכריה, למרות עיני סכליה, אף כי ימררוהו וישטמוהו, — כאשר באמת היה לי לשטן ולמורת רוח אחד ממלמדי פולין אשר היה למורה הוראה בסאנטאָוו בעת ההיא -- לא כן אנכי עמדי בבואי בחברת אחד מהמשכילים — אשר קנה את ספרי, אספני ביתו ושעשע בחברתי — כי לו אפתה עד ארגיעה ארובות לבבי, אראהו כל בתי נכאתיו וכל מחמדי מאהבי הכמוסים גם בירכתי חדריו ואשר בכבודם אֲכַבֵּדָה, בשפתים דולקים אזכיר שמותם, שבעתים אוסיף על יקרתם, ועל חכמתם וידיעתם שבעים ושבעה. —

ועתה עלי תשתפך נפשי, אהה אלהי המשפט, הזאת תגמולי חלף אהבתי העזה? הזאת משכרתי מחיר חרפי את כבודי להלחם בעד כבודו לבל יהיה לחרפות? שקול נא, חכם לבב! שקול נא במאזני בינתך קלות אהבתו אותי ורפיונה, ואם לא בעלה נדף אשר רוח תשאהו היתה לי מעת היותה, אם פשע קטן ומדומה כמוהו יוכל להפכו כמשיב יד מאוהב לאויב!

גם לו יחיה כדברי מחליק לשון ההוא, וכי ההשיתי מתהלתו, הלבעבור זה ישפוך עלי כמים עברתו כזרם אף ושטף חמה כעל אחד הַהֶשְׁכִּים וחדלי אישים? ואם קצור קצרו כנפי האהבה לכפות גם על פשעים דלים כאלה, כי כקצף בורית גם ברית שלומו בהתעף עפעף יבקע. איה תפארת אדם עבור על פשע? וכי שיאף כבוד ותהלה הנהו ומה גם מהנבזה בעיניו נמאס כמיני היום? הן ידענו כי להליפות וצבא תמורות כל לבות בני אדם התעתדו, אך לא בפתע פתאום כחמר הותם לרפך; הלילה לי להרשיע איש מהיר אשר לפני מלכים יתיצב בחטאים לא יתגאו במו גם הַשְׁכִּים, הלילה! האם לא נדעהו לנושא עון ועובר על פשע, וכי לא לעיניך הטא איש אוהב אמת — כי לעז פנים לפנים, יִקָּרֵא היום אוהב אמת — אשר שלח לשונו לחלל כבודו בפניו, נשא והאציל עליו עוד מכבודו לפקדו בעיני מכבדיו כי ייטיבו חסדם עמו, ורק איתי יָעֲצַת בריבו לפקוד עלי עון מאפע אשר לא אדעהו? —

לא לא! על כן אני בצדק אחזה כי עוני זה רק כפים מעין שמן הוא, כי יצית מדורת אש ועצים הרבה אשר לתבערה מאז הוכנו; ובכל זאת אאמין כי גם נשמת ה׳ כנחל גפרית בערה בו, כי אם ברצותו דרכי איש גם איביו ישלים אתו, מדוע לא אם ה׳ חפץ דַּכְּאוֹ גם מרעהו רחקו ממנו? ולכן אגזר אומר כי מאת ה׳ הוא נסבה, אשר גם פועלי צדק יתפרדו, למען נהיה לשמצה בקמינו אשר ישימו גורלינו ככל המון האנשים אשר לדם יאות יותר הפיזור מהכנוס, כי באמת אף אם העדר ההסכמה סגולה מיוחדת בעמנו, כאשר כבר העיר החוקר בעל בחינת הדת זה של״ג שנים, בכל זאת עשר ידות לנו בסגולה ההוא, ובמארה זו אנחנו נֵאָרִים יותר מכתות זולתינו.

ועל כל אלה מי לא ידע כי רבים קמים עלי, רבים אומרים לנפשי שְׁחִי ונעבורה, ונשימה כארץ הודך וכבודך לעפר נַשְׁכֵּן סלה; וכי תשאלני: על מה יציבוך למטרה מיל חצי נאצותם, ובלעגי מעוג ילעגו עליך ועל פועל ידיך? על זאת אשיבך: הסבות רבו כמו רבו, והעולה על כלנה אודה עלי פשעי כי

אנכי הסבותי לי כל זאת. וכדברי החכם: „גם האמלל לא זך תמיד מפשע, ואם חף הוא מעון, הלא מחטאת בלתי מתבונן בדרכי לבות מתי חלד נפשו לא נִקָּתָה" *). אנכי לקחתי לי קלון, מידי זאת לי, כאיש נבוב שגיתי בהבנת דברי מורי ז"ל: „אוהב מוסר אוהב דעת" לחשוב כי גם כל אוהב דעת אוהב מוסר, כי דורש דעת דמיתי גם אוהב דעת הוא, ועל כן הוצאתי משפט מְעֻקָּל כי כל דורש דעת הוא אוהב מוסר, והרהבתי בעבור זה עוז בנפשי ליסר בתוכחתי לבקרים את צעירים ממני לימים ולנסיון, על כי כנגע נראה לי בתהלוכותיהם ומעלליהם. הה! מוּמם חָשַׂפְתִּי לעיניהם וּמִמּוּמַי העלמתי עיני, כי כנבער מדעת להבדיל בין אוהב דעת ודורש דעת שכחתי דברי החכמי' קאַנט ושיללער אשר הורונו והעירונו כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי ומחשבות הראשון מהאחרון — והמה בלי שפק יעזרו לרעתי וּלְהַוָּתִי יועילו להסב מעלי לב יקר מכל משכיות לבב.

ואני טרם אכלה לדבר, כי נחר גרוני, אתן לך עוד אות אמת כי העון אשר העלה המחליק לשון ההוא על צוארי, רק פרי שנאה אשר כבר שרשה שרשיה הוא. הן ספר לי הרב פלוני אשר בהיותו בבית האדון פערל בשנה העברה שמע מפיו כי פנה לבבו מעמי, והמורה המשכיל היקר ר' בצלאל שטערן נ"י דבר עלי סרה ונתן למשיסה כבודי וספרי לגדופים בדברים שמעה אזני ותבן להם כי לא מלבו בדא אותם הרב ההוא, אף כי שקר תרמיתו ותמיד כל היום כזב ושוד יַרְבֶּה. ועתה אשאלך מי הגיד לו כי אעמוס על נפשי אשמות גדולות ונוראות כאלה בעוד לא זמם הוא ולא זממתי אני לנסוע לאונגארן? ראה אחי ראה איך הבנים על פנת גג ירקדון עוד בטרם הורים ילדו! כשמוע ידידנו הרב הנזכר דברי אלה אשר ממעיני לב טהור יָקֻרוּ, השביעני לאמר: כתוב זאת זכרון בספר ושלחהו לאוהבנו היקר נ"י למען ידע כי חף אתה ולא עון לך, ואני אבוא אחריך

---

*) אלה הם דברי [illegible] הרמב"ן (ראה [illegible] [illegible]) [illegible]

ומלאתי את דבריך, כי בן ספרת לי לְתוֹמְךָ וכחה עניתיך ויעצתיך. — ואנכי שמעתי לעצת חכם, יריתי אבני לבבי על ספר, אף כי ידי לאו, וכל בדי עורי כנטל החול יכבדו עלי.

אולם אשר יהמה לי לבי ואשר יחיש דבר טוב מכבודו ומיקרתו, יראו עיני כבודו אם ישוב ה׳ שבותי וירחמני לשוב אל ארץ מכורתינו ומולדתנו היא חלק איראפא — כי את מאהבי אשר רק בקדמניות יתבוננו שלחתי ארץ קדמה ושמה אשפוך שיחי בחיקם; ועם אהובי העושה נפלאות באייראפא אדבר דברי בעירו ונחלתו. שמה אצמיח צדקו ואור לו נגד השמש ונגד שונאי חנם המבקשים כבודי לספותו ולגרשני מהסתפח בחברת מאהביו ומכבדיו. ואתה אחלי פני אדוני להשיב לי ששון אהבתו ולשמח נפש דאבה מחמת מציקיה — הן מה יסכנו להם עלילות דברים כאלה? אם מפאת אהבתו אותי, הלא בזאת הֶסֶר לא יבואמו, כי מה אנכי שואל מאהובי, הכי אמרתי מעודי הבה לי ומכחו כי ישחד בעדי; ואם מפאת אהבתי אותו, ידע אדוני! כי גם אם בשתי ידיו למדחפות יהדפני, ואם קֻבַּעַת כוס חמתו לרויה ישקני, אנכי לא ארף — כל עוד נשמת שדי תניעני ואור שכלי לא יעזבני, להיות את אשר הייתי מאז: אוהבו מיקרו ומכבדו בכל עוז ונפש.״ ע״כ לשון האגרת. —

בכל תאות נפשו ללכת הלאה במלאכתי לכלות גם חלק השלישי מספרו שבילי עולם, הוא חלק אייראפא, למלאות תשוקת הקוראים מרחוק ומקרוב, לא עצר כח לבצע את אשר יזם לעשות ולסדר המאמרים אשר אתו בכתובים ולחבר האוהל להיות אחד לספר שלם. כי מנהגו במלאכתו מני אז היה לקחת מן הבא בידו ספר גלילות הארץ בל״א להעתיק ממנו כל הנצרך לו, ולא שם אל לבו באיזה זמן יצא הספר ההוא לאור. והנה ספרים כאלה אִנָּה המקרה לידו מדי כתבו כל אשר יסכן לו לחלק אייראפא, ובעת ההוא כבר נשתנו סדרי וחלוקות המדינות, כסאות המלכים נוע ינועו בעתותי השערורה ומלחמות גוים עצומים, גבולות הארצות הסיגו מושלים חדשים וארץ לא להם לקחו אל גבולם ביד חזקה. והארצות אשר כרו אתמול למשמעת

מלכים יורשי עֶצֶר מִשנים קדמוניות — מחר לא אדונים לאלה, כי שרים סוררים לכדום ביום קרב במסבות הזמן המתהפך בתחבולותיו. והחכם בלאָך אשר העמיק הרחיב ידיעתו בחקרי קדמונים וספרים עתיקים בתורה ובחכמה, לא ידע לפעמים מה היה במשך הזמן אשר חי בו בקורות העמים ומלכי ארץ. ועיני ראו לי מכתבו על כנסת ווענעציא בעוד היותה כנסיה (Republik) ויספר בו מפעלות ראש הכנסיה הנקרא בשם הכבוד Doge אשר משל מִמְשָׁל רב, ולא שת אל לבו כי ידבר מענינים אשר היו לפנים ועתה ספו תמו ואינם, וכאלה רבות עמו. ובגלל המבוכה הזאת היתה מלאכת עבודתו בחלק אייראפא בלי סדרים. וּבְהִוָּדַע לו על ידי רֵעִים משכילים, אשר שם לפניהם מאמריו בעודם בכתובים לשמוע משפטם, כי לשוא כל עמלו וילדי יום והעתים נצפנו לו בלי דעת תכונתם ומשפטם כאשר הם בימינו אלה, אזי חרה לו ויתעצב אל לבו על אבדן זמנו, ונפשו בחלה בפועל כפיו.

וישבות החכם בלאָך מכל מלאכתו זאת ימים ושנים. וישם לבו אל הבורים אחרים אשר הֵחֵל ולא כִלָּה, כמו מאמר נדחי ישראל*) וספר על קורות הקבלה, בשם קנאת ה' צבאות, מלאכה נפלאה אשר מסבות שונות ומפחד שומרי ציון לא ערב לבו להשלימה. גם היה בדעתו להוציא לאור ס' ארי נוהם להר"י ממודינא (ש"ע ח"ב דף מ"ו **).

בשנת ת"ר הוציא לאור את ס' תולדות רש"י, הכולל קורות ויקרת ספריו ופירושיו, הוריו ומוריו, צאצאי מעיו ותלמידיו, אשר כתב בל"א הרב החכם היקר מוה' י"ט ליפמן צונץ, והחכם בלאָך העתיקם ללשון עבר עם הערות ותקונים מועילים.

---

*) דברים אחדים ומס' הזה נדפסו בחוברת מלאכת שנ"ה, אשר יצאה לאור אחרי מותו על ידי אחד ממיודעיו, עם הקדמה יקרה ושיר נעים לכבוד המחבר נ"ע.

**) הספר ארי נוהם הוציא לאור עם הערות יקרות החכם פירסט בלייפציג בשנת הת"ר בטוב טעם ודעת.

בהקדמת ספר זה הכתובה ברב צחות ומלאכת מחשבת למושה ומורטה כתער מְלֻטָּשׁ, ילחם מלחמתו עם חוקר קדמוניות נודע בשערים וְנִכָּר לעין כל קורא מבין, אף כי לא יזכיר שמו ובלשון ר ב י ם ידבר אתו קשות! והמלחמה ערוכה על דבר איזה חקירות בתולדות גדולי ישראל הקדמונים, אשר גם שניהם הביאו בקהל רב איש איש על פי דרכו, והכותב יזעק זעקה גדולה ומרה כי איש ריבו לקחם מאתו מפיהו ומפי כתבו — וְשָׂם בְּכֵלָיו. סתר פנים ישים גבור חיל זה בעופפו חרבו השלופה על פני אוהבו מימים הראשונים, אשר הרים כבודו לפנים למעלה ראש; אולם בכל מסתריו נחבה לא יוכל, וכל הקורא הקדמה זאת בשום שכל ידע ויבין אנה פניו מועדות, וירא המטרה אשר אליה יכונן חצו דבר מר. קום קרא, ידידי הקורא! דבר אחד הכמוס וחתום במכסה מליצותיו שמה, וּתְעִידֵנִי כי הטבתי לראות. הלא כה דברו: — „אבל ספרי מחברים נודע מעלם לכל באי עולם, וליודעם ומכירם, כי רעות במגורם ויראת ה' אין בקרבם, וכי בכל מפעלם וּמַעְבָדָם רק בצעם וכבודם נפשם ומאודם: עוד בטרם יקרא הקורא יהיה לבו נכון ובטוח אשר מאמריהם וספריהם כלם כַּחַשׁ פֶּרֶק מלאים, ובמחמדי סגולות זרים, אשר במרחקים או בשכבר ילינו בקברים, מלאו אסמיהם, ולהם נכונו שפטים ומהלומות גם מהיודע תעלומות, כי מלבד אשר גנבו כחשו גם שָׂמוּ בכליהם, עוד הוסיפו סרה ועון פלילי כי כחשו לאל ממעל, כביכול עשו עין של מטה כאלו אינו רואה וכו', כתשובת ריב"ז: למה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן (ב"ק ע"ט) וכמצוה עלינו: מפרסמין את החנפים מפני חלול השם (יומא פ"ז). — אולם כעת נחמו על רעתם ולא יגנבו עוד (יען מלאו פני תבל ספרים) רק יגזלו מאשר ישמעו או יראו בספרי מחברים תמימים אשר לתומם יבקשו כי ישימו עינם עליהם למען לא יצא דבר שאינו מתוקן מתחת ידיהם; והם בלי בשת ובלמה — כי לא ידע עַוָּל בושת — ימהרו לשלוח ידם במלאכת רעיהם להוציא ולאסוף מהם כאסוף ביצים עזובות כל נתח טוב, ולהדפיסם במאמרים נפרדים. ואם הוא ענין גדול

נודע ומפורסם ומהולל מסגולות הרבנים לכלי יקר לא יערכנו זהב ותמורתו כלי פז, ישברוהו באכזריות חמה ככלי זכוכית וכשבר נבל יוצרים כתית לא יחמול, כי כאחת הנבלות ואשורת הזמה יאמרו: גם לי גם לך לא יהיה, גזורו! — ומי ימלל שאר גבורות העלילות תחבולות ונכילות האנשים ההמה בספריהם? ומפורש הוא בתנחומא פ' במדבר סוף הפיסקא: ילמדנו רבינו תנוק וכו', הלכה למשה מסיני כל מי שאינו אומר דבר בשם אמרו עליו הכתוב אומר אל תגזל דל וגו'. וה' אלשיך שם כתב כי גזילת דברים קשה מגזילת ממון עיי"ש. — גם לדעת היש אומרים שם במדרש אל תגזל דל בשבט לוי הכתוב מדבר, שהיו דלים מנחלה ורק אשי ה' נחלתם. ובמה יצטדק איפוא מחבר אם גם מאיש לוי *) כִּבְשַׂת איש הרש מאשי ה' גזל רצח ולא חמל?" —

ע"כ דברי הכותב, ועוד תמצא שמה דברים כמדקרות חרב אל לב המחבר המדבר בו. תכונת רוחו בעצבו וברגזו הנשקפה על פני כל הקדמתו לתולדות רש"י מְחֻקָּה בעט יגון ותמרורים גם באגרותיו אשר כתב למיודעיו בימים ההם. ואני בטרם אעזבה את איש היקר הזה ותולדותיו אציגה עמך לעדה, קורא נעים! קצות דברי מכתבו לרעו מנוער הרב החכם מוה' ישראל בודק ז"ל, הנמצא במחברת מלאכת שב"ה. ואלה הדברים: — "עתה כפף עלי נפשי, נפוגותי ונדכיתי, קדמוני ימים אין לי בהם חפץ ולא תוחלת על טובים מאלה, ננערתי כארבה, לא אליכם כל תמימי דרך! קרובי נאספו, אחי ואחיותי תמו לִגְוֹעַ. שני מליצי רֵעַי היקרים מחכמה וכבוד אשר בשמם קראתי לתפארת על שני חלקי שבילי עולם, אשר בחברתם ואהבתם שעשעתי וּבִלִּיתִי ימי חלדי, אויה לי! גם הם נסעו ונגלו מני כאהל רועי, האחד סגר את יומו והלך לבית עולמו, והשני העלהו ה' על גפי מרומי ההצלחה, לגאון שמהו, כאשר נבאתי עליו בהקדמת ש"ע ח"ב, הוא נסע למנוחות, ואותי השאיר לאנחות, כי אויביו

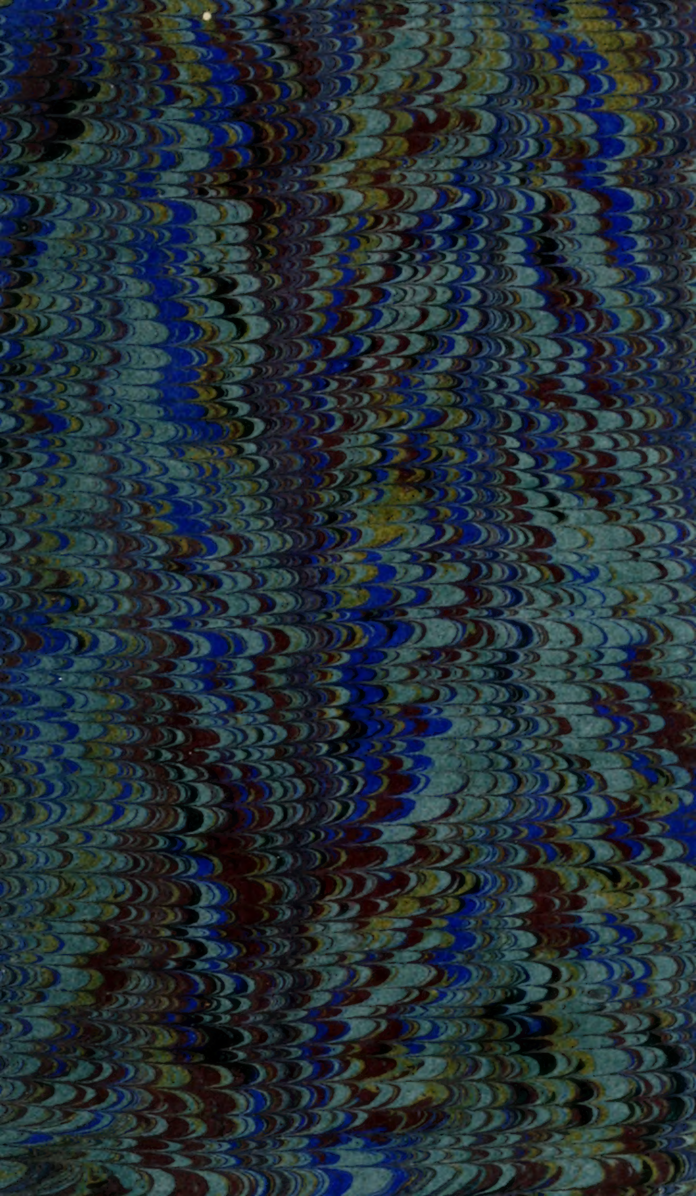

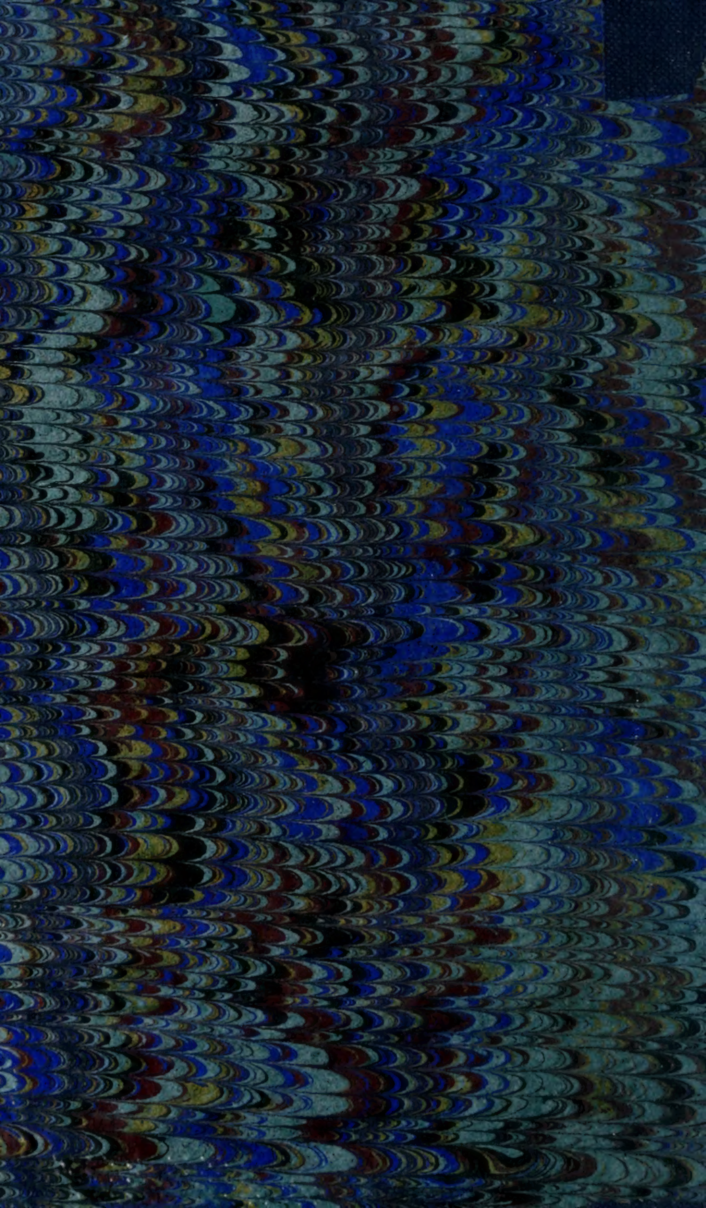
*) רומז אל שמו וזכרו, כי כן יכונה: שמשון בלאך הלוי. מה"ל.

כולם היו לי לאויבים בעבור אהבתי אותו, וכפי עם נבל נְאָצוּ שמו כל היום גם שמי מְנֹאָץ. כולם קשרו עלי קשר להבאישני ביושבי הארץ, להכותי בשוט לשונם, תִּפַּק בפיהם, ובאגרות שטנה כדרכם וכעלילותם להתעולל עלילות ברשע. והוא — שכחני כמת מלב ולא יפקדני אף בפקודת שלום כנהוג, יען אוהבי עשיר וראש רבים, אבל אהוביהם מעטים. אך מה לי עוד ולו? יברך ה' חילו ויסלח עון מעלו, וגם אני סלחתי לעונו כי רב הוא, ומי ברבני ארצנו נאמן בברית אהבת רעים יותר ממנו? —

אלכה אשובה אל מקום המשפט והרשע, מקום שם קבר כל מחמדי נפשי, איכה אשבה בדד בעיר ובהלות, בעיר צלמם אבזה, איכה נשארתי לבדי שוכן צחיחה ברוח נמוכה באין אוהב וריע אלוף ומודע! מי יורני דעת או למי אֲכָרֶה אֹזֶן שומעת? בחיק מי אשפוך שיחי או אביע רוחי? הן כולם הוזים שוכבים בחיק סכלות הורתם, כולם שרי סוררים או שרי טבחים או אופי לחם, וכולם נבערים כצאתם מרחם. — כי אמרתי: תנחמוני סגולות ספרי ובהגיוני אבליגה עלי יגוני, אהה! גם נוחם זה יִסָּתֵר מעיני, כי מה יסכון עלימו משכיל? הן כליותיו לא ישתונן אם לבדו בספרים יתבונן, כי אם ישכיל מי יעידנו? וכי ישגה מי יורנו? את אשר ביום יצבר בלילה יקבר, ואם היום יצלח לעשות פרי כגפן פוריה, למחר יצללו כולם במצולות הנשיה, ויהי כאשה הרה וילדה לריק ולבהלה (סנהדרין צ"ט; מכות ו')." —

ויהי מקץ ארבע שנה אחרי הוציא החכם בלָאך את ספר תולדות רש"י, חלה את חליו אשר ימות בו ולא קם מערש דוי בלתי לעתים מְזֻמָּנִים ליום או יומים. ויהי בבוא יומו ויכון לקראת אלהי עולם במנוחת נפש ושלוות השקט — והנה זה מלאך השלום נוגע בו ויטיף מלתו אליו: „המלך דבר רדה!" ויקשב וישמע ובידו הפקיד רוחו, ויגוע וַיֵּאָסֶף אל עמיו ויקבר בקברות אבותיו בעירו ביום ד' בשבעה לחדש השביעי בשנת תר"ו, הוא שנת ששים ושתים לימי חייו. תחי נפשו לעד לָאוֹר באור החיים!

3 1761 04257 2941